

61449
Dublet

Exemplar
de
Academia Română

ACADEMIA ROMÂNĂ
STUDII ȘI CERCETĂRI
XXII

IOAN BARAC

STUDII DE

G. BOGDAN-DUICĂ
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI
1933

R. P. R.

BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ
DIN
BUCUREȘTI

614/19 Sublet

Cota

Nr. Inventar *15070* Anul *1954*

Secția *F. h. h. v. III* Nr. *20*
614/19

5 lei

*596511
59685
618441
20051*

Exemplar dăruit
de
Academia Română

ACADEMIA ROMÂNĂ
STUDII ȘI CERCETĂRI
XXII

IOAN BARAC

STUDII DE

G. BOGDAN-DUICĂ
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

ȘEDINȚA DELA 26 MAI 1932

101552

MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI
1933

15070-
07051
59

1915

BIBLIOTECA
COTA 61449

RC29/03

B.C.U. Bucuresti

G15070

61449
Dublet

CUPRINSUL

	Pag.
PREFAȚA	5
1. Contribuțiuni biografice	7
2. Cronologia operelor lui Barac	30
3. Istoria preafrumosului Arghir	33
4. Risipirea depre urmă a Ierusalimului	43
5. Rătăcirile lui Ulisse	48
6. Pepelea găscariul	56
7. Loreti	60
8. Corăbierul cel dintâiu	61
9. Ovidius	63
10. 1001 de nopți	66
11. Iuda Iscarioteanul	73
12. Craiul Chir al Perșilor	75
13. Tilu Buhoglindă	79
14. O traducere necunoscută	87
15. Pustnicul din insula Formentera	89
16. Piticot	93
17. Mirele cel umblat și procopsit	96
18. Constantina	98
19. Cei trei gheboși	103
20. Cartigam	107
21. Samson	113
22. Adelaida	120
23. Traducerea lui Hamlet	121
24. Atala	135
25. Constanția	137
26. Vicleșugul fetesc și vicleșugul femeesc	143
27. Vânătorul dela Matra	146
28. La miezul nopții	148
29. Pruncii părăsiți	149
30. Scrieri mărunte	150
31. Incheiere	164
Anexă: Barac și Crișan	165

IOAN BARAC

PREFAȚĂ

Scrierea mea despre Ioan Barac a fost provocată de o scriere cu același subiect, publicată în Analele Academiei Române, de d-l Ion Colan, profesor secundar în Brașov.

Ioan Barac merită o cercetare mai completă decât este acea teză de licență, căreia i s'a făcut loc în Memoriile Academiei.

Privitor la Barac pot să spun că, dacă nu a fost un scriitor nemuritor, a fost, totuși, un spirit mai bogat, decât apare din scrierea d-lui I. Colan.

Această afirmațiune se poate aplica și altor literați ardeleni, pe care nici Ardelenii, — mai ales ei — nu i-au studiat încă. Studiul lor serios va explica: *înceata* înălțare a nivelului cultural în Ardeal; va lămuri puterile care l-au înălțat; deci și toate împrejurările care pe acestea le-au făcut cu puțință. De aceea încerc acum și despre Barac ce am încercat în biografia lui G. Lazăr și în a lui S. Bărnuz. Fără lucrări de acest fel, de mult amănunt comparativ, nu vom înțelege niciodată acea greutate de cugetare, acea fixitate pe lângă *puține* idei, acele forme stilistice greoaie, de care (pe la 1850) Principatele Românești s'au speriat, pe care abia România unită le-a biruit și pe care România total întregită le va stârpi definitiv, încheind și aici epoca de înălțare literară și preparând, poate, apariția vreunui duh, care să întreacă chiar tot ce I. Slavici ori G. Coșbuc, O. Goga ori St. O. Iosif au putut să ne dea.

Spre această epocă I. Barac a servit drept una din primele trepte, din treptele de jos, peste care Ardealul, urcând, a călcat de mult.

G. BOGDAN-DUICĂ

I. CONTRIBUȚIUNI BIOGRAFICE

1. În anul 1930 biografia lui Ioan Barac este aproape aceeași, adică aproape tot așa de săracă, precum a fost în anul morții sale, în 1848, când fiul *I(osif) B(arac)*, preotul, a dat câteva știri folositoare, pe care atunci *numai* el le-a *putut* da ¹⁾.

2. La 1842 Barac și-a atribuit vârsta de 65 de ani; deci ar reieși ca an de naștere anul 1777.

Fiul lui, Iosif, i-a fixat anul 1776, în necrologul citat, care de sigur a fost scris de mâna sa, ca articol de publicat în revista citată. Anul 1772—1773 același fiu l-a comunicat, *mult mai târziu*, lui Nicolae Densușianu.

Probabilitatea pledează, deci, pentru anii 1776 sau 1777; niciun act propriu nu ofere, însă, siguranța definitivă ²⁾.

3. La știrea că Barac era fiu de preot, născut în Alamor, aș adăuga, după dicționarul geografic al lui Lenk, informația că acel sat (din județul Alba-inferioară; și cu numele nemțesc *Mankenberg*) a fost proprietatea mai multor *nobili unguri și români*.

S'ar putea admite că acei nobili unguri îi vor fi fost lui Barac întâiele pilde care să-i fi procurat elementele de înțelegere pentru *Lúdas Matyi*, operă îndreptată contra nobililor.

Lenk adauge că satul avea trei biserici: reformată, greco-catolică și greco-orientală; catolicii din sat erau înglobați, ca filială, Ocnei-Sibiiului.

Lenk scrie la anul 1839.

Însă vieța reformată are în Ardeal, în general, origini vechi. Va mai fi, deci, de cercetat, ce fel de vieță reformată a fost și cea veche din Alamor. Pentru că s'ar putea ca ea să explice *tot* drumul pe care I. Barac a plecat din satul său spre instituțiile reformate, în care a studiat.

¹⁾ În *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, 1848, p. 272. Iscălise I. B.

²⁾ Vezi și Ion Colan, *Viața și opera lui Ioan Barac*, p. 5 și 6.

Despre Alamor mai pot însemna că am întâlnit undeva, citați ca proprietari de acolo, doi Teleki.

Un document vechiu, citat și de Petru Maior în *Istoria bisericii Românilor*, dovedește că, fixându-se teritoriul jurisdicțiunii bisericești a episcopului de Alba-Iulia, principele calvin a exceptat biserica din Alamor (1643).

Pentru timpul mai nou însemn că Alamorul avea drept la două târguri pe an (5 Martie și 4 Septemvrie), ceea ce înseamnă că pe timpul lui Barac satul avea oarecare vieță, mijlocită de privilegiul nundinal al nobililor unguri; despre aceste târguri a pomenit M. Lebrecht în geografia Ardealului ¹⁾.

4. Necrologul lui Ioan Barac, din *Foaie*, are în această privință mărturisirea, căreia până acum i s'a dat puțină atenție, că Barac « *au absolvit cu laudă toate clasele reformatilor din Aiud și legile țării în Cluj* ». Mărturisirea ne vine dela fiul lui Barac; și exclude, așa dar, orice îndoială.

Dacă Barac a studiat *toate clasele* gimnaziale în Aiud, lor trebuie să le recunoaștem meritul, că ne-au dat pe Barac; că ele i-au procurat cultura, care l-a îndreptat și spre literatură.

În Aiud Barac trebuie să fi studiat prin anii 1790—1798.

Din norocire chiar relativ la anii aceștia avem o descriere a vieții studentești, trăite în colegiul reformat de acolo. Descrierea ne-a lăsat-o un profesor al colegiului, *Benkő Ferencz* ²⁾.

La Aiud Barac, ca toți colegii săi, a fost înconjurat, de o atmosferă plină de amintiri istorice, tablouri, inscripții, cărți.

Tradiția profesorilor *străini* ai colegiului îndrepta mereu atenția spre toată Europa, mai ales spre cea protestantă și filozofică. Profesorii din țară erau sau treceau drept semănători de idei *progresive*: Se știa de ex. cine a fost întâiul Cartesian pe acolo; se știa cine fuseseră învățații mari ai școlii.

Numele curatorilor școlii: baroni, grofi, ispani, consilieri guberniali, etc. nu puteau să fie date uitării. Și ei erau o mândrie a școlii.

¹⁾ *Versuch einer Erdbeschreibung des Grossfürstenthums Siebenbürgen*. 1804, p. 58.

²⁾ În scrierea *Parnassusi időtöltés*. 1796. *Hetedik darab: Enyedi ritkaságok*. Scrierea s'a publicat în Cluj, la anul 1800.

Studentimea era internată și *togată*, și *netogată* (*publici*). Servicii plătite cu câte 2 *tzipó*-i pe zi făceau *neutraliștii*. *Gratiști* erau săracii întreținuți cu câte un *tzipău* pe zi.

Ar fi lămuritor să știm: Barac din ce grupă va fi făcut parte? Dar nu știm!

Toată lumea din liceu se ridica până la 800 și cel mult la 900 de suflete.

Și toată vorbea numai ungurește!

La Aiud se învățau mai bine trei limbi, singurele ce le știa și Barac: latina, maghiara și germana, prin cetire (*olvasás*); apoi religie, logică, poezie, retorică, sintaxă, gramatică; în sfârșit aritmetică și puțină geometrie; istorie și geografie; științe naturale; cântări. Colecțiile și biblioteca completau bine învățământul. Se aflau cărți rare în acea bibliotecă; chiar și turcești, arabe; și biblia zingaleză! Literatură grecească și latină, franceză și germană; scrieri politice, statistice, geografice și despre diverse călătorii; erau deajuns. Antichitățile romane erau iubite; profesorii le aduseseră dela Grădiște din Hațeg, dela Turda (un Mercurius, o urnă, etc.); ba chiar și din revoluția lui Horia un *fakúrtye* (bucium) și alte mărunțișuri ¹⁾.

Protectorii actuali ai școlii, pe la anul 1796, se numeau: Bánffi, Bethlen, Kemény; sau (femeile) Vas, Gyulai, Kendefi.

Printre protectorii liceului reformat s'a aflat odată și un Radák, baron (Ștefan; dela anul 1755) ²⁾. Numele îi va fi fost cunoscut lui Barac? Firește! Dar altul a fost acel Radák, pe a cărui fată a cântat-o el.

Pe temeiul acestor date ne putem închipui pe Barac la Aiud așa: Tânăr surprins de cultura care se propaga prin toate mijloacele pe atunci cu puțință; tânăr cucerit singurei culturi care i se oferea; din norocire tânăr care, grație obiectivității de atunci a școlilor, a putut să întrevadă și ce-au fost strămoșii romani, a căror limbă Barac a studiat-o până la gradul de a încerca și versuri latinești.

5. La Aiud tinerimea maghiară nu se mulțumia, însă, cu rolul pasiv de a primi numai ce i se preda. Animată de spiritul

¹⁾ Pagina 85.

²⁾ Pagina 17.

contemporan de renaștere culturală și, în special, literară, tinerimea maghiară încerca a deveni colaboratoare la noul curent.

Voiu da o pildă.

Pe la anul 1792 tinerimea aceea alcătuisese o «societate ungu-rească», cu scopul de a studia limba maghiară; membrii ei erau 14 studenți și 5 *publici* (1 grof și 4 nemeși). Ei ceteau și traduceau pe Young, Klopstock, Molière, Ovid. Tema lui Vasile Aron al nostru, *Piram și Tisbe*, era populară și printre ei. Din Molière traduseseră *Căsătoria silită* și *Doctorul fără voie*¹⁾.

Este firesc să credem că I. Barac va fi primit și din această parte îndemnuri²⁾.

În cadrul acestor împrejurări ale vieții sale, în această vechime, pot așeza — așa cred — mărturisirea lui Barac din prefața la *Kartigam*: «Și având eu *din tinerețele mele* până și acum la bătrânețe patima poeziei, cu care în *toate zilele vieții mele* îmi petreceam scriind multe asemenea, am slobozit și această istorie»; etc. Cuvântul pe care eu pun aici temeiul este *tinerețele*, ale căror imagini, la el, până acum niciun document nu le limitează, pe care, ipotetic, eu le duc până în timpul în care *îndemnurile* spre poezia *cultă* i-au apărut, adică până în vremea studiilor dela Aiud.

Dreptul de a le duce până acolo mi-l iau din dovada că I. Barac, traducând mai ales din literatura maghiară, el din Aiud și din Cluj și-a agonisit dragostea și respectul pentru această literatură.

6. Din timpul petrecerii sale în Aiud Barac va fi ajuns să simpatizeze un nume: Radak. De aceea numele îl găsim într'o lucrare a sa *Moartea Polixenii Radak, întâmplată în anul 1803* (1 și jumătate coale în versuri)³⁾.

Deoarece despre aceste împrejurări biografice d-l Colan nu dă nicio explicație, comunic eu câteva știri.

Dela 1755 un *baró Radák István* apare în rolul de curator al colegiului la care Barac învăța carte⁴⁾. Pe la 1835 un alt *L.*

¹⁾ După almanahul *Próba mellyet anyai nyelve' tanulására tett a' Nagyenyeden tanuló ifjak között fel-állott magyar társaság*. Kolozsvárt. 1792. Pp. 118—123, 140, 142.

²⁾ Despre micile societăți literare dela Aiud și Cluj, Kont afirmă că erau *au courant de ce qui se publicait a Paris* (*Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie*. 1902).

³⁾ Publicată în *Transilvania*.

⁴⁾ Benkő, *Parnassusi időöltés*, p. 17.

B. Radák István era tot curator al liceului ¹⁾. Acestuia i se zicea și *M. Bényei*; adică: el își avea moșia sa în satul Magyarbénye, din comitatul Târnavei-Mici (plasa Hususău); pe românește satului îi zice Biia.

Polixenia Radak, pe care Barac a cântat-o, a fost o domnișoară celebră în vremea sa. Istoricul Kővári și, după el, Nagy Iván ne-au dat despre ea informațiunile următoare ²⁾: Era un suflet romantic; îndrăzneță, ea intra chiar noaptea singură, neînfrică în biserici; îndrăgind pe un ofițer Seau, cavalerist, părinții n'au voit să i-o dea de soție; fata se otrăvi și în câteva zile muri. Soarta ei preocupă pe câțiva literați unguri (*Kis István*, *Molnár Borbára*, *Dozsa*); îl preocupă și pe I. Barac, ceea ce însemnează, înainte de toate, că pentru Barac *toată viața ungurească* avea interes și atracțiuni.

Aflându-ne la acest subiect, să-l terminăm chiar aici.

De această situație a Polixeniei d-l Colan nu știe nimic. Prin urmare o declară « un simplu fapt divers », adică o « sinucidere din amor »; dar sunt sinucideri și sinucideri. Aceasta emoționase tot Ardealul!

Și lui Barac îi fusese simpatică Polixenia:

Domnul să te judece
Și să te ierte pe tine —

Totuși Barac face din cazul acesta tragic un prilej de *morală* chiar subburgheză, citând legile lui Moise și urând fetelor să aibă « unt-de-lemnul » biblic!

În toată scrierea lui nu există nicio strofă de emoție; iar de două trei ori « poetul » este chiar ridicul. Ca de ex., în comparația florilor de toamnă cu un covrig ³⁾; sau în descripția celor ce trăesc ca soți luați din amor, săraci, dar mulțumiți:

Aibă și bucate: zară,
Mămăligă și papară,
Că se satură voioși;
Dintr'un ou se 'ndestulează,
Unul altuia să crează
Se mulțimesc sănătoși. (!)

¹⁾ *N.-Enyedi virágos kosár*. 1835. *N.-Enyeden*. pp. 28—29. Aici se află versuri de laudă lui Radák István! (Altfel și traduceri din Pfeffel și din Schiller!).

²⁾ *Erdélyi nevezetesebb családai*, p. 209—210; și *Nagy Magyarország családai*, 1862, v. IX, p. 546.

³⁾ S'a publicat în *Transilvania*, 1893, p. 111.

7. În timpul în care Barac a trăit în Aiud și în Cluj, literatura maghiară se afla în cursul renașterii sale pline de entuziasm: Trecuseră vreo 30 de ani de când Bessenyei deschisese drumuri nouă; vreo 10/12, de când apăruse întâiul ziar unguresc; vreo 2/3, de când întâia societate teatrală ungurească luase ființă.

Se știe, în renașterea sa, literatura maghiară se deosebi în trei direcții, în trei școli: *franceză, clasică, națională*.

Naționali: Generalul I. Gvadányi, piaristul A. Dugonics și M. Fazekas impresionau adânc; anii lor buni, de relevare, au fost 1790, 1788 și 1815. Se pare că Barac pentru această școală a simțit mai multă simpatie; este drept, notarul din Peleske, a lui Gvadányi, nu l-a impresionat, adică: în Barac, din el, nu găsim nicio urmă; dar, în schimb, Barac a tradus (mai târziu) pe Dugonics și Fazekas!

Ce însemna acea școală națională, reiese și aici dintr'o caracteristică sumară, dar exactă a lui Szinnyei și Katona ¹⁾: « Această școală poetică, căreia-i aparțin și alți membri mai puțin dotați decât Gvadányi, Dugonics și Fazekas, a lucrat în general *cu mai puțin gust*, dar în schimb cu atât mai multă bună voință și cu mult entuziasm patriotic. Marele lor merit îl compune faptul că ei și-au îndreptat atenția spre *limba populară și spre poezia poporului*; și că pe acest teren a și început să culeagă sârguincios ». Aceasta era nota fundamentală, care — așa se vede — nu i-a *putut* scăpa din vedere lui Barac; nici nu i-a scăpat, precum voiu arăta mai la vale: și despre Barac putem zice că tot numai prin ce-a fost popular în el a fost *cineva* și că pe acest fragment din ființa lui literară se razimă și acum mult scăzuta faimă de care se mai bucură.

¹⁾ *Geschichte der ungarischen Literatur*. Von Dr. Ludwig Katona und Dr. Franz Szinnyei (amândoi profesori la universitatea din Budapesta); micul manual din *Sammlung Göschen*, 1911, p. 48.

Dugonics: 1740—1818.

Fazekas: 1766—1828.

Cercetând catalogul bibliotecii liceului reformat din Aiud (al lui Farnos Dezső, 1905) am găsit în el și pe Benkő, care a dat întâia oară acea explicație a lui Arghir, ce și-a însușit-o Barac, și pe Dugonics, *Troja veszedelme* (1774), despre care și Barac a vorbit.

Mi s'a părut prea firesc să-i gălesc.

8. Povestind (pe scurt) mișcarea literară *din care s'a desprins și figura lui Barac, traducându-se în românește*, am avut intenția să fac evidentă dreptatea unei judecăți: Toată mișcarea nu l-a putut desvolta spre mărirea unui literat determinant de curente; el n'a ieșit deasupra lor, ci a rămas mereu sub ele; nu a fost un poet, ci un *traducător*, și încă, de cele mai multe ori, un traducător fără valoare literară.

Drept este, încă, să nu uit că și în literatura maghiară traducerea juca pe atunci un rol mare: De pe la 1775, când începe renașterea ei, până pe la 1825, când începe epoca modernă, traduceri de tot genul pătrundeau, la Unguri, în orașe și sate.

Traducătorul Barac să nu fi fost influențat și de această *metodă* de a face literatură?

Eu cred că a fost influențat.

Și fiindcă noi, Românii, abia de curând ne apropiem de izvoarele literare ungurești, care ne-au înrăurit, mai cred că nu-i rău ca, într'o notă cam lungă, să citez chiar un catalog de traduceri ungurești apărute în Transilvania, mai ales în Cluj¹⁾.

Dintre traduceri ungurești citate, Belisarius, al lui Marmontel, fusese tradus și în limba română, de Samuil Clain (probabil după traducerea latinească publicată în Viena). Ovidius, de care și Barac s'a prins a-l români, era un autor foarte popular, așa încât nu numai Viski l-a putut îndemna pe Barac, să-l încerce. Lista citată caracterizează, deci, numai *curentul*; Barac a încercat, precum vom vedea, alte opere²⁾.

¹⁾ Culese mai ales din Dr. Rado Antal, *A magyar műfordítás története*. 1882³

²⁾ Urmează catalogul:

Traduceri publicate în Cluj:

1772: Tordai Sámuel, A svétziai grófnének élete, írta Gellert.

Zalányi Péter, Belisarius, írta Marmontel.

Nádudvari Elek, Fogadástételnek jó illatu áldozatja.

1776: Legifj. Dániel István báró, Marmontel Belizárja.

Sófalvi József, Erkölcsei elmélkedések (Sultzer).

1777: Bornemisza János báró: Estvéli időtöltés.

Sófalvi József, A természet szépségéről való beszélgetések (Sultzer).

1781: Jósintzi Sándor, A — — nak főhadvezérnek halálos ágyában gyermekéhez tett utolsó tanítása.

1782: Balla Imre, Tréfás elméjii bölcs Diogenes Philosophusnak históriája.

Két Komédia, melyek közül az egyik *Plautusból*, a másik *Terentiusból* vétetett. (* Mostellaria » és « Andria ») Kolozsvár.

Mișcarea literară maghiară a avut în Ardeal un răsunet serios. Literați de evidență locuiau și printre Români. Aceștia îi simțiau activi. Aveau chiar (puține) legături cu ei.

De dincolo de munții apuseni venise *Döbrentei Gábor*, care în anul 1808 se afla în Săcel, lângă Sighișoara. Din casa contelui Gyulai, unde era profesor, redacta revista *Erdélyi Múzeum* (1814—1818).

Dintre scriitorii unguri din Ardeal însemnez doi.

Barcsay Abrahám se născuse (1742) în Piski (jud. Hunedoara) și muri în satul Cioara. El știa bine românește. Dovada ne-a lăsat-o *Döbrentei*, care a scris: « Aici poetul maghiar vorbea cu Români *săi* românește, precum Montesquieu vorbea cu țărani de pe moșia sa în *patois* » ¹⁾. *Barcsay* studiase tot la Aiud, ca și *Barac*. *Barcsay* a tratat și un subiect românesc (în versuri): *Lakodalom modjáról az oláhoknál* (Despre nuntă la Români).

Un agitator literar (nu numai social) a fost *Aranka György* (1737—1817), al cărui (unic) volum de versuri a fost cenzurat chiar de George Șincai. *Aranka* era un organizator isteț. În 1790 ziarul unguresc din Sibiu, *Erdélyi Magyar Hirvivő*, anunțase înființarea societății pentru cultivarea limbii maghiare, la care

1790: *Latzkovich János*, A maczedoniai vitéz, irta *b. Fridrik Trenk*.

1792: *Bárkláj Árgennise*, deákból szabad fordítás *K. Boér Sándor* által. Kolozsvárott és Szeben.

1793: *Arnaud*, A szerencsétlen szerelmesek, avagy gróf Comens. Szomoru darab, Kolozsvár és Szeben.

Bethlen Imre gróf, A postatzug, vigj. *Ayrenhoftól*. (Această carte apărui la Târgul-Murăș).

Gyarmati Sámuel, Ifjabbik Robinson, irta *Campe*.

Același, Amerikának föltalálásáról, irta *Campe*.

Kibedi Sámuel, Scapin csalárdsága, irta *Molière*.

1794: *Seelman Károly*, A minister, egy érzékenyjáték.

Același, Aurelius, vagy a nagylelkűségnek néma tusakodása.

1797: *Pápai István*, Az emberről való levelek (*Pope*). (Aceasta s'a publicat în Sibiiu).

1800: *Cserey Farkas*, A fekete ember, egy tréfa. Kolozsvár.

1801: *Iung* éjjeli avagy siralmi, melyet francziából fordított Báro Nalácz József, Nemes zaránd vármegyének főispánja. Nagy-Szeben, Hochmeister.

1802: *Magyar Ovid*. Az Átváltoztatásokrol. Viski T. Pál gyalui prédikátor által. Kolozsvár.

1817: *Lötsei Sámuel*, Arthello, vagyis az udvari bolond, vigj. 3 szakaszokban, irta *Eckartshausen*. Kolozsvár.

1823: *Kovács Antal* (felfalusi), Római Északák, irta olaszul gróf *Verri Sándor*. Kolozsvár.

1824: *Szabó Elek*, Fedrusnak Augustus szabadosának, aesopusi beszédrekről irt V könyve. Kolozsvár (1824).

¹⁾ În *Erdélyi Múzeum*, I füzet, 1814, p. 21.

aderaseră câțiva patrioți (*egy néhány buzgó Hazafiak*). În câțiva ani au fost destui, ca să poată tipări scrieri, în care s'a vorbit și despre Arghir. Dintr'o broșură a lui Aranka reiese că avea intenția să tipărească și cărți românești, chiar pentru Principate; dela Târgu-Mureș, unde viețuia, le-ar fi trecut ușor în Moldova. Ar fi naiv să credem că despre Aranka Barac n'ar fi fost informat.

9. Din « procopsala » școlară dela Aiud și Cluj mai însemnez câteva amănunte.

Latinește Barac va fi învățat destul de bine; altfel n'ar fi încercat și versul latinesc, păstrat de ex. într'o felicitare, la o Excelență ¹⁾:

Sic ego Iohannès gratulor ipse Baràk.

Versul unguresc pe acolo i-a devenit drag; dragă i-a fost și vieața ungurească, și sufletul unguresc.

Cum fața se luminează de sânge unguresc și cum în inimă bate sângele acela credincios, se spune în versurile însemnate de el ²⁾:

Piros arczamat deriti
Magyar vér
Melly keblemet ugy hevisi
'S hiven vér.

Din alt vers reiese plăcerea ce i-o procura cântecul patriei dulci — ungurești:

Hangozz dalunk vig zengéssel...
Vig zengéssel, édes magyar szép hazánk.

După aceste rânduri apare și celebra formulă *Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita*, zisă pe ungurește:

Édes honnunkon túl nincs élet
Ha van élet, — itt az élet.

Restul îl transcriu (nu tot) pentru motivul că pare a fi vers popular:

A szeretőm szép katona,
Világért nem adnám.

¹⁾ Manuscriptul academic 209, fila 373 (Cătră episcopul Ioanovici).

²⁾ Manuscriptul academic 209, f. 363 v.

Adică: Unguroaica nici pentru toată lumea nu și-ar da pe iubitul său, care-i soldat frumos.

Szép viola, piros rozsa,
De szebb a borostyán

însemnează: Frumoasă-i micșuneaua, roșu-i trandafirul, dar mai frumoasă-i iedera ¹⁾.

Când a fost, apoi, ca ungurismul să-i influențeze și ortografia cu litere latine, Barac a fost în stare să scrie rânduri ca acestea ²⁾: *Nuj rang vulve nits lutsire — Nuj o jinime kurate ej kinte — Sze 'ntoarke frumosz si nobil reszunetul tonuluj!* În loc de: nu-i vâlvă, nici, lucire, inimă curată, cânte etc.

Deși simptomele citate sunt clare și suficiente dovezi că maghiarismul pătrunsesese adânc în inima lui Barac, nu putem spune că, întors în Sudul Ardealului, la Siibiu și la Brașov și ajutat de influențele literare și etnice *transcarpatine*, el nu s'a emancipat destul de repede de adâncimea influenței ungurești, de care total *nu a scăpat niciodată*.

Fiindcă ajunserăm a vorbi mai sus despre poezia *populară* maghiară, să fim dreپți arătând că și din cea românească se găsesc, în manuscripte, câteva urme, prelucrate ³⁾.

Unde-i casa cu trei fete,
Acolo dorești cu sete
La dragostea cea curată,
Scumpă și nevinovată,
Care toate sunt ca una
Și frumusele ca luna
Etc.

Sau:

De când nu mai cântă cucul
S'au îngălbenit și nucul
De copii năpăstuit;
Și vine bruma să-i tunză
Oficitele lui frunză,
Rău bătut și geruit.

Citatele acestea au, însă, un defect: nu se pot data; și, prin urmare, nu ajută cu nimic la cronologizarea exactă a interesului literar pentru poezia populară.

¹⁾ Manuscriptul academic 363.

²⁾ Manuscriptul academic 209, f. 364 v.

³⁾ Manuscriptul academic 209, f. 362 v. și 364.

Totuși, și ele arată până unde a străbătut, ce formă a luat influența școlii literare *naționale* a Ungurilor.

10. Din timpul Aiudului mai am de adaos o observare relativă la *originea modului de-a lucra* al lui Barac.

Precum vom vedea *Barac nu traduce, ci extrage operele* cu care se ocupă; le prescurtează; le seacă.

Este un mod școlăresc de-a lucra! La Aiud modul acesta l-am găsit realizat în liceu, de ex., într'un *Livius enucleatus*. *In usum juventutis linguae latinae studiosae*, dela 1807, al profesorului Fr. Szilágyi. Nu se cetea *Livius*, ci un *Livius enucleatus*, un extras; ca 'n toată Transilvania, seacă de mărimi de idei.

Cred că acel mod școlăresc de-a lucra a întemeiat și felul literar al lui Barac.

11. Subt Nr. 9 am vorbit despre niște influențe transcarpatine; să lămuresc ce-am înțeles prin ele.

Înainte de-a ajunge învățător în Avrig ori în timpul acela — cine să știe? — Barac, spirit cu pasiune de *cetitor*, va fi cunoscut oare pe Iordache Slătineanu, a cărui traducere din Metastasio apăruse de curând în *Sibiul*?

Eu cred că *da*.

Cel puțin este sigur că Slătineanu găsisse în *Ahilefs la Schiro* forma metrică practică ulterior de Barac, care dela început apare în Arghirul său:

Înspre zgomotul ce scoate
Darurile tale toate
Te scoboară, c'au sosit,
Bache, azi să strălucească
Și între noi să se iuțească
Al tău libov cel sfințit.

Vezi de ex. pp. 2, 26, 29, 113.

Și în istoria lui Sofronim apare, tot acolo, versul scurt, însă iambic (p. 89):

Norocul biruindu-mă
Făcut-au vitejie,
Căci mi-au tăiat puterile
Cu mare silnicie
Avându-mă 'n robie.

Slătineanu are, însă, și alte versuri, lungi, pe care Barac nu le-a imitat.

15070

Tot astfel cred probabil că Slătineanu i-a fost lui Barac pildă, când acesta a întrebuițat cuvântul a *jărtvui*. În Ahilefs, p. 104 se zisese: « — cel mai bogat din toți Milezienii cu totul să *jărtvuisse* la creșterea și învățătura fiei sale ». *Jărtvui* a scris odată și Barac ¹⁾.

Este, de sigur o curiozitate că o Slătineancă a avut, în epoca aceea, chiar în satul Alamor, afaceri ce-o sileau a petrece pe acolo ²⁾. Dacă în Alamor ajungeau Slătineni, de ce n'ar fi ajuns și cartea unui Slătineanu? Firește, simplă întrebare...

12. Plecând așa dar din lumea unguerească ce am descris-o Barac se așeză ca învățător în Avrig. Aici, între ai săi, scrise istoria lui Arghir și a Elenei, care este o traducere destul de fidelă și, stilistic, destul de rea.

13. Istoria prea frumosului Arghir (1801) i-a atras lui Barac o simpatie cu urmări serioase. Fiul său, Iosif Barac, i-a spus-o lui Nicolae Densusianu, care a scris-o într'un raport către Academie ³⁾: « Prin opul acesta Barac s'a făcut mai de aproape cunoscut cu protopopul și directorul de atunci al școalelor greco-orientale Radu Tempea, de a putut câștiga pe fiica acestuia de soție, pe răposata mama mea ». « Acestea le știu dela neuitații mei părinți ».

14. La Brașov Barac a fost dascăl, « procurator » (avocat) și translator. Situațiile acestea le-a lămurit d-l I. Colan ⁴⁾.

15. Dacă până la un timp Barac nu mai publică nimic nou, ci-și îngrijește numai de ediția a doua și a treia a lui Arghir, cauzele vor fi fost școala cu noile ei pretențiuni și translatoria, care va fi dat mult de lucru.

Acestea sunt împrejurările cărora, în parte, eu le atribui și neîngrijirea sau inferioritatea de care Barac a dat dovadă în a doua operă, tipărită (1821), în *Risipirea Ierusalimului*.

¹⁾ Dacă Radul Tempea i-a propovedit și *ginerelui* său Barac ideile care se găsesc în prefața gramaticii sale (1797 Decembrie 4), urmărind o « deplină săvârșire » a limbii românești, — lucru despre care eu nu mă pot îndoi —, atunci și lui Tempea îi putem atribui o influență bună asupra lui Barac.

Tempea-l va fi recomandat și amicilor săi din Brașov și din satele Bârsei (d. e. lui Radu Verzea din Satulung).

²⁾ Archiv f. sieb. Landeskunde, v. XXV, p. 434.

³⁾ *Cercetări istorice*, 1880, p. 123.

⁴⁾ P. 7—9.

16. Importanța anului 1821, pentru Barac, nu este, însă, numai aceea că a publicat, la București, *Risipirea Ierusalimului*.

Izbucnirea revoluției eteriste isgonise la Brașov o mulțime de boieri, dintre cari unii, iubitori de literatură, se vor fi interesat și de autorul al cărui Arghir trecuse 'n Țară și se cetea și în București — dovezile se găsesc la I. Eliade-Rădulescu; a cărui Risipire va fi apărut *înainte* (?) de emigrația lor.

Deodată cu boierii fugi la Brașov și opera *italiană*, care, până la revoluție, cântase în București. În Brașov ea a cântat în Martie, Iunie și Iulie, afirmă, din apropiere de timp, Adolf Marienburg ¹⁾. Acesta ne spune că primadona Catalani a fost în Brașov ceva nemaiauzit până atunci; și că și cântăreții Donati și Storazzi erau artiști foarte buni. Dintre compozitorii cântați Marienburg numește numai pe Rossini.

Nu se poate crede că opera, care a înmărmurit tot Brașovul, l-ar fi lăsat indiferent pe Barac.

17. Pe lângă impresiunea unică a operei italienești lui Barac i s'a mai prezentat alta, mult mai masivă: La Brașov Barac a putut să cunoască « Țara ».

Din « Țară », de mult sosiau în Brașov și în țara Bârsei bejenarii vremurilor de primejdie; iar în vremuri bune populația interesată comercial.

În anul 1802 (Mai-August), în Brașov și Sibiiu s'au refugiat vreo 8000 de Munteni; în anul 1807 au venit mulți; dar extraordinar de mulți au venit în anul 1821.

În anul 1821 — putem zice așa dar — Brașovul și Țara-Bârsei se muntenisera binișor.

Din Aprilie sosiseră mereu Muntenii. Până la sfârșitul lui Iulie se aflară în Brașov 7204 refugiați; în Țara-Bârsei 4859; în total 12.063 de « frați » transcarpatini. Boierii au rămas până în Iulie 1822, când cea mai mare parte au plecat ²⁾.

Despre cum trăia noul mediu, foarte interesant pentru Barac, principele Nicolae Suțu a povestit frumos: Părăsirăm Muntenia, dar nu pe Munteni. « Emigrația transportase la Brașov toată societatea care avea relații cu familia mea. *Muntenii au moravuri*

¹⁾ În *Blätter für Geist* etc. (Brașov), 1839, p. 140. Vezi și 1844, p. 314.

²⁾ *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. IV (1903), p. 332. Vezi și p. 326 și 327.

dulci, sunt ospitalieri, comunicativi, complesanți și încheie ușor prietenii ». « Moravurile noastre și felul nostru de a trăi nu se potriveau cu ale locuitorilor din Ardeal; astfel noi formară o *colonie*, aparte, care avea puțin contact cu ei. Aceștia, în general, se uitau urît la noi (*d'un oeil envieux*), cu toate că le adusesem belșugul! Ei credeau că deodată cu banii noștri le aduseserăm și luxul, și neorânduieala.

Se și *studia* la Brașov, însă: *La Harpe*, *Say* (Economia politică), filosofie și drept.

« Câtva timp am avut și operă italiană la Brașov. Mica trupă fusese chemată la București, de unde evenimentele din 1821 o siliră a urma emigrația generală. Se improvază, deci, o scenă într'o sală destinată balurilor publice, în etajul întâiu al unei case. « Dar opera nu s'a putut susține mult timp; *numai noi străinii o cercetăm; indigenii se vedeau prea puțini* ». Un italian, colonel de dragoni, nu lipsia dela nicio reprezentație și era indignat din cauza micului număr de privitori, care ne prevestia închiderea operci. Îl chema Vilatta. « Dar este scârbos! » zicea el; « *aduceți, însă, un urs să joace pe scenă și veți vedea alergând tot Brașovul* ».

Poporul, văzându-i pe boieri, călare ori în calești, le striga adeseori: « Du-te 'n țara ta! » ¹⁾.

La Brașov s'au petrecut, însă, și fapte literare-românești. Le-a povestit I. Eliade-Rădulescu ²⁾. La Brașov se formase o societate politică secretă, printre membrii căreia se aflau și boieri literați: Nicolae Văcărescul, Constantin Golescul. Cei mai bătrâni cunoșteau secretele politice, cei mai tineri sau cei mai neîncercați încă erau invitați spre traduceri de cărți din limba elenică, mai familiară pe atunci, și spre formarea unui dicționar român, scrie Eliade.

La Brașov trăia și literatul ardelean Dr. Vasile Pop, nu numai I. Barac. Pop era doctor în medicină; doctor și al emigraților ³⁾. Pentru ce nu am admite că aceștia, trăind multcel

¹⁾ Soutzo pomenește, dintre boieri, numai pe un Al. B., care se așezase în Scheiu; pe Al. Racoviță (Grec, văr cu Soutzo); și pe boierul *valaque* Florescu. Vezi p. 40 și cele următoare din *Mémoires du Prince Nicolas Soutzo*, Viena (Gerold), 1899.

²⁾ *Equilibru între antitesi*, p. 77.

³⁾ Despre V. Pop vezi lucrarea recentă a d-lui I. Mușlea.

la Braşov, vor fi cunoscut şi pe Barac, nu numai pe Pop? Autorul povestei lui Arghir îi va fi interesat şi pe ei!

Astfel putem admite că anii 1821—1822 i-au fost lui Barac un stimulent panromânesc.

18. Destul de curând după 1821 Barac se ocupă cu Psaltirea lui Prale din Iaşi (1827), semn că ajutorul său era cerut; se interesează şi de alte publicaţii, cărora le adaugă versuri proprii, fără însemnătate (Psaltirea din 1833). De lucrările sale, dela 1828 încoace, se ocupă, însă, stăruitor, neîntrerupt până la 1846 ¹⁾.

19. In anul 1837 Barac a redactat *Foaia de Duminică*.

Titlul este de sigur o imitaţie după vreunul nemţesc: Un *Sonntagsblatt* de ex. se publicase, de mult, la Viena, redactor fiindu-i Iosif Schreyvogel.

Pe hârtie grobiană, cu tipar urît şi cu ilustraţiuni ca de bâlcu, revista aceasta nu putea birui indiferenţa publicului. Barac însuşi n'a publicat în ea nimic de valoare; afară doar de pastelul (numai tolerabil) dela pagina 140, fără titlu, cântând primăvara.

Relativ la Foaia Duminecei Szinnyei ²⁾ dă ca izvor publicaţia germană *Bilder-Heller-Sonntags- u. Pfennig-Magazin*; şi, fără precizări, alte reviste (*egyéb folyóiratok*). G. Bariţ completează informaţia despre *Pfennigsmagazin* arătând că Barac a tradus după « consiliul unor literaţi de frunte »; şi că abonenţii, 800, din semestru prim au scăzut la 150 în semestrul ultim! ³⁾.

De un izvor puţin întrebuiţat am dat eu. În *Foaia Duminecei* din 18 Decemvrie se află o descriere *Cetăţuea dela Vajda-Huniad sau Himidoara* ⁴⁾; descrierea este o traducere fără nicio modificare după *Das Vajda-Hunyader Schloss* din publicaţia braşovenească *Unterhaltungsblatt für Geist, Gemüth und Publizistik* dela 1 Septemvrie 1837 ⁵⁾.

¹⁾ În Braşov, ca censor al său, Barac a cunoscut şi pe Ignatie de Carabeţ, care, într'un rând, i-a dat un « bun de imprimat », certificându-i bunele intenţii. Cine-i doritor a-l cunoaşte mai de aproape şi pe Carabeţ poate ceti o biografie scurtă în *Gazeta de Transilvania* (Braşov), 1838, Nr. 5, p. 17.

²⁾ Magyar irók.

³⁾ *Transilvania*, 1868, p. 611.

⁴⁾ Pagina 193.

⁵⁾ Pagina 82 şi 83.

20. Foaia de Duminecă, cu titlu limitat după un *Sonntagsblatt* (nemțesc), a avut darul de a apropia pe un literat român de tipograful și editorul Iohann Gött, care venise din Germania, din Frankfurt-am-Main.

Nefiindu-i suficient, neavând noroc cu Barac, Gött se împrieteni cu G. Bariț; și cu acesta porni *Gazeta și Foaia*. Fără Gött scrisul lui Bariț ar fi rămas un scris pe hârtie; de aceea vorbindu-se despre Bariț, cuviincios ar fi să i se recunoască lui Gött meritul nespuns de mare al liberalului tipograf, care, nefiind vreun sas îngust, a voit, deplin conștient, să dea poporului românesc educația politică ce-i lipsia.

Pentru a întemeia convingerea despre claritatea cu care Gött urmăria scopuri politice — liberale, intercalez aici — prilejul este bun să intercalez — un capitol din istoria culturală a Brașovului:

Anume: În anul 1839 Ioan Gött deschise un cabinet de cetire și o societate de petrecere (*Lesecabinet und geselliger Verein*). În 5 Aprilie o foaie volantă (*Einladung*) anunță ce se va putea ceti în acel *Lesecabinet*.

Ea nu-l interesa și pe Barac? Unde toți erau chemați, să fi lipsit numai el, tocmai el?

VERZEICHNIS DER ZEITSCHRIFTEN

I. Politische:

A) *Deutsche*. 1. Agramer politische Zeitung; 2. Allgemeine Zeitung (Augsburger); 3. Laibacher Zeitung; 4. Ofner und Pester Zeitung; 5. Oesterreichischer Beobachter; 6. Pressburger Zeitung; 7. Siebenbürger Bote; 8. Siebenbürger Wochenblatt; 9. Troppauer Zeitung; 10. Wiener Zeitung.

B) *Ungarische*. 11. Erdélyi Hiradó; 12. Erdélyi Hirlap; 13. Hazai és Külföldi Tudósítások; 14. Hirnök; 15. Jelenkor.

C) *Illyrische*. 16. Ilirske Narodne Novine.

D) *Walachische*. Gazeta de Transilvania.

II. Nichtpolitische:

A) *Deutsche*. 18. Adler, Welt- und National-Chronik; 19. Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde; 20. Bohemia;

21. Bürgerblatt (siebenbürgisch-sächsisches); 22. Gemeinnützige Blätter; 23. Humorist; 24. Illyrisches Blatt; 25. Luna; 26. Oesterreichischer Zuschauer; 27. Oesterreichisches Morgenblatt; 28. Ost und West; 29. Pannonia; 30. Panorama des Universums; 31. Pesther Handlungszeitung; 32. Pesther Tageblatt; 33. Spiegel; 34. Wanderer; 35. Wiener Theaterzeitung.

B) *Ungarische*. 36. Anastasia; 37. Athenaeum; 38. Figyelmező; 39. Hasznos mulatságok; 40. Honművész; 41. Ismerető; 42. Mulattató; 43. Nemzeti Társalkodó; 44. Regélő; 45. Századunk; 46. Szion; 47. Társalkodó; 48. Vasárnapi Ujság.

C) *Illyrische*. 49. Danica Ilirska.

D) *Walachische*. 50. Foaie pentru minte, inimă și literatură.

Subscriptiona de membru se făcea în librăria lui W. Nemeth (care s'a ocupat mult și de vânzarea cărților românești), în farmaciile Greissing și Stenner-Schnell și în tipografia lui Gött.

La toată mișcarea aceasta Româniilor contribuiau numai cu *Gazeta* și cu *Foaia* lui Bariț-Gött.

21. Pentru a face simțită importanța Lesecabinet-ului caracterizat prin bogăție de informație străină, adaug, despre informațiunea de origine românească, un text scurs din peana lui G. Bariț. Bariț scria despre anii 1834—1838.

«Despre toate acestea (despre ce se petrecea în țările românești! G. B. D.) Româniilor austriaci nu știau nimic, nu aflau nimic. Până și cărțile de rugăciune, tipărite a patra oară, duse de aici încolo, erau strins oprite a se readuce fără concesiunea guvernului din Cluj, unde trebuia să se censureze toate cărțile românești, iliricești și jidovești. Brașovul și Sibiiul făceau și în acest punct oareșicare excepțiune, pentrucă, anume în Brașov, se citeau pe atunci două exemplare din *Curier*, care însă veniau cu poșta, sigilate, ca epistole și plătite, fiecare număr, cu câte 15 cr. m. conv. (cam 26 cr. v. a.); se mai citeau alte vreo trei, cum și *Curierul de ambe sexe* și câte o cărticică, aduse toate pe vama cucului; iară dela Iași venia un exemplar din *Albina* în câte 8—9, zi: opt-nouă luni, prin Seret, la Cluj, unde zăcea la cenzură, după împrejurări, câte șapte-opt luni, până ce mai târziu luarăm alte măsuri... La Blaj încă începuse, pare-mi-se pe la 1834, a se strecura un singur exemplar din *Curierul*

românesc, iară mai târziu unul din *Curierul de ambe sexe* și câte o cărticică ca *Aneta și Luben, Vicleniile lui Scapen*, trad. dela Molière ș. a. Mai departe în țeară nu știu să fi străbătut până la 1838 vreo foaie periodică din principate »¹⁾.

În întunerecul acela cismurășan ori cistârănean (Eu scriu în Cluj!) Bariț-Gött au trimis *Gazeta* și *Foaia*; *Gazeta* și *Foaia* se alimentau, însă, din literatura curentă, pentru câțva timp concentrată în *Lesecabinet*-ul lui Gött.

Dar în acest timp Barac se afla prin Orient, adică adâncit în traducerea Halimalei.

22. Scriind despre întunecarea cismureșană sau cistârăneană n'am vorbit foiletistic, ci real.

Lipsa de cultură în Ardeal o simțiau toți contemporanii, nu numai Barac, pentru care progresul ei era un scop urmărit cu zel. Ca probă voi face, însă, numai două citațiuni.

Comparându-ne cu Nemții, cu Ungurii și chiar cu Sârbii Vasile Aron, un pretins « poet » și el, scria în prefața la *Reportă din vis*²⁾: « și totuși pentru aceia nu numai în limba ungrească și nemțască, spre a căroră procopsire mulți de multe veacuri asudă, ci și în cea sârbească câte cărți frumoase și învățate iase! » Apoi: « Iară ca să se procopsească e de lipsă mijlocirile, privilegiul, slobozenia la învățătură și mai pe urmă mângăerea care o poate oarecine dintr'însa nădăjdui ».

Lipsind privilegiul, care favoriza națiunile recepte, lipsind libertatea la învățătură, nu se putea să apară și Românului mângăerea așteptată.

După al doilea observator al vieței românești și (mărunt) scriitor al epocii, care iscălia, în Octomvrie 1845, o prefață la *Adunare de istorii morale alese*³⁾, poporului de rând îi trebuia o cultură serioasă-etică. Cu istoria lui Arghir, de Barac, ea, după P. S. . . . a (din Reșinar) nu se putea obține. Citând pe acest preot respectabil nu voesc să arăt numai timpul ori momentul în care literatura lui Barac nu mai părea suficientă, ci și noua direcție care, pornind dela Brașov, prindea teren, adică

¹⁾ Pentru *Curierul de ambe sexe*, în 1844, *Gazeta* din Brașov făcea abonați. (Anul 1844, p. 284). Textul citat se află în revista *Transilvania*, anul I, p. 162.

²⁾ Catalogul manuscrisurilor românești academice, vol. I, p. 460.

³⁾ Publicate în 1846.

îl prinsese dela 1838 până la 1845. Preotul Sava Popovici scria : « Scopul meu cu tipărirea acestor istorioare morale nu e altul decât a ajuta lipsei de asemenea producții, ce se simte mai de multă vreme între poporul de rând, care, în privința aceasta, mai că nu cunoaște alte lucrări literare, afară de o Alexandrie, de un Arghir, Sindipa, Piram, Esop, Sofronim, Anul mânos, O mie și una de nopți și prea puține altele, când la alte nații culte (procopsite) numărul aceloră e nemărginit și mai toate unghiurile sânt pline de astfelu de cărțicele, din care unele slujesc singur pentru petrecerea vremii, iar altele sau cea mai mare parte spre învățătură și pilduire ».

Cauzele acestor stări îi păreau autorului :

1. Literații noștri sunt puțini la număr și, unii, sfioși.
2. Alții « sânt cuprinși cu trebi mai împovărătoare » decât să se poată ocupa cu bagatele, deși ele ar îndrepta năravurile tinerimii și ale norodului.
3. Foaia periodică din Brașov (pentru minte, etc.) scrie în stil « sublim, înalt, poleit », nu pentru popor.

Pe lângă Barac și Aron, își cereau, deci, loc scriitorii mai practici, realiștii vremii, cari urmăreau înainte de toate îndreptarea năravurilor națiunii.

Barac trebuința aceasta a vremii nu a înțeles-o, nu a slujit-o ¹⁾.

23. Cred că nu este de prisos să arăt aici că în timpul Cabinețului politic-literar al lui I. Gött Sașii brașoveni încă începuseră a se ocupa cu literatura românească.

Dela Iași îi stimula în acest sens consulul prusian I. F. Neigebauer, care colabora la revista lor din Brașov.

Astfel găsim în *Blätter für Geist* etc., în anul 1841, două traduceri din G. Asaki și una din Constantin Negruzzi; din acela pe Dokia și Pionul ²⁾; din acesta (la 21 Iunie) nuvela Alexandru Lăpușneanu ³⁾.

¹⁾ Pentru lămurirea puțințelor de editură în acel timp, în Brașov, s'ar cere un studiu despre editorii R. Orghidan, frații Iuga, G. Nica, Nicolae Nicolau; despre prețul cărților și felul răspândirii lor; despre toată tehnica tipografică. *Foaia pentru minte* și *Gazeta* au date multe, răspândite în toți anii; unele sunt scrise ca amintiri, de ex. despre Iuga, la moartea acestui mare negustor în Brașov, dar și în Iași.

²⁾ Paginile 81 și 301.

³⁾ Pagina 181. Traducătorul iscălește: von =. (Nu am aflat cine a fost anonimul).

În anul următor, 1842, a apărut traducerea unei povești de Asaki, Ruxandra ¹⁾. Traducătorul iscăli *von — i*; și s'ar putea ca *i* să fie începutul numelui I. (F. Neigebauer).

Mai târziu interesul reveni. În anul 1846, în aceleași *Blätter*, găsesc un articol despre Milescu, *Der Spatar N. Milescu*, după Neculce, însă după cel tradus de M. Kogălniceanu în *Fragments* ²⁾.

În același an s'a publicat o povestire: *Th. Wladimiresko: Erzählung von I. N. v. Sz.* ³⁾. Povestirea este o lucrare originală.

Anul următor, 1847, aduse o surpriză: Era traducerea discursului introductiv la cursul de istoria Românilor, al lui M. Kogălniceanu, dela Academia mihăileană ⁴⁾.

Traducerile îi vor fi adus translatorului Barac aminte că timpul lui — trecea?

24. În timpul pomenitelor mișcări culturale mai accentuate, care se desvoltau în Brașov, Barac se dedică și teatrului.

Chestiunea teatrului român în Brașov ar merita o cercetare monografică; cercetarea ar da o monografie bogată și interesantă. Însă eu, aici, nu mă pot ocupa decât cu acea parte din ea, care a determinat mai de aproape teatrul lui Barac, adică, vorbind modest, traducerile lui.

Trupă românească nu exista; diletanți români s'au arătat târziu, spre sfârșitul vieții lui Barac: Teatrul român îl făceau, deci, trupele străine, care încercau să atragă și publicul românesc.

Pe la începutul veacului trecut Europa se umpluse de piesele lui Kotzebue. Acesta era un poligraf; dar avea câteva calități, ce-l făceau iubit publicului încă fără vreo deosebită educație literară. Scriitorul german A. Fr. Gr(af) von Schack l-a caracterizat scurt și bine scriind: « Multe piese de Kotzebue ori Iffland au o acțiune bine inventată și bine condusă și figuri bine zugrăvite; dar jocul fantasiei, înțelegerea adâncă a naturii și a vieții, bogăția simțirii le lipsesc; și de aceea cad îndată pe o treaptă foarte joasă a artei » ⁵⁾. Pentru astfel de însușiri:

¹⁾ Pagina 23.

²⁾ Pagina 161.

³⁾ Pagina 261.

⁴⁾ Pagina 173 (31 Mai).

⁵⁾ Schack, *Perspektiven*, 1894, p. 17.

natură și simțire, nu fusese născut nici Barac, dar povestea, acțiunea, figurile « poetul » brașovean le înțelegea, le iubia de sigur.

Tocmai cu acest Kotzebue ne deprinseră, la Brașov, și trupele germane, și cele ungurești.

În 25 Aprilie 1818 trupa lui I. Gerger a reprezentat *Vecinătatea cea primejdioasă*, în limba română, pentru întâia oară în această limbă; la șase ani după trecerea prin Brașov a operii italiene, vreo 15—16 ani înainte ca Filarmonica din București să inițieze acolo acel teatru național, în care Kotzebue avea să ia un loc de onoare. În Brașov *Vecinătatea* s'a repetit la 5 Mai 1818 ¹⁾.

În 28 Septembrie 1822 un joc *Die Flucht der Bojaren* (întâia oară) se apropie de o temă actuală (Eteria!); în același an, în 14 Noembrie, un balet le aduse brașovenilor aminte de *Horia u. Cloșca în der Schenke*, baletizați de Bogner, K. K. Balletmeister, și întovărășiți de muzica unui Müller. Un rol avu și actrița Iosepha Uhlich, dela Hoftheater din Sachsen-Weimar, adică din mediul lui Goethe ²⁾.

În anul următor juca în Brașov trupa lui Kreibig, care mai apoi a jucat și în București, ca și Gerger, despre al cărui joc, din amintire, N. Filimon a vorbit într'un cunoscut capitol din *Ciocoii vechi și noi*. Kreibig a jucat tot pe Kotzebue; și anume în 29 Octombrie 1823, în limba română: « *Ceasul de seară*, o dramă în 2 acturi (*Die Abendstunde*); după alcătuirea lui Kotzebue », zice afișul. Afișul chema la teatru pe boieri, pe care-i numia fii « ai acestui plin de nădejde prea bun neam » ³⁾.

Se poate ca Barac să fi avut legături cu trupele acestea; dovezi nu am găsit până acum; dar dovezi există din anii următori; astfel că putem bănuși că legăturile au fost anterioare traducerilor lui Barac, jucate de același fel de trupe.

¹⁾ După afișele teatrale, colecția Trausch, din biblioteca liceului Honterus din Brașov; Heft-ul VI. Compară și studiul meu din revista « *Tara Bârsei* », anul I, Nr. 2.

²⁾ Același Heft.

³⁾ Heft VII.

Despre traduceri vom vorbi, însă, abia mai la vale. Aici am voit numai să atrag atenția asupra unei laturi din influența literară străină asupra lui Barac ¹⁾.

25. După 1840 Barac — așa se pare — s'a mai liniștit. Publicațiunile lui au fost puține (*Piticot și Cei trei gheboși*, câteva mici contribuțiuni în *Foaia pentru minte*); manuscriptele din acest timp sunt grăbite, semn că vechea deprindere îl mâna înainte, și că chibzuelile literare scăzuseră. Se poate chiar admite, că ele nici nu-i mai erau serioase și că de aceea, la moarte, bagajul său rămase așa de încurcat și nelămurit, încât, pentru a-l rânduși și a-l explica, toate ostenelele de până acum, înțelegându-le și pe ale mele, n'au reușit să explice tot, tot ²⁾.

26. În capitolul E. al scrierii sale d-l I. Colan ne citează 11 scrieri netipărite, dintre care șapte sunt cu siguranță ale lui Barac, iar patru i se atribue; d-l Colan nădăjduște că « prin cine știe ce întâmplare » se va dovedi paternitatea lui Barac și în cazul din urmă.

Operele sunt:

1. *Ulisse*, 34 coale, în versuri.
2. *Corăbierul cel dintâiu*, 7 coale, în versuri.
3. *Lucreția*, din 22 coale, în versuri.
4. *Loreti*, dela Mannontel, din 11 coale, în versuri.
5. *Nește fragmente dela Ovidie*, din 8 și jumătate coale, în versuri.
6. *Moartea Polixeniei Radak* (1803), 1 și jumătate coale, în versuri.
7. *Țalnica oftare asupra boalei holera*, din 2 coale, în versuri. Autenticitatea o garantează și Al. Gavra (1833). (Se citează apoi din P. Milian (1893):
8. *Constanția*, dramă în proză, ms.
9. *Pruncii cei lăsați pe timpul revoluției franceze*.
10. *Pustnicul din insula Formentera*, tălmăcire în proză.

¹⁾ Observ că Sașii brașoveni își dau seamă că teatrul ungiuresc, care-i vizita, avea intențiuni de maghiarizare. Vezi *Blätter für Geist*, etc., anul 1844, p. 325, unde intențiile sunt date de pe la 1824. Barac le va fi înțeles?

²⁾ Din colaborarea totdeauna mediocră a lui Barac la *Foaie* însemnez din 1839: *Fata rămasă de părinți*, *Nădejde*, *Moral pentru tinerece* (p. 79/80 și 181); din 1840: *Amorul doarme*, *Amorul coaș* (p. 62; 18 Februarie); din 1843: *Fabulă* (pp. 278/280).

11. *Băcanul*, dramă în proză și cu stihuire, ms. la tipografia Gött, Brașov.

Atât comunică d-l Colan.

Și nu face nicio încercare de a descifra vreun sens din simplele titluri, care, altfel, se cetesc, trec și se uită.

Ce am de zis eu despre aceste titluri, urmează într'o serie de capitole.

Pierdute definitiv, adică scrieri care nu pot fi regăsite nici ca conținut sau ca originale, existente în alte limbi, până acum sunt numai două: *Lucreția* și *Băcanul*. Celelalte s'au găsit sau se pot demonstra.

27. De încheiere, pentru a privi (scurt) și mediul uman în care se mișca Barac și ale cărui afaceri el le trata în calitatea-i de translator, însemn câteva date statistice privitoare la Brașov. Avocatul și secretarul de mai apoi al Camerei de Comerț din Brașov, I. Hintz, a comunicat, la 1846 ¹⁾, cifrele ce urmează. Era vorba de anul 1839:

	case	locuitori
Orașul avea	635	7.334
Scheiul avea	1.737	7.351
Brașovul-vechiu avea	656	3.873
Blumăna și piuăle	683	3.754
Stupinile	84	574
Totalul	3.795	22.886

Pentru anul 1846 autorul admitea suma totală de 23.200 suflete.

Multă «intelligență» românească nu era: însă, dintre meseriași, după Hintz, Românii erau peste o mie.

Brașovul era un oraș în care elementul românesc avea cam a treia parte din proprietățile suburbane, firește mici, nu ca cele din oraș.

Orice român putea să fie satisfăcut de această stare, pe care neguțătorii avuți din oraș o făceau mult mai evidentă decât suburbiul cu dealurile frumoase și cu grădinile pline de rod bine îngrijit.

¹⁾ *Blätter* etc., pp. 97—99, iscăbind I. Hz (= Hintz).

I. Barac trăi în loc frumos, ademenitor ¹⁾.

28. Toate notițele de mai sus le-am numit «contribuiri» la biografia lui Barac; și sunt mai ales lămuriri despre mediul și îndemnurile primite dela el de Barac.

Linia biografică a lui Barac este așa dar destul de simplă: Alamor — Aiud — Cluj — Avrig — Brașov și de aici două ramificații subțiri: una spre București, alta spre Iași.

II. CRONOLOGIA OPERELOR LUI BARAC

Deși Barac *nu a fost un spirit evolutiv*, ale cărui opere să ceară stringent o cronologizare, voi arăta, totuși, ce se poate afirma despre el și în această privință.

Apoi voi analiza «operele» împărțite în două grupe: a celor *date*; a celor *nedatate*.

În anul 1801 s'a publicat *Arghir și Elena*, în Sibiiu.

În 1821 apăru, în București, *Răsipirea Ierusalimului*.

Tocmai la 1827, în prefața la *Psaltirea* lui Prale, datată 1 Octomvrie 1827, Dr. V. Popp, citând pe Arghir și Răsipirea, continuă: «Are acesta (Barac!) în *manuscris* pe *Odiseus* și *Lucreția*: doao *poeme* prea frumoase». De aici putem conchide că *Lucreția* și *Întâmplările lui Ulisse* sunt mai vechi decât din Octomvrie 1827; dar nu putem conchide nimic sigur relativ la cealaltă graniță (cea mai veche) de timp.

Ne exprimăm, deci, numai vag: Ulisse și Lucreția au fost scrise în cei șase ani, dintre 1821 și 1827.

Dacă în Octomvrie 1827 Barac avea gata *numai* cât a spus Dr. V. Popp, — iar eu așa cred — atunci, orientându-ne după o datare a lui Nicolae-Nifon Bălășescu, *Pipelea Gâscariul* a fost scris între 1 Octomvrie 1827 și 1/13 Decemvrie 1828; *putem*, deci, zice: în anul 1828.

Deși oricui îi este ușor evidentă, exprim totuși constatarea că *dela anul 1800 până la 1828 Barac a scris numai versuri*,

¹⁾ De năpăștile ce picau și în Brașov nu acesta era de vină. Holera, cântată de Barac, n'a fost, însă, atât de grozavă cum s'ar părea după versurile lui: În a. 1836 ea culese numai 31 de morți; în anul 1839 a fost mai nemiloasă luând 68! Însă Barac petrecea în acel timp cetind și traducând cele 1001 nopți arabești.

fapt care dovedește că el stăruia să realizeze o menire ce și-o atribuia, în care credea: Să fie « poet » al nației sale.

Dela 1828 până la 1830 începe proza, cu traduceri din Gessner și Marmontel.

Din întâmplare în acest timp trăia, la Arad, profesorul Alexandru Gavra, care doria să publice cât mai multă literatură românească. Barac l-a văzut pe Gavra în Arad (1829—1830) și i-a lăsat acestuia niște manuscrise bune de tipar. Dacă eliminăm din acestea pe cele trei ce le-am fixat: *Odisefs*, *Lucreția* și *Pipelea*, atunci rămâne hotărât că între 1828 și 1830 Barac a mai scris: *Loreti*, *Corăbierul cel nou* și *Fragmentele din Ovid (Metamorfoze)*, adică trei traduceri ¹⁾.

La Arad era vorba ca în anul 1833/34 să se întemeeze așa zisul « Cabinetul muzelor române », care să publice an de an câte două volume de « cărți interesante » și un jurnal *Ateneul național* ²⁾. În acel « Cabinet » ar fi apărut, deci, și Barac, dacă Al. Gavra n'ar fi făcut mai mult sgomot decât treabă ³⁾.

Lui Gavra Barac i-a lăsat (1830) manuscrisele: *Istoriile lui Odisefs*, *Lucreția*, *Loreti*, *Pipelea*, *Corăbierul* și *fragmentele din metamorfozele lui Ovid*; ca să le tipărească la Buda. Informația din urmă ne-a lăsat-o Barac însuși, în prefața la *Constantina* (1842).

În prefața aceasta se pomenește ceva și despre alte « mai mici » scrieri, « toate în versuri *moralicești* lucrate ». Vor fi fost tot de pe la 1830—1834.

Despre tipăriturile plănuite atunci ne vorbește și o scrisoare către un « prinț », din 1836 (30 Mai, căl. nou), în care se fixează și contribuția monetară a *Ortăciei* tipăritoare ⁴⁾. Dar nici în 1836 întreprinderea nu s'a concretizat.

Din manuscriptul cu aceste știri reiese că înainte de 1836 mai erau scrise și versurile despre *Poli Radak*, și (dela 1831) cele despre *holeră*.

¹⁾ La 1802 apăruse în Cluj un Ovid unguresc; la 1830 îl traducea Barac; ceva mai complet nu se poate spune despre cronologia *metamorfozelor ovidiane*.

²⁾ Așa informează *Foaia pentru minte*, 1838, p. 138. Dacă *Ateneul* ar fi apărut, ar fi fost cu câțiva ani mai vechiu decât *Gazeta Transilvaniei*.

³⁾ *Gazeta* din 1852 (16 Februarie), p. 53, îl numia pe Gavra « speculator ».

⁴⁾ Manuscriptul academic 2440, fila 255.

În acest timp Barac se dedicase unei opere mai mari: Până în 29 Octomvrie 1838 ieșiseră din *Halima* 7 tomuri, care se vindeau a 40 de creițari tomul ¹⁾. Alt volum apăru abia în 1840. Deci traducerea va fi început prin 1835; în 1836 apăru volumul întâiu, după care celelalte urmară în 1837 și 1838. Cu *Halimaua* Barac s'a îndeletnicit, deci, timp mult.

În acest timp Barac a mai scris: *Iuda isharioteanul* (1837); *Foaia de Duminecă* (1837); și *Chir și Pantèa* (1838).

Cu Iuda, cu Panthea și cu O mie și una de nopți Barac petrecuse în Orient, în Asia.

Înainte de 1840 și în 1840 el se întoarse la satira europeană: *Tilu Buhogлиндă* comunică (1840) grobianitățile nesărate ale țărănoiiului neamț de pe la anul 1500. Două piese, jucate în 1840 (26 Septemvrie și 1 Octomvrie), în Brașov, ne descoper legătura lui Barac cu trupele teatrale-străine, care treceau prin Brașov: *Cetățuea pe drumul țării* a fost o farsă nevinovată, iar *Pustnicul din insula Formentera* o fantazie melodramatică, pătrunsă de intenția critică a înlăturării confesionalismului.

După *Tilul* său, *Piticotul cu barba de un cot* continua (1842) să ne apropie încă un subiect de carte populară apuseană; iar *Mirele cel umblat*, din același an (1842), continuă satirisarea, în comedie, a înstrăinării de neam.

În anul 1842 Barac scrise povestea *Constantinei*.

Cei trei frați gheboși au fost datați din 1843 și 1844 (la D. Iarcu). Trausch, mai de aproape, în notițele sale i-a dat din 1844, însemnându-i *Die drei bucklichten Brüder* übers. von I. Barack. 1844. 1 1/2 Bogen.

După ce sfârși cu *Gheboșii* (1843 ori 1844), al treilea subiect popular și apusean, doveditor că acum Barac avea o conștiință mai clară despre intențiile sale, translatorul se aruncă asupra altui roman, egal de nefolositor și tot atât de rău tradus ca și *Constantina, Cartigam* (1845).

Deodată cu acest roman el traduse drama *Samson*, datând-o din 1846.

În 1847 scrise o *Adelaidă*.

¹⁾ Foaie pentru minte, 1838, p. 144.

Celelalte traduceri nu se pot datà, ceea ce pentru *Hamlet* este de regretat.

Nedate rămân (deocamdată?):

1. Hamlet;
2. Atala;
3. Constanția;
4. Vicleșugul fetesc; dintre care 1—3 sunt drame, iar 4 este o comedie. Apoi povestirile:

5. Vânătorul dela Matra;
6. Istoria Tereziei;
7. Pruncii părăsiți.

Din *scrierile mărunte* databile sunt numai o parte (Ovidius). Împărțind acum opera în grupe de *genuri* literare, constatăm că Barac a scris:

Poezie epică.	P. dramatică.	P. lirică.
Istoria lui Arghir	Cetățuia pe drumul țării	(Nimic serios)
Risipirea Ierusalimului	Pustnicul din Formen-	
Intâmplările lui Ulise	tera	
Pepelea	Mirele cel umblat	
Łoreti	Samson	
Corăbierul cel dintăiu	Hamlet	
Ovidius	Atala	
Iuda Iscarioteanul	Constanția	
Craiuł Chiru	Vicleșugul fetesc	
Buhoglındă	(8.)	
1001 de nopți		
Piticot		
Constantina		
Cei trei gheboși		
Cartigam		
Adelaıda		
Vânătorul dela Matra		
Istoria Tereziei		
Pruncii părăsiți		
(19.)		

III. ISTORIA PREAFRUMOSULUI ARGHIR

Despre *Istoria preafrumosului Arghir și a preafrumoasei Elena* s'a scris și la noi deajuns, dar fără ca cercetarea să fi fost dusă

până la ultimele izvoare ce se pot ajunge; s'a scris și la Unguri, mai mult, și cu mai multă seriozitate decât la noi. Noi ne-am concentrat în fața întrebării: Basmul lui Arghir este românesc sau unguresc? și aci ne-am oprit; până la o revizuire a întregii literaturi, *de comparat* cu acest basm, adică la o cercetare critică a tuturor lucrărilor (ungurești), care s'au supus acelei revizuiri, n'am înaintat: B. P. Hasdeu a spus ceva; ultimul cercetător, d-l I. Colan, nu a spus nimic nou. Înălăturând, deci, chestiunea de *folklore* comparat, care nu-l privește numai pe Barac, aici eu voiu lămuri numai *raportul între Barac și Gergei, adică între original și traducerea românească*.

Prefața lui Barac începuse așa: « *Mulți* cetesc Istoria lui Arghir cea în *limba ungurească* scrisă »: Aceea a fost *originalul*.

Traducerea lui Barac o cunoaștem *mulți*, și astăzi; dar originalul unguresc, dintre noi, puțini, foarte puțini îl mai iau în mâini. Eu l-am luat; am comparat; și în paginile următoare dau rezultatul comparării ¹⁾.

Comparațiunea poveștii lui Barac cu a lui Gergei ne va da prilej să fixăm asemănările și (*mai ales*) toate deosebirile esențiale dintre ele ²⁾.

B. are (în *plus*) o invocație către muză, în care din simpla expunere a lui G. a intrat (inversată) o idee (G.: *Fáradsága után ő vigaságárol*); B.: și le urmărește, după ce le îndulcește.

B. traduce apoi textele despre Arghir, fiul cel mai mic al craiului. În cronica *firii* scrie, este o stângace înlocuire a *olasz kronikából*-ei din original; despre Acleton și țara acestuia; despre cetatea din țara, care la Barac nu mai este *tündérország*; despre Medena și cei trei frați, fiii ei. Aici B. adaugă (între strofa 4 și 5 a originalului) versurile:

Insă niciunul nu are
Cu dânsul asemănare
Întru vestea și mărirea
Cât s'a pedepsit cu firea. (!)
(6. 9—12) ³⁾

¹⁾ Pentru scurțime însemn cu *B.* pe Barac, cu *G.* pe Gergei.

²⁾ Arghirul unguresc, cu care compar, este ediția dela 1921, a lui Király György.

³⁾ Citez după ediția mai la îndemâna publicului a « *Astrei* », 1913: Pagina 6, versul 9—12. Ceva asemănător, dar aici într'adevăr frumos, se află la G. în strofa 27 a părții întâia.

Grădina cu râu și vâlcică (6, 13—22) are în original (I, str. 5), spusă simplu, numai o *drága szép folyóviz*¹⁾.

Strofele I, 6—7, despre copacul minunat la B., *szép virágos fát* la G., corespund exact versurilor românești 6, 23—28 și 7, 1—6.

Despre grădinarul cercetat de craiu (I, str. 8 și 9) B. are același număr de versuri (7, 7—14) ca și G. Însă G. nu a avut cacofonii de acest fel:

Văzând cum înmugurește,
Că chiar văzând înflorește.

S'au pus păzitori; B. adaugă numărul lor; trei:

Care păziau cu privire.

La B. regele nu mai caută întâiu din fereastră; pierdem astfel o scenă frumoasă; ci el vine repede în grădină; și întreabă pe păzitori. Ei răspund simplu la G., prolix la B. (8, 2—12), spunând și că i-au apucat ceva « cu nevăzută nălucă ».

Chemându-se prorocul, să dea lămuriri, craiul lui G. vorbește direct; la B. avem, mai prozaic, vorbirea indirectă. Avem și o prescurtare la B.

Vorbește acum prorocul, vrăjitorul Filarinus la G., Filaret la B. Filaret este mai prolix; din 8 versuri ale lui Filarinus B. face 22!

Păzește acum, în grădină, fiul cel mare, pe pat frumos (*Szép vettet nyoszolyát*), la B. (mai comercial) pe

Covoare cu fir cusute,
Prețuite multe sute.

Pentru a da acum o probă despre cum desvoltă B. citez strofa 23 din G. și versurile românești corespunzătoare:

Látá, hogy az alma nagy-szépen megérek.
Álomhozó szellő azontúl érkezék,
Nagy nehéz álomtúl szegény elnyomaték,
Királytól aluva reggel találtaték.

Vede mugurul cum crește
Și mai apoi cum plenește,
Încep frunze înverzite,

¹⁾ I (Első rész).

Acuși, acuși flori albite.
 Floarea cade și rodește
 Și roada se rumenește.
 Dar venia o boare lină
 Cu de somn dulceață plină
 Și-l adoarme fără veste,
 Nu mai vede ce mai este.
 Craiul dimineața iată
 La grădină se arată
 Și pe fiul și-l găsește
 Că doarme și greu răpește.

Așa-i adeseori la B., abia spune ceva tolerabil ori chiar bine și deodată cade, ca aici, în *greu răpește!* Răpește durmind ¹⁾.

Păzește fiul al doilea; strofa I, 24 B. o traduce verbal. Ca și strofa I, 25 despre decapitarea lui Filarinus! Ca și strofa 26 despre Medena și Arghir care merg la craiu, să-l mângâie!

Însă la G. vorbește Arghir; la B., întâiu mama lui! Apoi și Arghir; aceleași idei; dar nu în formă atât de demnă ca la G.

La G. Arghir, păzind, își așează arma de aur lângă sine; la B. o atârnă în pom!

La G. se lasă pe pat: *gyenge vettet ágyra*, la B. mai « umblă și calcă domnește » (13, 25).

Deodată vin cele șase *lebede* albe, iar a șaptea se scoboară la capătul patului. Exact tradus la Barac (14, 23—25); numai că la B. lebedele devin *păuni*; nici măcar *păunițe* nu se fac, precum ar cere logica povestii, care Ilenei îi dă ca tovarășe nimfe prefăcute în lebede, nu în — păuni. Suntem la scena cea mai palpitantă până acum:

Nagy lassan a kezét akkora kinyújtá

devine la B.

Spăimântat mâna-și întinde.

Altfel acțiunea este identică.

Tot astfel: *Hallhatatlan dolog* (str. 43) devine: Minune nemuritoare (15, 5), ceea ce nu-i rău, cum este mai la vale (str. 48): *Hallhatatlan mely szép a lednyzó vala*, vers care devine: O frumusețe neurmată — Fecioarei aceia dată.

Fondul real continuă a fi acelaș.

¹⁾ 10, 20.

G. o compară pe regina nimfelor (*tündérek királyát*, str. 47) cu Juno, Pallas, Venus, Dido, Minerva, cu Sibilele și cu muzele cântărețe; B. îi zice *Elena* și, pentru ca să aibă o rimă la Enea compară cu — Medea, eliminând pe Pallas, pe Minerva, pe Sibile.

Acum B. devine original; dar cum lui îi plăcură păunii, pierdu versul maghiar frumos:

Fejér az ő teste, mint hattyúnak tolla

care, firește, a rămas netradus.

Poetul unguresc a rămas discret, sobru, spunând, totuși, tot; B. a brutalizat: Alabastrul se vede 'n sin (17,17); săgeata lui Cupido se află la Elena subsuoară și de-acolo sboară la Arghir în inimă (18, 1—6). G. zisese:

Ifju felgerjedvén, karját felemelé,
Hozzája szoritván leányt megölelé,
Ki tölle magát is, leány, nem kéméllé,
Mert ő is az ifjút igen megkedvellé.

La Barac:

Atunci dreapta își întinde
Și pe după cap o prinde;
Cu drag o îmbrățișează
Ca flacăra să-i mai scază.
Și nici ea nu se ferește,
Că prea tare îl iubește,
Ci se leagănă pe brață,
Din buze culeg dulceață.

Discreția originalului și neputința de redare a lui B. mă îndeamnă să nu amân observarea că felul lui de a interpreta prevestia (sau chiar pregătia) mahalagizarea din vremea lui Anton Pann.

Și încă în continuare:

Să vedeți aceste buze!
După cuvintele mele
V'ați mira și voi de ele.
Că se face ziuă, iată,
Și tot nu se mai arată
A-și face îndestulare
De dragostea lor cea mare,
Care arde cunoscută
Ca flacăra nevăzută.

Arghir o vrea soție; și ea-l vrea; și se lipesc unul de altul, ca ferul de magnet.

Și acum dela magnet (B. 19, 28) și până la Venus, care bobotește focul (B. 20, 1), poetul român șterge *opt* strofe, nu mai puține, (I, 59—66), pe care le reproduc:

Végre szép Árgirus a leánynak szólla
Vénus játékjára hajlani kívánna,
Gyenge szép ruháját kezébe szóritá —
A leány az ellen ilyen szókat szólla:

Én éd es szerelmem! fogadjad meg szómat:
Abban még nem közlöm veled én magamat,
Mert ha azt meglátják, mondnak ránk szitkokat,
Hagyj békét, szerelmem, ereszd el ruhámat.

Lám teveled közlök minden játékokat,
Ölelgetéseket, gyönyörű csókokat,
Kedved szerént való tapogatásokat;
Ezzel elégedjünk, türtessük magunkat ».

Szép Árgirus neki eképpen felele:
« Hozzá nagy szerelmét ő addig nem hinné,
Mert abból tetszik meg szerelem gyümölcse:
Minem leszen, szívem, ez kissebbségünkre!

Vajjon ha virradtig mi itt elaluszunk,
Atyám szolgálaitól ha itt találtatunk:
Elhiszik-e hogy mi anélkül mulattunk,
Főképpen hogy ilyen szerelmesek vagyunk?

Emberi látástul mi semmit ne félyünk,
Mert nagy magas kő- kert vagyunk mikörnyülünk,
Rezes kapu, akin reggel ki kell mennünk:
Mi bátorságosok afelől lehetünk ».

Leány azt felelé: « Édes szép virágom,
Serkengető híves nedves szép harmatom!
Én telőled magam dehogy tagadhatom,
Vérem kiontását tőled én nem szánom:

Tied vagyok, ám bár szabad légy énvelem,
Többet már nem szólok akaratod ellen,
Mert énnekem sincsen kívánságom ellen,
Nekem is ám kedves a gonosz szerelem ».

Dela jocul cercetător cu haina ei, joc ce-o îndeamnă spre jocul Venerei; dela temerea ei de ocările celor ce ar vedea-o; și dela liniștirea că zidurile grădinii îi apără de ochi străini, până la: *A ta sânt, Tied vagyok*, avem un text erotic, ca din acele vremi ale renașterii, de care poema lui Gergei a fost aproape.

Barac n'a 'nțeles și l-a trecut cu vederea; ori l-a șters înapoi?

Și la G., și la B. craiul și crăiasa se miră de copacul minunat; baba pleacă s'aducă știre despre fiul lor; vede pe nimfa (la B. zeița) și îi tae părul; Medena se 'mbracă să meargă 'n grădină. Fata (*leány*) sau Elena se gătește de ducă. Arghir o roagă să rămână; însă 'n ungurește poezia curge la înălțime; ceea ce nu se poate spune despre Barac (23, 1—28; 24, 1—28), tocmai pe-aici foarte inferior. Zâna pleacă; părinții lui Arghir sosesc la el

Și stau *toți* cu mângăere,

deși erau numai *doi!*

La B. Arghir îi ocărăște pe amândoi, la G. numai pe tatăl său, că a trimis hoți, să fure părul de aur al Elenei; deși nu o văzuse, el știe că o babă l-a furat (26, 16). Plângerea reținută, firească, a lui Arghir:

Buscút veszek majdan a napnak fényétől,
Nem akarok többet felkelni ez helyből

se preface 'n versuri prolixе:

Oh! amar, amar și jale!
Și pe obraz curge vale.
Acum să-mi iau ziua bună
Dela soare, dela lună,
Aici mor, săpați mormântul
Să mă înghiță pământul
Supt umbra cea răcoroasă
A merelor dragăstoasă.

Totuși ajung în casă. Și el povestește frumusețea Elenei (27, 4), ca și în ungurește (str. 88): *szépségét beszéllé*; baba, strigoaia (ung. *kofa*) trebuie omorâtă; B. o răstignește pe cruce; G. o leagă de coada cailor și o rupe 'n patru. La G. Arghir își cere partea sa de avere; la B. și-o cere răcnind turbat (27, 26). Îl mai plâng pe Filarinus; și în sfârșit Arghir pleacă.

Multe pagini s'au scris până aici, până B. a găsit (la sfârșitul cântecului I) două versuri chiar frumoase:

Plângeau după el fecioare
Ca nopțile după soare.

Deși modul de prelucrare va fi reieșit destul de clar, din expunerea cântului I la B. (sau strofelor 1—97 la G.), continuu analiza, în același fel.

Numai cu o slugă (*egy inasával*) Arghir pleacă spre Miază-noapte; ajunge la peștera cu fumul care iese tare (la B.), subțire la G. (*szeles barlang* și *kis füstöt láta*). Călătorii intră, întrebă. Omul cu un ochiu în frunte nu știe nimic despre Cetatea-neagră. Însă până dimineată vor veni zânele; le va întreba pe ele, și, de vor ști, i le va da călăuze. La B. vin — satirii, nu nimfele! (32, 2). Uriașul le întreabă, sau, la B., *úi* întreabă. La G. vine în acel timp și un șchiop (*sánta ember*), care știe unde-i cetatea; la B. știe un satir șchiop. Altfel acțiunea este identică. Dela un loc șchiopul nu mai merge, căci acolo în cetate au de gând să-l belească (B. 34, 15), la G. să-l ucidă (*megölnek*).

Ajung acum la o văduvă care are o fiică. Arghir o întreabă:

Unde-i locul ce se schimbă
In necunoscută limbă? ¹⁾

Văduva lămurește identic, la B. ca și la G. Toată intriga de a opri pe Arghir la fata văduvei este (asemenea) identică.

Amănuntele variază, mai totdeauna cu *minus* de poezie la B.

De trei ori Arghir adoarme adiat de un folcuț (la G. *tömlöske*) al slugii necredincioase; la urmă dintr'o vorbă a ei, — o ghicitoare — lăsată slugii, Arghir înțelege vina și-i taie slugii trădătoare capul. Apoi el blestemă pe văduva; la B. în forme proprii (54, 21—28), banale. La G. toată răzbunarea este spusă sobru, în două versuri:

A szállásra menvén, asszonyt megátkozá,
Szörnyü átok alatt leányostól hagyá.

La B., poet închinat spre grobian și urît, se zice (vulgar):

Turburat și cu mânie
Spre văduva cu urgie,
Pe la dânsa se abate,
Inima în el se bate,
Din dinți strânge și înjură
Dându-i tunete din gură.
« Ce mi-ai făcut tu, strigoae!

¹⁾ Se mai zisese așa la p. 24, 21—22. La G. se zice mai simplu *A változó helynél* (str. 80 și 119).

Tu inimă de ursoae !
 Tu cu farmecile tale,
 Dacă m'ai stricat din cale,
 Adu-ți fata cea aleasă
 Să o fac pe ea mireasă,
 Să-i dau semn de legătură
 Două palme peste gură.
 Spune-i să vie încoace,
 Să o iau peste mijloace,
 Și ca să o logodească
 Sabia mea cea crăească !
 Ba tu ! tu, soacră bătrână !
 Adu-ți a ta dreaptă mână,
 Să o sărut tirănește
 Cu sabia, cum dorește,
 Să ți-o înfig în gușă,
 Ca să crapi aici la ușă.
 Așa să-ți măriți tu fata
 Cum ai făcut judecata;
 Să pățești și tu ca mine
 Când va fi să-ți fie bine ».
 Și așa o năpustește
 Și cătră câmpii pornește.

Ar fi aici un sfârșit de cântec.

La G. se și sfârșește cântecul.

La B. nu se sfârșește; deoarece el ia începutul din *Második rész* și-l face sfârșit la al său cântec al II-lea.

Partea a doua și a treia din G. se fac *A treia parte* la B.

Strofa 1 din *Második rész* dă tema cântecului: drumul prin păduri și sghiaburi și în sfârșit bun-ajunsul la crăiasa nimfelor.

Când desperat Arghir s'ar ucide apăsându-și inima în sabie, aude un cântec:

Intr'acelea ce aude
 Cântece nouă și crude

în loc de scurtul plastic vers unguresc:

Azonban énekszót az erdőben halla.

Era o nimfă (*szép leány*) ori zeiță:

Întreabă: Oh coconiță !
 Doară ești o prorociță ?

Ea chiar îi prorocește că-i va fi și bine odată.

Alt sgomot se aude, ca de balaur și leu ce s'ar lupta, la G.; la B. ca de leu, balaur și taur ! (59, 23—24). Arghir pleacă spre

peșteră, să-l sfășie leii, ca să nu se omoare el. Acolo erau (adaugă B.):

— trei fii ai lui Dimon,
Al (!) lui Dei Sancti Simon.

Se certau pentru o moștenire: o plașcă, niște papuci și un biciu; la G. *palást, bocskor, ostor*. Păcălind pe draci, Arghir se îmbracă în plașcă și papuci și plesnește din biciu, să-l ducă la iubita sa.

Se vede că șotiile cu dracii i-au plăcut lui B., deoarece aici adaugă dela sine versuri de ceartă, cam de felul acesta (62, 9, etc.):

Și tot vrei și de aicea
A-ți mai îngrășa cerbicea.

Tu ești satan, ia-l de chică
De-l trânteste...
Unul de corn îl apucă,
Altul de coadă-l îmbucă.
Il ghemuesc în țărână,
Până l-au muiat la vână. (!)

Căzut pe niște munți, Arghir, flămând, mănâncă rădăcini (64, 10); la G. se mai găsește *egy kis pogácskája* (str. 29).

Urmează cele trei palme ale crăesei date zânelor care, văzând pe Arghir, aleargă să spună că l-au zărit. Văzându-l și crăiasa, nu se mai îndoește nimeni.

G. dedică revederii patru strofe. De mult B. nimic deosebit nu mai adăugise. Aici dă ceva. La G. fiecare vers este clar și conștient lucrat:

Kiterjesztett kézzel nyakára borúla

deveni:

Și cu brațele gătite
Ofta: « Oh! al mieu iubite! »
Plângând se îmbrățișează.

Următorul vers:

Nagy öröme miatt ugyan nem szólhatta

s'a făcut:

Cine poate să nu crează
Că într'un ceas de durere,
De durere și plăcere,
Nu putea ca să grăească?

Apoi frumosul:

Gyenge lágy ruháját könyvivel áztatja,

a rămas netradus, ca și:

De szive sokára helyére megállá,

în locul căruia B. îmbulzi pe:

O dragoste pustnicească!

Elenei inima-i crește

Și către Arghir grăește.

Harmadik rész a devenit la B. *A patra parte*.

Grădină idilică și nuntă.

B. păstrează (pentru popor?!) templul Veneriei (el îi zice biserică, 67, 21), elimină altarele Bellonei, nu și cântecul lui Ammon, adaugă pe Pamona (68, 25) și pe Cupido. Soții cheamă la nuntă; la G. se cheamă nimfele.

Nunta lui B. are și un text propriu (69, 15 și urm.), din care extrag un vers ridicol:

Poslujnici aduc bucate

Cu *șmac* bun amestecate.

Nunta ține șase luni (70, 21).

La G. Arghir dă imediat miresei palmele; la B. le dă abia după șase luni!

Pentru că mireasa nu crezuse nimfelor care-l anunțaseră pe Arghir!

Sfârșitul, de vreo 12 versuri, este al lui Barac.

Traducerea lui Barac este fără îndoială o scoborîre a tuturor valorilor estetice din original. Gergei a fost un poet-artist; Barac a voit să devie popular; urmărind acest scop a vulgarizat, ca idei și ca stil, toată opera. Aceasta a avut, însă, din naștere, prea multă frumusețe rezistentă, decât să nu-i reziste și lui Barac, din când în când.

IV. RISIPIREA CEA DE PRE URMA A IERUSALIMULUI

Scierea aceasta (1821 București) d-l Ion Colan o crede originală.

Credința că Barac a tipărit la 1821 o lucrare *originală* au avut-o și alții. Ea a fost, de sigur, favorizată de întâmplarea că la Brașov se traduseseră și Anticitățile ebraice (Vechimile Jidovilor) de același Iosif Flaviu, care a scris *Risipirea Ierusalimului*. Manuscriptul despre anticități aparținea preotului Lebu (1805); nu se știe *cum*, pe la 1876/77 ajunsese în mâinile poetului I. A. Lăpădat¹⁾, care se interesase și de Ioan Barac. Se părea deci că Iosephus Flavius era în Brașov un cunoscut vechiu. În sfârșit veni argumentul cel mai categoric: chiar prefața lui Barac consolidează credința 'n originalitate! În prefață se zicea: « *O am scris* cu rânduiala aceea cu care Iosif Flavie o a scris. *M'am ținut* de slobozenia aceea, de scrisorile lui cele mai pe larg scrise, unde s'a căzut *le-am scurtat*; și cele scurte, unde-a fost de lipsă, *le-am mai luminat*. *O am împărțit* în 9 cântări », etc. *Barac se 'nfățișa, deci, drept autor original*.

Aceste împrejurări l-au făcut pe Dr. Emilian Popescu să creadă că 'n *Risipire* Barac a făcut o « 'ncercare pe terenul epopeei », ținându-se « strict de original ». Și grecistul acesta conștiincios compară textele și expuse rezultatul comparării într'un studiu din *Transilvania*²⁾.

Adevărul este că Barac nici nu a cetit pe Flavius, că a lucrat numai după scrierea *ungurească* a unui profesor reformat din Sárospatak, cu titlul:

A'
PÁRTOS
JERUSÁLEM
IX. ÉNEKEKBENN

—
LE-IRTA
NAGY FERENTZ
EZ IDÖBENN HUM. PROFESSOR. A'S PATAKJ REF.
COLLEGIUMBANN

—
POZSONYBANN és PESTENN
TÜSKUTI LANDERER MIHÁLY'
bötüivel és költséggével

—
1799.

¹⁾ *Transilvania* lui G. Barițiu, anul X. (1877), p. 96.

²⁾ Sibiu, 1893.

Fraza citată mai sus din prefața lui Barac este a lui Nagy, care tot în prefață a scris-o ¹⁾: «*Irtam azon rendel, mellyel Flavius Josephus-is le-irta. Éltem azzal a' szabadsággal, hogy az ő széles le-írásait, ha illett, ösze-vontam; a' rövideket, a' hol szükség vólt ki-szélesítettem. Énekekre szaggattam-fel, 's így eggy Beszélő-versezet formájába öltöztettem*». Principiul prelucrării îi aparține, așa dar, lui Nagy, nu lui Barac. Deci pe acesta cu Nagy trebuie să-l comparăm, nu cu scriitorul grecesc.

Motto-ul lui Barac, din cuvintele lui Isus, îl are și Nagy; dedicația lui Nagy către niște nobili maghiari este, firește, eliminată; prefața-i aceeași.

Nagy scrisese pentru creștini și patrioți: *hazafi*. Cuvântul acesta Barac îl traduce însă cu *casnic*; cuvintele *patriotul* și *patria* nu-i erau încă proprii; patriei el îi zicea încă *patridă* ²⁾.

Nagy scrisese pentru pacea între patrioți; pentru cunoștința lucrurilor vechi; pentru inima iobagilor (*ha o jobbágjok szíve engedelmességet tanul*). La Barac iobagii devin *supuși*, pe cari el vrea să-i învețe a fi «plecați și ascultători». Morala politică a scrierii trebuia să fie, deci, capul plecat; să nu-l taie sabia!

Și 'n sfârșit Barac avea și un scop *literar*: «Și dacă poate să crească, cât de cât măcar măiestria poeziei în limba *românească*, foarte mă voiu bucura», ceea ce Nagy exprimase așa: «*ha a' Magyar Poézis, avagy tsak kevéssel nevedkedhetik is, örülni-fogok rajta*». «Și poftesc ca acel scop, spre care s'a scris, să poată face desăvârșită lucrare în inima cetitorilor.» Sau la Nagy: «*Kivánom-is, hogy azon tzélokot, mellyekre iratattott, az olvasók szívébenn hathatósan munkálkodhassa*».

Din compararea prefețelor reiese, așa dar, că Barac își însușise și *intențiile* profesorului ungar din Sárospatak; că traducătorul român n'a conceput nimic original; că el era, la 1821, ce era și 'n viața particulară, un *simplu* «*translator*» sau, aici, plagiator.

Despre Nagy eu cred că a avut și o *intenție* politică anti-semită.

Pe vremea lui Evreii Ungariei, conform legilor, aveau parte de o asprime administrativă, contra căreia începuseră a

¹⁾ Pagina 10.

²⁾ Ediția mai la îndemână Krafft (Sibiu) 1902, pp. 11 și 12.

protesta. La această asprime, moderată local de interesele economice ale nobilimii, se adăogea și asprimea publiciștilor, de ex. a profesorilor scriitori de cărți și manuale, care-i descriau exact și aspru.

La Nagy disprețul apare chiar în forme urâte. Translatorul brașovean le-a păstrat; adică le-a aprobat (?) și le-a tradus.

În Ierusalim se ivise foametea; se mânca om pe om; flămândul care nu se dă la carne de om, se dă la altceva. Ioan Barac traduce scârbos:

Mulți căutau cu guri căscate
Și prin eșitori bucate;
Alții balegă de vită
Mânâncă cu mulțumită ¹⁾.

sau:

Cei ce au poftit răscoală
Umblă cu inima goală
Prin mormânturi după oase
Mâncând cărnuri puturoase.

Ungurește versurile sunaseră așa:

Sokán már nem birván el-epedett testek'
Az árnyék-székekbenn eledelt kerestek.
Másokat az éhség kín között arra készített,
Hogy töltsé gyomrokat az ökör-emésztett.

sau:

Még a sirhalmot-is kinja között fel-bontja
Hogy éh gyomrát töltsé a meg-holttak' tsontja.

Brutalitățile acestea, erau, așa mai cred, menite să exemplifice extremul la care poate duce nesupunerea, dar erau, de sigur, și antisemite.

Deși Nagy este un spirit tot atât de inferior ca și Barac, iar Barac ca și Nagy; totuși traducătorul rămâne încă ceva în urma originalului *da capo al fine*. Cum însă lucrarea de față nu voește să fie o colecție de neghiobii, voi da numai un exemplu: Începutul cântecului I (Versurile 3 și 4):

Jézus! ki a Bűnőst még akkor is szánod,
Mikor már vétkeik bosszúlni kívánod

¹⁾ Ediția Krafft, pp. 137 și 143.

s'a prefăcut la Barac în:

Cela ce pe păcătosul
 Cel ție întors cu dosul,
 Când vrei să-l bați pe el foarte
 Și să-l pedepsești cu moarte,
 Și atunci văzându-i plânsul
 Îl bați cu milă pe dânsul,
 Varsă-mi din ceriuri, Cristoase
 Mila ta; etc.

În loc de: Isuse, care pe păcătos și atunci îl compătimești, când vrei să pedepsești păcatele sale, am obținut: pe păcătorul «întors cu dosul» spre Isus!

Deoarece, mai târziu, la operă de mai mare preț, ar trebui să revin (?) la arta (?) traducerii lui Barac, fac de aici numai câteva observări.

Echivalarea noțiunilor este curioasă. Deși cunoaște cuvântul *poesie* (se află în prefață), totuși ungurescul *költemény*, care corespunde nemțescului *Gedicht*, devine la Barac *scornită închipuire* ¹⁾. Pe *vezér* (comandant, conducător) îl traduce odată cu *voivod*, altă dată cu *vizir*, ²⁾ semn că invenția verbală se opriă la primirea unor cuvinte 'n curs mai ales la Sudul Carpaților. Dacă *vezér* a devenit vizir, pentru ce *synedrium* nu ar fi devenit *sinedriumul* (explicat, e drept, *soborul cel mare*, cași 'n original: *a' Nagy-Gyülés*)? ³⁾. Când, totuși, Barac creează, el dă cuvinte ca! *jertfuire*, ⁴⁾ *împuterează* ⁵⁾ *vieție* ⁶⁾. Cazul lui *vieție* merită a fi reținut:

Isuse, ce fericire
 Are întru izbăvire
 Care credincios e ție
 Îi scapi a lui *vieție*

tradusese pe

Jézus, óh beh boldog, a'ki hived's szented!
 Ezt a'veszély közzül példásan ki-mented.

¹⁾ Pagina 174.

²⁾ În ungurește la p. 113 și 117; la Barac, p. 119 și 123.

³⁾ Paginile 13 *rom.* și 17 *ung.*

⁴⁾ P. 96, 140, 170. (Sau imită aici pe Slătineanu).

⁵⁾ Paginile 118, 120.

⁶⁾ Pagina 111.

Drept este că, la distanțe mari, apare câte un cuvânt popular energetic: *făgiș*, *gruiu*, *zgău*; dar ele nu sunt semn permanent caracteristic, ci excepții.

Dacă mai adaugă că metrul versurilor este foarte neregulat; că în ele se găsesc numeroase cacofonii, de predilecție: *ca când* etc.¹⁾; că rima este monotonă²⁾, pot preciza că toate însușirile arătate se găsesc pe toate paginile. Ca probă aleg la întâmplare numai un exemplu:

Ca când tunetul trimite
Într'o ciradă de vite
Puterea sa, de fug toate
Încătrău care cum poate,
Așa oastea ovreească
Spărgea pe cea românească;
Împotriva lor se pune
Singur Tit cu isteciune
Pe care-l încunjurără
Pe măgură cu ocară...³⁾

V. RĂTĂCIRILE LUI ULISSE

Capitolul d-lui Colan *Rătăcirile lui Ulisse* se ocupă întâiu cu chestia Gavra-Barac: Cum va fi ajuns iarăși la Barac—Brașov manuscriptul lăsat lui Gavra, în Arad, 1830? Constatând schimbarea titlului d-l Colan adaugă că aceasta « nu însemnează că întreaga operă a fost refăcută ». D-l Colan trebuia să înțeleagă, însă, că din biografia fiului lui Barac a reeșit că Ulisse a fost redactat de *două* ori; o formă a rămas la Gavra; a doua « se află acum de nou, altmintrelea de dânsul lucrat, la Brașov »⁴⁾. Au fost, deci, două redacții. Cea publicată este a doua; a lui Gavra?, s'o așteptăm, dacă merită vreo așteptare.

Apoi urmează la d-l Colan, o părere sumară despre estetica « prelucrării »: « interesantă », « plăcută » și despre versul epopeei, pe care, însă, autorul nu-l cunoaște și-l compară cu « ritmul monoton al poeziilor lui Bolintineanu », care de sigur

¹⁾ Paginile 54, 118, 123, 126, etc.

²⁾ Pe foarte rimând cu moarte l-am întâlnit de vreo *optzeci* de ori!

³⁾ Pagina 123; *românească* și la p. 128.

⁴⁾ *Foaia pentru minte*, 1848, p. 272.

nu a visat că versul unguresc al lui Zrinyi (*Zrinyi-sor, Zrinyi szak*), admis și de Barac, va fi comparat cu al său; și în sfârșit se citează versurile finale, patru, făcându-se trei erori, pen-trucă, în manuscript, nu se află *Că*, ci *Și*; nu *fie*, ci *ție*; nu *versurile*, ci *stihurile*.

Pentru mine versurile finale au, însă, calitatea de a fi re-pețit versul final al originalului după care Barac a lucrat ¹⁾. Ele sună:

Și se făcù nunta cu o veselie
Nu știi câte zile care va să ție;
Că, de le-aș tot scrie, numărând pe ele
N'ar mai avea sfârșit stihurile mele.

Andrei Dugonics zisese tot așa, la sfârșitul *Ulisse*-lui său:

Nem birja Pennámnak azt erötlensége,
E' két szerelmesnek szivek miként, ége,
Érje fel azt elméd ki-vált élessége,
Külömben versimnek nem lehetne VÉGE.

Să comparăm, însă, mai amănunțit pe Barac cu izvorul său Dugonics!

Titlul cărții lui Dugonics este:

ULISSESNEK,
ama' hires, és nevezetes
GÖRÖG KIRÁLYNAK
CSUDÁLATOS
TÖRTÉNETEI.
MELLYEKET

A' magyar versekben gyönyörködöknek, 's-egygyütt a' tiszteletes Régiségben történt dolgokat örömost olvasóknak kedvékért már ennek-elötte magyar versekbe foglalt, 's-most ujjonnan megjobbitván ki-bocsátotta

DUGONICS ANDRÁS

(Urmează 6 rânduri de titluri)

Nyomtatott Pesten Royer Ferencz bötüivel.

1780. Esztendőben.

Epopoa lui Dugonics are douăzeci de cântece, cărora el le-a zis *rész*: *Első rész, második rész* etc.

Și Barac a tradus: *Partea întâia* etc.

Barac are însă numai șase părți ²⁾.

¹⁾ *Intâmplător* ele mi-au adus aminte de originalul răsoit cu câteva zile înainte, din *alte* motive.

²⁾ Manuscriptul academic (forma a doua).

Acesta scria așa dar o *prescurtare*, ca de obicei. Căci ce era să facă publicul *său* (naiv) cu 224 pagini de câte ca. 40 versuri, în total cu vreo 8.960 versuri? Deci Barac prescurtă. Alese idei principale, elimină mult din descripție; dar la câte un loc, de ex. atras de figura lui *Proteus*, se lipi mai strâns de textul imitat.

Dugonics începuse așa:

Hadd-el, édes Músám, Trója' veszedelmét,
S-a' vár' lakosinak irtózom gyötrelmét,
Fogjad új dologra a' rá-tanúlt elmét,
Vedd elő vig lantod' szép hangja kegyelmét.
Mond-el Ulissesnek hosszas hajózását,
Sok habok, sziklák közt kénos útazását,
Városok,' erkölcsök,' nemzetek' látását,
Fejére sok ezer meny-kő csattanását.

Tot așa și Barac, deși el nu cântase, ca Dugonics, războiul troian, la care autorul maghiar se putea, deci, referi; Dugonics îi cere muzei un *lant* (liră, lăută), Barac îi cere *coardele*.

Mai arată-te isteată,
Musa mea cea cântăreață,
Precum te-ai mai arătat,
Când cântai jalea cea mare
A Troadei, întru care
Încă una n'ai cântat.

Nu mi-ai cântat la urechiă,
În limba noastră cea vechiă,
Rămasă dela Romani;
Derege-ți coardele tale,
De-mi cântă cu mare jale
Niște patimi de mulți ani.

Lasă războiul cel mare,
Cel de zece ani, în care
Grecii cetatea bătea,
Scoțând prin foc pe Elena,
Când o cetate, prin șena
Vicleșugului ardea.

Dugonics continuă (în strofa 2):

Mond- el Ulissesnek hosszas hajózását,
Sok habok, sziklák közt kénos útazását,
Városok,' erkölcsök,' nemzetek látását,
Fejére sok ezer meny-kő csattanását
Azt-is: mit akarta számas katonáit,
Trójai kard-éltül meg-mentett szolgálait,
Haza viszsza vinni tizen-két gályáit,
Észszel orvosolván azoknak hibáit.

Barac, asemenea, despre cele douăsprezece corăbii și despre ostașii lui Ulisse:

Să-mi cânti numai cea ursită,
Lunga cale rătăcită
A lui Odiseus, de când
Au plecat dela Troada
Și spre mare, cu grămada,
Ostași cu sine ducând.
Plecând cu douăsprezece
Corăbii, prin mări a trece
Cu triumf la casa sa;
Prin câte primejdii rele
S'au strecurat printră ele
Pe unde îl încursa.

În continuare Barac reflectează strofa a 5-a: *A' többi ve-zérek haza juthatának*: Toți ajunseră p'acasă; dar pe Ulise nu-l lăsă Calipso (*tündér* la Dugonics, zină la Barac), deoarece:

Această măeastră fată
L-au silit pe el îndată
Să-i fie veșnic bărbat;
Și cu acea pregătire
Să-i dea lui și *nemurire*
În șapte ani n'au scăpat,

exact ca la Dugonics:

Szüz Kalipso ugyan úri vagyonságát
Vátig fitogtatta sok kincsét, jószágát,
Szivből-is ohajtá vele házasságát,
Igérvén, meg-teszi *halhatatlanságát*

Privirea poetului trece acum în Itaca, unde pețitorii zoresc pe Penelope să se mărite. Aici apare, însă, Mentés, pentru ca să pună la cale mântuirea.

Dugonics zice:

Felel a jövevény: Mentésnek nevemet
Mondották Szülőim én vezetéketem,
Nagy Ankialustúl mondgyák nemzetemet,
Táfusok uroknak esmérnek engemet.
Terhes nagy hajómmal ide evedzettem
Melybe oda haza fin vasatt tétettem,
Ratja Temezembe rezet cserélttettem,
Azt hogy fel-rakhassam, arra serénykedtem.
Hajóm ki van kötve Szigeted' partyára.

Din versurile acestea Barac a scos strofa:

Eu sânt Mentis, îi răspunde,
Din Pafos, pe care unde,
Archialul m'au născut.
Am corabia legată,
Cu niște marfă schimbată
La malul cel cunoscut.

Telemah înțelege îndemnul lui Menes de a-și căuta părintele, iea cu sine pe fratele său, ajunge la Sparta, la Melaelae, care serbează două nunți, etc.¹⁾

Însă eu n'am de gând să compar *tot* originalul cu *toată* prelucrarea. Eu vreau să arăt numai *cum* prelucra Barac, în aceste momente, adecă înainte de 1827 și (în a doua formă) cam pe la anul ... ?

De aceea mai compar numai două părți: descrierea amintită a lui Proteus, la care pe Telemah îl trimite o «coconiță» (*ékes Szüz*) și revederea cu câinele Argos.

Despre Proteus:

Aici Neptun, zeul, are
Un credincios foarte mare,
Un păstoriu deosebit;
Toate turmele-i păzește
Și mie îmi poruncește:
Că-i tatăl meu cel iubit.

Dar nu poți grăi cu dânsul,
Măcar să te taie plânsul,
Că se schimbă mânios.
Leu și urs și lup se face,
Apă, foc; și cum îi place,
În tot chipul gros pe gros.

Pe el Proteos îl chiamă,
Înfricoșat, fără teamă;
Și umblă cu nimfele.
Că pe maica au uitat-o,
Că de mult o-au îngropat-o,
I-au uitat tot binele.

Dar în miezul zilei vine
La oi, cum i se cuvine,
Și dacă le numără, —
Se culcă, se odihnește,
Doarme bine și hrăpește,
Nimenea nu-l supără

¹⁾ La Dugonics, tocmai în partea a patra, p. 38.

Atunci să aibi lângă tine
 Trei oameni păzindu-l bine,
 Până ce va adormi.
 Să-l împresurați bătându-l
 Și cu putere legându-l
 Până ce va pomeni.

De s'ar face orice hiară
 Sălbatecă, de ocară,
 Voi să nu vă speriați,
 Până iar om se va face.
 Și apoi va fi de pace,
 Ori de ce să-l întrebați.

Dugonics, mai plastic, scriese:

Van olly' mestersége e' sziget' Urának,
 Sok tengeri juhok' híres pásztorának,
 Hogy jövendélést tesz akár ki fiának,
 Sőt titkolt okát-is föl-födi bajának.
 Ő a' Neptunusnak meg-hitt jó Pásztor,
 Nem nagyobb náladnál, sem éppen akkora,
 Legelő nyájának soha nincs'egy tora,
 Olly' szemessen vigyáz, ha reá jön sora.
 De nehéz ám vele egygyet beszélni,
 Tugya váltó szinnel személyét színleni,
 Szokott, ha meg- kapják, néha füstbe menni
 Néha nagy Oroszlány, s- Medve képet venni.
 Proteus ő neve, magát úgy hívattya,
 Apám pedig nékem, azt nem tagadhattya,
 Most magát tengeri Nimfával jártattya,
 Már édes Anyámnak holtát se sirattya.
 Dél tájban ki- szokott a' szigetre jönni,
 S-ama' barlangoknak ellenébe mönni,
 Juhai közt egykor hogy ha talál lönni,
 Olvasások után kezd szunnyadást vönni.
 Végy tehát magadhoz vagy három társakat,
 Tenyeres', és talpas, erős', izmosokat,
 Ama' nagy barlangba bujtasd-be azokat,
 Még nem kívántatnak, ott' tartsak magokat
 Ha osztán Proteus ki- hajtya juhait,
 'S-hüvelyezni kezd első jó álmait,
 Űs reá, 's-jól meg- fogd változó tagjait,
 Bár viczorítottya-is csicsorgó fagait.
 Meg- látod, mi sok színt vészen ő magára,
 Orosz- leány', Medve', tűz', viz', füst' formára,
 Hogy meg- menekedgyen, fakad e' próbára,
 De ti ne hajtsatok tündér forgójára.
 Ha osztán vissza tér előbbi színére,
 Emberi személynek ábrázolt képére,
 Nagy alázatossan kerülly beszédgyére,
 Kérdezd, a' mi fekött szived' rejtékére.

Textele citate până aici, din Barac, sunt reproduce după

Albina Carpaților, unde le-a publicat poetul I. A. Lapedatu ¹⁾.
Episodul lui Argos îl iau din manuscriptul academic 209 ²⁾:

Deci sosind Odisefs la curte își vede
Pre câinele Argos că spre el purcede;
Că ședea în gunoiu, într'o bătătură,
În loc de patul său, fără dinți în gură;
Rodea la o scoarță, fără de măsele,
Flămând, plin de toate pre golașa pele;
Care pre domnul său de grab cunoscându-l
Și mișcându-și coada aproape văzându-l
Ș(i)-au pus picioarele pre el sculându-să
De domnul său foarte mult bucurându-să;
Că numai i-au crepat herea și ficatul
Și mort au căzut el atunci săgetatul.

Dugonics cântase:

Ezt hajdan Ulisses ő maga szerzette,
Szem előtt kedvére gyakran hevertette,
Többi között ötet fő- kép' kedvellette,
Vele ételének javát- is étette.
Neve Argos vala; szörnyü sebessége,
Ha vadra íramlott, szíve szinte ége,
Ha valamit el-vert, volt olly' eszessége,
Nem kapott más ebnek benne foga' vége.
De már, e'-kor magát éppen ki- futotta,
Régi ágyá holyett a' égbjt nyomkotta,
Egész teste borét rüh el borítottta,
Csurg kit szemeit csipa tapasztotta.
Motoznak kukaczkok légy-lepte fülében,
Rút kelevényy főtök az egész testében,
Jól fel-sem-is-álhat erőtlen, létében
Csupa szelő nyargal tér-üres bélében.
Régülta szegénynek moslék sem adódott,
Ki-tettző bordák közt hasa be-vonyódott,
Akkor- is egy kérges bocskoron rágodott,
Vagy tompa fogával inkább csak kéndódott.
Látván nyomorságát sűrűn meg- firatta,
A' gaz szolgállókat oknak állította,
Fő- kép' a' moslékot a'-ki ki-hordotta,
Vélte, korbácscsával hogy ezt el tiltotta.
De, mint melléje megy kedves koppójának,
Ez mindgyárt Ulissest isméri Urának,
Nyisog, ugrik, tapsol, nincs' nyugta farkának
Ad végső erőt-is le-menő lábának.
Körülötte magát hol itt-ott mozdította,
Hol két első lábát hására hagyította,
Sok féle jelekkel kedvét bizonyította,
De végre el-esvén testét fel fordította.

¹⁾ Anul I (1877), p. 102 și 117. Afirmația d-lui Colan (p. 39, în notă) că în *Albina Carpaților* s'a publicat tot ce s'a păstrat din Ulisse nu este adevărată. *Intreg* se găsește numai în manuscriptul academic 209.

²⁾ Fila 224.

Lehet, meg- sértődött, tüdeje, vagy májja,
 El-szokott örömett hogy ki-adta szája,
 Kedves Ura előtt léve vég nótája,
 Nem soká kénlódott, el- futa párája.
 Szívét a' nagy fájás meg- újra gyötrette,
 Roszsz kecske- Pásztorát hogy észére vette,
 Im' ötet koppója mert meg- ismérhette,
 O, ember létére, azt mért nem tehette?
 Meg- nyitván kapuját be-lép udvarába,
 Onnat be- lopózik háza' pítvárába,
 Akkor a' kérő rend vala vigságába,
 Irtózom nagy feslett zajos hahotába.
 Kik, hogy eszre vették az el-ért vendéget,
 Noszsz, körül veszik a' rongyos vénséget,
 Ki szür ujját fogja, ki hoz posztó véget,
 Ki szöszzsel crifrázza a' nagy vitézséget.
 Nézi ezt Telemek csuda keservessen,
 Láttya a' kanász-is fölötte könyvessen;
 Mind-az-által vadnak mind-ketten csendesesen,
 Még más-kép' dolgai nem folynak rendessen.
 Üzik szolgállók-is ki-felé konyhárúl,
 Rá öntött moslékok folynak ruhájárúl,
 Ez' pemetét rázza, ama' port szoknyárúl,
 Azok' czafrángjával orra körül járúl.

Partea finală din citatul Dugonics are la Barac forma urită ¹⁾:

Au intrat Odisefs în casa cea mare
 Unde peștorii se veselea tare
 Și dacă l-au văzut îl încunjurară
 Și în batjocură multe îi cântară.
 Și slujnicile cele din bucătărie
 S'au pornit să-ș(i) facă cu el jucărie
 Și batjocurându-l toate cu gurile,
 Până să-i arunce în cap lăturile.

Am citat poate prea mult, și din Dugonics, și din Barac. Dar am citat, fiindcă d-l Colan opinase: « Din toate *prelucrările lui Barac*, aceasta mi se pare cea mai interesantă. Limba frumoasă, șirul ideilor bine ținut, nu deslânat ca aiurea; nou-tatea versurilor fac din acest fragment o lectură plăcută ». Odisea lui Homer este, de sigur, interesantă, chiar și în forma lui Dugonics, în orice formă; Barac nu-i deslânat, fiindcă îl conduce Dugonics, pe care el îl « enucleează »; dar versurile nu sunt nouă; și limba nu-i frumoasă, decât pe-alocurea, fragmentar.

Oricum, Barac intră astfel în istoria poeziei homerice în limba română.

¹⁾ Fila 225.

VI. PEPELEA GÂSCARIUL

Pepelea s'a publicat abia la anul 1916, în Arad, în biblioteca *Sămănătorului*, după o copie.

Altă copie, din manuscriptul 690 al Academiei Române, este interesantă prin numele copistului și prin datare: Copistul a fost Nicolae Belășcu, adică Nicolae-Nifon Bălășescu, mai târziu profesor la seminariul din București ¹⁾; datarea este 13/1.XII. 1828, deci 1828 Decembrie 1/13.

Copia indică și ediția maghiară: 1815; deci ediția cea ne-autorizată, cea autorizată, adică publicată de autor, datând abia din 1817.

Pepelea s'a tradus, așa dar, între 1815 și 1828.

Autorul este Mihail Fazekas; iar titlul scrierii ungurești este *Lúdas Matyi*.

Pentru Români Fazekas este interesant, și ca om; ceea ce va reieși (și este bine și oportun să reiasă) din biografia sa.

Fazekas ²⁾ (Mihály) s'a născut în Debrețin, în 1765 *ori* 1766 (sfârșit *ori* început de an). A studiat în colegiul orașului natal dovedind înclinări spre literatură și botanică; și spre limbi (franceză și germană).

Dela 1782 până la 1796 a fost soldat; ca soldat a fost și în Moldova (1790), luptând contra Turcilor. Aici a iubit o moldoveancă, o țărăncă, Rusanda, la care și mai târziu se gândia bucuros, pe care o cântă în versuri: *Ruszánda*.

Luând parte la războiul contra Franței revoluționare, democrația amoroasă a poetului făcu loc altei democrații, filosofice, de timbru francez, de idei franceze.

Întorcându-se, ca pensionar chesaro-crăesc, 1796, la Debrețin, poetul duce altă viață. Primește o funcție de perceptor; și face literatură, împreună cu amicul său Csokonai; și trăește idilic în grădina sa, în via sa; publică și călindare, etc.

Moare în 1828 ³⁾.

¹⁾ *Per Belásko Nicolaum de Hásság*. Fila 114.

²⁾ Despre Fazekas v., în formă populară, Mátray Lajos, *Fazekas Mihály élete és munkái*. Budapest. Lampel, 1888; și prefața lui Dr. Tóth Rezső la *Fazekas Mihály versei*. Budapest, 1900 (Régi magyar könyvtár, 17); științific.

³⁾ În timpul în care M. Fazekas, viitor *rousseau*-ist, petrecea în Moldova, pe-acolo exista *rousseau*-ismul. Ca să nu amân publicarea probei mele, o retipăresc chiar

Acesta-i poetul gingaș și ușor-ironic, al cărui spirit se simte din versurile lui *Lúdas Matyi*, din care I. Barac și-a derivat pe *Pipelea Gâscariul*. Însă eu nu cred că tălmăcitorul dela Brașov i-a ghicit toată importanța; precum sigur sunt că nici toată frumusețea lui *Lúdas* nu a simțit-o. Pentru aceste afirmațiuni trebuie să facem dovada.

Pipelea este, într'adevăr, o grobianizare a lui *Lúdas Matyi*. Cei 432 de hexametri originali, s'au prefăcut în troheii versului popular-românesc; înlesnirea metrului, însă, nu a fost urmată de înlesnirea stilului; notele locale au fost părăsite, fără să li se caute înlocuiri, să zicem, românești: Cu vorbele *boier*, *părcălab*, *căminar*, *stolnic*, *logofăt*, *arnăut*, *lei* (în loc de *márjás*) poți muta povestea în Țară; însă cu altele: *practizăluiri*, *planumul*, *curir*, o întorci înapoi, în Ungaria. Acesta-i, însă, hibridul stilistic.

Realizările bine și plastic alese ale originalului s'au vânturat, ca de ex. din versurile:

'S igy kapadozva talán Kupetz is kerekedne belölle
Melly úton sok Rátz úr lett abban az időbenn,

în care Fazekas reînvie cu trei-patru vorbe chipul negustorului sârbesc schimbat din *kupetz* în *úr* (domn).

Ca *totdeauna* la Barac forma a fost mediocrizată și aici.

Tendința, în afară de povestea ce-o face bine simțită, a fost păstrată.

Că Dumnezeu poruncește
Judecă și pedepsește
Pe tirani de pe pământ,

aici. Ea a fost tipărită în ziarul *Magyar Kurir* din 25 Noemvrie 1791, pagina 1497, într'o corespondență din Moldova: « Az erőszak, és despotismus annyival szemben tünőbb az Osmánok uralkodásában, mivel a' Moldvai, és Oláhországi *nemesebb* Lakosok között a' meg világosodás sokkal nagyob lépéseket tett már mint sem némelyek gondolják. És ez az a' fő ok, melly, velek hová tovább inkább meg útál-tatja a' Törököket. Ezzel kevésse ez előtt így irt egy Barátunk: « Nem kell azt gondolni hogy e' tájjon a' szép tudományok éppen esmeretlenek. Ritkán tatálni olly Bojárt, a' ki Olaszul, és Frantziájúl nem beszéllene, és ezeken a nyelvekben irt könyvei ne volnának. En sok Nemeseknel láttam itt a' *Gangane'li* Leveleit Olaszban, ugy meg külömben a *Voltaire*, *Rousseau* s' a' t. munkáit ».

Amicul care scria ziarului despre scrisorile papei Clemente (în italienește), despre Voltaire și Rousseau, găsiți în casele multor boieri moldoveni, trebuie să fi fost dintre ofițerii armatei austriace comandate de principele de Koburg. S'ar părea: La 1791, Moldova, o mică, subțirică Franță?

ceea ce în limba maghiară, fusese:

Az Isten

Igy bánik s bánjon valamennyi kegyetlen urakkal.

Povestea lui Matyi este simplă: Un țăran, jignind dreptul boeresc de a pune preț târgului ținut pe moșia sa, este bătut, la poruncă, de argații boierului. Lúdas se jură că-l va bate pe boier de trei ori și, schimbat în haine, vine și îl și bate; așa de bine, încât boierul se îndreaptă, se face om cinstit.

Istoricii literari unguri s'au ocupat foarte stăruitor cu *Lúdas Matyi*. Ei ne spun, astfel, ce-ar fi *putut* fi și pentru noi o traducere *bună* și exactă până în ultime amănunte.

Din studiile lor rețin câteva idei. Despre opera prelucrată de Barac, Toth afirmă cu drept cuvânt că este dintre acelea care « exprimă vreo notă caracteristică a naturii omului » și care au deci, un « interes permanent » ¹⁾.

Dacă opera se desbracă de ce a fost partea veacului său, de forma socială trecătoare a nemeșului atotputernic, a târgului monopolizat de nemeși, rămâne, totuși, raportul dela țăran la boier, raport încă nestins, care nici nu se poate stinge, rămâne încercarea de a exploata pe cel slab, și refugiul acestuia la șiretlicul care să înlesnească răsbunarea și, prin ea, îndreptarea și progresul lumii.

Chestiunea este așa de simplă, încât putem admite că moralizatorul Barac a înțeles-o — și el! — ușor. Ea era, la 1828, și în Transilvania o chestiune de fiecare zi.

Dacă Barac și-ar fi publicat atunci pe *Pipelea Gâscariul*, el s'ar fi cetit de sigur bine.

Până la o vreme s'ar fi crezut apoi, ca și la Unguri, că poetul român ne-a mijlocit cunoașterea unei opere ungurești, de origine populară. Populară o crezură și Ungurii, până la o vreme. De pe la 1890 încoace cercetătorii lor au descoperit, însă, modele străine; și în modelele străine același motiv ²⁾.

Toth contestă influența lui *Till Eulenspiegel*, care a fost afirmată. Katona (Lajos; mare *folklore*-ist) și Halász (Ignác)

¹⁾ L. c., p. 47.

²⁾ A se vedea Toth, p. 60.

au citat variante din Roma, din Sicilia, din Lotaringia, din Catalania; una chiar și din Norvegia!

Katona lămuri, însă, relațiile mai profund. El merse până la un *fabliau* francez din secolul al XIII-lea, despre al cărui autor nimic nu se știe, afară de nume: Douins de Lavesne. Acel *fabliau*: *Roman de Trubert* pare a fi servit de bază unui episod din *Mon oncle Benjamin* de Claude Tillier, pe care l-au invocat vreo doi cercetători unguri: Vorba este despre episodul marchizului *de Cambyse*¹⁾.

Toth, despre care Katona afirmă, ulterior, că rezumă perfect și precis cercetările²⁾, scoate la iveală asemănările cu vechea operă franceză și cu povestea norvegiană, de care Ludas este mai apropiat³⁾.

Toth conchide: *Hotărât asemănările dovedesc că, de sigur, izvorul direct al lui Fazekas a fost o poveste franceză*, pe care poetul a cunoscut-o pe când se afla în Franța, în războiu; a auzit-o sau a cetit-o. Variantele franceze dovedesc că povestea a fost populară și plăcută în Franța. Se poate admite chiar că și ideea poetul maghiar o va fi cetit în vreo foaie volantă scrisă în serviciul revoluției franceze: Țăranul sărac bătând pe ducele bogat era doară o temă revoluționară.

Faptul că tema lui Ludas nu se află în nicio colecțiune de povești maghiare îndeamnă pe Toth să elimineze părerea că motivul ar fi existat, totuși, la poporul maghiar; și să creadă că cercetări ulterioare vor descoperi odată originalul francez.

Împrumutând eroului său un nume neoaș-unguresc: *Ludas*, *Fazekas*, creatorul tipului, a înlesnit credința că *Ludas* ar fi ieșit din imaginația norodului de pe puste, trăitor în juguri nemeșești.

Rezumând putem afirma: O scânteie franceză a inspirat unui poet maghiar o figură, pe care I. Barac, atins de popularitatea subiectului antiboeresc, a încercat s'o popularizeze și la Români. Dar la noi ea a circulat numai ca manuscris⁴⁾.

¹⁾ Despre acel *Roman de Trubert*, a se vedea *Histoire littéraire de la France*, vol. XIX, p. 734 ș. u.

²⁾ *Katona Lajos irodalmi tanulmányai. Első kötet*. Budapest, 1912, pp. 323—329; în notă.

³⁾ L. c., p. 69.

⁴⁾ La pagina 58 a lucrării sale d-l Colan afirmă că în lista operelor de publicat prin *Ortăcia* lui Al. Gavra *Pipelea* nu se află citat. Afirmația nu este exactă. În

Mai adaog o observare.

Pentru a dovedi că nu numai Barac, ci și alți Români se înveseliau cu operele satirice ale Ungurilor, atrag atenția că Dr. Th. Kosztin citează, într'o polemică, în limba maghiară, scrierea *Peleskei Nótarius*, a lui Gvadányi (1790).

Th. Kosztin era un om de ispravă; Petru Maior afirma despre el ¹⁾ că «este nădejde să îmbogățească pe Români cu scrisori, că și până acum iscusite lucruri în partea Românilor a dat la lumină». Toma Costin l-a citat pe Gvadányi în broșura *Észrevételek* etc. (1812), îndreptată contra statisticianului Schwartner (Martin), căruia-i spunea că, vorbind despre Români, vorbește ca Democrit ori ca notarul din Peleske ²⁾!

Observarea mea a avut scopul să dovedească că imitația lui Barac nu este singura probă ardelenească despre influența satirei maghiare ³⁾.

VII. LORETI

Dacă-i «*dela Marmontel*» cum spune Barac, a fost, evident, *Laurette*.

Marmontel intrase de mult și în Transilvania. Chiar și călugărul Samuil Micu tradusese pe Belizarie ⁴⁾. Poveștile morale, însă, le-au tradus întâiu Ungurii. Un ardelean, pe care locurile în care a vecuit îl apropie de Barac, Báróczy Sándor din Șpânlaca (Işpánlaka), din județul Alba, care a studiat în Aiud, și a trăit la Sibiiu, până ce plecă la Viena, a tradus (1775) *Contes*

manuscriptul citat și de d-sa (Nr. 2440) *Pipelea* se află înregistrat la Nr. 9, cu indicațiunea: 4 coale în versuri; între *Corébier* și *Lucreția*. Rectificarea are valoare numai pentru cronologia operelor lui Barac.

¹⁾ Istoria p. începutul R., cap. VIII, § 9, pagina 189 din ediția lui «Petru Maior» (1883).

²⁾ Costin este și unul dintre cei dintâi ungureni cari citează autori francezi; tot acolo, p. 19, pe *Rousseau* și *Fontenelle*.

³⁾ Faptul că, la Brașov, *Lúdas Matyi*, dramatizat și cu muzica lui Szerdahelyi, s'a dat în 27 Aug. 1843 și 21 Aprilie 1844 (afișele Trausch, *Heft*-ul XIX) confirmă predilecția anterioară a lui Barac; faima și tendința operei se impunea încă — în ajutorul anului 1848.

⁴⁾ *Belizar*, tradus de baronul Vargyasi Daniel István, a fost anunțat, în Sibiu, în prima gazetă ungurească-ardelenească (publicată de M. Hochmeister): *Erdélyi magyar hír-vivő* (Szent György havának 29-kén 1790). În *Cluj* Belizar s'a tipărit în 1773 (la șase ani după prima ediție franceză) și în 1776.

moraux zicându-le *Erkölcsei mesék*. Laurette a devenit *Leonorka* (1775, pp. 241—333). Din *Leonorka* Boér Sándor a derivat piesa *Az óbester*, dinainte de anul 1804.

Az óbester a popularizat bine motivul. Sașii ceteau pe Marmontel în traduceri nemțești.

Barac merse înainte, în același curent; și — sunt sigur — chinui în versuri o novelă rustică-sentimentală, scrisă într'un stil reținut, fin, din care cioplitorul Barac nu va fi salvat nimic. Totuși acestuia îi putem admite meritul că a simțit valoarea cinstei din novelă, poate și tendința-i nesilită și în tot cazul oportunitatea ei la Români. Ceea ce reiese imediat din cuprinsul ce-l adaog.

Laurette era fata unui țăran, din satul Coulange. Văzându-o în treacănt Contele de Luzy o îndrăgește și o ia cu sine la Paris. Ea era de 15 ani; și era frumoasă. Șase luni trăiește în palatul contelui, când într'o zi tatăl ei o surprinde în drum, apoi o caută acasă și o duce înapoi, în sat. Contele o așteaptă, o caută, o găsește în sfârșit lucrând iarăși în via tatălui ei. Amândoi cad la picioarele țăranului Basile, care, în curând, are fericirea să-și vază și nepoții. Ei trăiesc la Paris; iar Basile pe moșioara ce i-o cumpără Luzy, lângă Coulange.

Astfel Marmontel a dat încă o pildă despre felul cum împreună *amorul și inocența* pot întemeia o *viață dulce!*

Cuvintele *amor, inocență și viață dulce* aparțin lui Marmontel. Din tot scrisul lui Barac reiese că ele erau și idealele morale ale acestuia. Motivul traducerii este, așa dar, în acest caz, deplin limpezit ¹⁾.

VIII. CORĂBIERUL CEL DINTĂIU

Despre *Corăbierul cel dintăiu* eu nicio clipă nu mă îndoiesc că a fost o prefacere în versuri a lui *Der erste Schiffer* de S. Gessner.

¹⁾ Despre afinitatea etică a lui Barac cu Marmontel compară și capitolul meu *Scrieri mărunte*.

Pe *Laurette* în limba maghiară, a tradus-o și *Kónyi János* (1775) și *Kazinczy* (1808). Despre ei se poate ceti articolul lui *Weszely Ödön*, din *Egyetemes philologiai közlöny* (1890, p. 477).

Însă noi pe Barac nu-l putem compara cu nicio traducere, deoarece textul lui Barac nu ni s'a păstrat, sau nu s'a găsit încă.

Ungurește-l tradusese chiar *Kazinczy Francisc*: *Az első hajós. Két könyvben* (1797). Pentru ca și Ardealul să se bucure de fericirea închisă în stilul dulce al poetului din Zürich, editorul din Pressburg, Weber, a trimis traducerea și la Sibiiu, spre vânzare în librărie, pe unde Barac — trecea, de sigur ¹⁾. Dar și alții îl traduseră pe *Corăbierul* lui Gessner: *Kónyi*. Vida îl prefăcuse în vodevil (1809).

Gessner pătrunsese în Ardeal și în forma sa originală, nemțească. S'a cerut chiar librarilor atât de mult, încât, în anul 1777, la Sibiiu, editorul Iosif Fr. Kolmann i-a retipărit pe *Daphnis*.

Gessnerismul a trecut repede și Dunărea și Carpații, în forme grecești și românești.

Din toată atmosfera aceasta Barac a cules *Corăbierul cel dintâiu*, despre care se cuvine să dau o idee, ca probă că Barac simțea delicateța poetică, ce nu o putea exprima, însă.

Primul corăbier — scris în anul 1762 — a fost — într'o fantazie delicată — tânărul care de pe un țărm simți că în insula vecină — în marea laconică — trăește, visând iubire și un soț, Melida, copila lui Mylon și a Semirei. Mylon este mort; Semira-i poartă de grije fetei trăind într'o rară frumusețe a naturii. Semira vede cum se iubesc animale cu forme poetice; pentru ce ea să fie menită singurătății? Dar un zeu inspiră tânărului de peste ape un vis: El trebuie să treacă apa; își sapă deci dintr'un buștean o luntre și trece.

Toți zeii-l ajută să treacă: Amor, Neptun, Zefirii, Tritonii (fii lui Neptun), nimfele mării.

Melida zice: « O zeii mi-au ascultat dorințele mele și mi-au trimis făptura aceasta frumoasă, ca să-mi ție tovărășie! » Și-i fecioară de 16 ani Melida! Pomii grădinii au rod pentru cină. Și soții sunt veseli!

Pe motive grecești vechi: o despărțire învinsă, Gessner povesti dulce starea primelor doruri ale pubertății răsăritoare. Ce va fi făcut din acest grecism sentimentalizat — Barac, cu duru-i stil, adică tocmai contrariul stilistic al lui Gessner? Și din ce limbă îl va fi tradus? Nu știm! ²⁾

¹⁾ *Quartalschrift*, vol. VI. (1798), p. 284.

²⁾ Novela idilică a lui Gessner a tradus-o și *S. Crișanu* (Körösi), care-a publicat-o în Cluj, în a. 1805. Despre *Barac și Crișan* vezi anexa cu acest titlu.

Din toate reiese, totuși, sigur că curentul gessnerian, întins în tot teritoriul azi românesc, l-a atins și pe Barac.

IX. OVIDIUS

Ovidius, autor de școală și 'ngânător al celor mai puternice simțiri omenesti, era foarte popular în Transilvania: unde n'ai crede, acolo apăru; de ex. la Aranka (*Paris Hélénához, Ovidból*)¹⁾. Atmosfera aceasta generală și școala din Aiud au fost, și la Barac, rădăcinile ovidianismului său.

D-l Colan a înregistrat, la pag. 56, cantitatea traducerilor din Ovid. Dar probe, nu a dat. De aceea dau eu una²⁾:

Zburând Mercurie solul —
Solul cel dumnezeesc
Intr'aripatul și golul
Din văzduhul cel ceresc,
Și tăind văzduhurile
În toată partea făcând
Plutea ca vânturile
Peste Atina sburând.

Fragmentul citat Barac l-a însemnat așa: Cartea II cap. 16, 18, 19³⁾. Cap. 16—19 este, însă, în traducerea maghiară a lui Viski, *II Könyv XVI—XIX rész* având titlurile:

XVI: *Merkurius Herszé Kis-aszszonykába belészeret.*

XVII: *Pallás az Irigységhez mégyen.*

XVIII: *Aglaurós bé-telik irigységgel 's kövé változik.*

XIX: *Jupiter Bika képében Európát el-ragadja.*

Fragmentul citat este, așa dar din cap. XVI. Și anume este chiar începutul, tradus liber:

Jelül hagyván tehát a' Mennyei követ,
Itt a' földön, ezt a' gyalázatos követ,
Magát felségessé vissza változtattya
Alsó felső szárnyat öszve tsattogtattya
Meg-indul fel felé, az eget hasítottya
Uttját most erre majd, amarra fordítottya
Felete jár vala immár Áthénásnak
A'mely kedves lakó várossa Pallasnak.

¹⁾ *Elme játékjai*, 1806, p. 90.

²⁾ Manuscriptul academic 208, f. 237.

³⁾ Manuscriptul academic 208, fila 237.

Dovada este, deci, făcută: Barac nu a tradus din Ovid, ci din *Magyar Ovid* de *Viski T. Pál*¹⁾.

Acum putem fixa și conținutul acelor capitole despre care până acum Barac ne-a lăsat numai cifre.

La *Viski* găsim:

Cartea I (I. könyv):

X Rész. *Deukálion és Pirha.*

XI Rész. *A kövekből emberek.*

XII Rész. *Külömbb külömbb nemü állatok származnak: azok között egy Pithon nevü nagy kigyó: ez Apollótól meg-ölettetik: a' Pithiai Játék szereztetik.*

Și notele lui Barac se găsesc la *Viski*, de ex. la pag. 39: «Mint Prometheus, ki *Deukálionnak* attya volt»; la Barac (citată de d-l Colan): «Prometheus a fost tatăl lui Deucalion, carele a făcut pre om din lut».

Cartea III cap. 4, 5, 6, 7, 8, 9 vor fi fost *rész-urile* lui *Viski*: *Akteon Szarvassá; Aktéon el-szagattatik; Juno vén aszszonyá változik, Bakhus kétszer születik; A' Tiresiás Történetei; A' viszszhang (Echó); A' Narcziss' Szerelme.*

Cartea IV, cap. 3, 4, 5, 6, au fost la *Viski*: *Mars Vénussal, Febus Leukothoeba szeret; ezt az attya a' Földbe asattya; Klitzié Napra-forgóvá, Dafnis Smithon, Czelmis, Krokus, Kuretesek, Smilaks; A' Szalmatzis Szerelme, és őszve forradása Hermafroditussal.*

Cartea V, cap. 8 până la 13 erau: *A' Mu'sak viszontagolnak, Trifon meg-büntettetik, Plutó Kupidótól meg-sebbitik; Perszefoné Plutó által el-ragadtatik, Cziané Nimfa kutfővé változik; Stellus gyékká; Perszefoné megtaláltatik; Czeres Plutó ellen Jupiternel panaszol, félig megvigasztaltatik, Askalafus füles-bagólyá váltózik; A' Sirenek.*

Despre *Viski* (Szinyei²⁾ doar atât știe că a fost predicator reformat în Târgu-Murăș. Predicator acolo a fost pe la 1805.

¹⁾ Titlul complet al cărții acesteia: *Magyar Ovid, az által-változásokról szabad fordításban. Viski T. Pál, Gyalui Predikátor által I Darab. Kolo'svádratt. Nyomtatott a' Reform. Kolégyom Betüivel, 1802-dik Esztendőben.*

²⁾ *Magyar írók* v. XIV, coloana 1265.

Pe când el maghiariza pe Ovidius se afla într'un sat, în Gilău (Gyalu), ca protejat al grofului Rhédei (Ádam).

Indemnul de-a traduce, lui Viski, i-a venit dela alt traducător al metamorfozelor, care apăruse (1792) în Pojon.

Dintr'o iscălitură pe o odă din 1794 (*Familiaris applausus* etc.), reese că autorul se afla 'n acel an paroh al ecclesiei reformatate din K. Sz-Király (Sâncrai), că fusese pedagog al tânărului cântat în acea odă: Tânărul Sigismund Pop-Szathmári tocmai își termina studiile în colegiul reformat din Cluj; în care oraș pe-atunci, sau curând după aceea, Barac avea să sosească. Pe la 1800 (22 Septemvrie) censorul Mártonfi îi acordă lui Viski un *imprimatur* pe o piesă (comico-sentimentală) *Ravaszdí*. Din toate acestea putem conchide că, deși Szinnyei nu-l consideră, în Ardeal, între Gilău-Cluj și T.-Murăș, Viski trebuie să fi fost o figură destul de evidentă. *Magyar Ovid* (la 1802) va fi fost deci primit binișor.

Viski are 'n *Magyar Ovid* o particularitate, care trebuie relevată.

Mai toate părțile se sfârșesc cu câte-o învățătură (*Tanuság*), în care preotul predică poporului său diferite sfaturi religioase, morale, naționale.

În *Tanuság*-ul părții XV din cartea II, el ajunge a vorbi și despre Horia și Cloșca! Fiind caracteristic copiez, însă, tot pasajul despre țărani ardeleni ¹⁾:

Hihetz a' parasztnak ha a' nyelve szörös,
 Avagy ha a' körme domboraja börös,
 De külomben neki kötve se hidd szavát
 Nem nézi ő másnak sem kárát sem javát.
 Körül van prémezve tökeltelenséggel
 Meg vagyon béllelve, hamislelkűséggel
 Öld meg apád' anyád' bár szeme láttára
 Vess két három márjást: esked, vondrámára,
 Irul pirul, tekint ide-is tova-is;
 'S ötet ugy segítse nem látta soha-is.
 Tsak a' botskorig, tsak a'munyók szarvái
 Terjed az ő hite is a gornyik páltzáig
 Százszor meg esküszik egy két kupa bórért
 Agyba főbe verni kész Bandi sogorért.
 Akkár milyen hívnek láttassék urához,
 Százszor hüsegesebb *Kloskához, Hordhoz*,
 Az el hagyott pallag illyen pólárokat
 Szül a' tudatlanság ilyen morálokat.

¹⁾ Pagina 130.

Așa simția — în alte privințe, nu literare — omul dela care Barac ne aducea un Ovid *falsificat*.

X. 1001 DE NOPTI

1. Despre *Halima*-ua lui Barac a scris, la a. 1883, Dr. M. Gaster ¹⁾. El afirmă că adevăratele 1001 *de nopți*, adică cele traduse pentru întâiași dată de Galland, au fost traduse în limba română, nu însă din franțuzește, ci din *nemțește*; și adică de Ioan Barac, tipărite în Brașov, în 8 volume, la 1835-1838; Gaster nu a lămurit însă *după care ediție germană* a tradus translatorul brașovean.

La 1928 a scris și d-l I. Colan ²⁾; după d-sa, Barac a făcut « după cărți *nemțești* » istoricul Halimalei; după d-sa Barac a « căutat să deslege misterul originii acestor istorii arabești » și a ajuns la convingerea că ele nu pot fi atribuite unui om ». Atât! Însă la atât nu ne putem opri!

2. Dr. M. Gaster avea știre despre ediția nemțească zisă dela Breslau, tradusă de Habicht, van der Hagen și Schall; știa că ea s'a făcut pe baza unui manuscript arăbesc din Tunis; și că ea este cea mai completă; nu știa, însă, că Barac nu a prelucrat după Galland (tradus în nemțește de I. H. Voss, celebrul traducător al lui Homer), ci chiar după ediția dela Breslau!

3. Deosebirea *externă* între originalul nemțesc și traducerea lui Barac este că acela-i scris tot în proză, iar Barac are și versuri; originalul tradusese 'n proză *versurile* arăbești, iar Barac a reîntors la versuri acea proză.

Deoarece Barac se laudă, în prefață, că a introdus « multe stihuri sau versuri prea frumoase », « versuri, după noima lor, nu cu puțină măestrie » alcătuite, nu va fi de prisos să terminăm de-acum cu înfățișarea externă comparând versurile lui Barac cu proza poetică a ediției dela Breslau.

¹⁾ *Literatura populară română*, pp. 92—95.

²⁾ Op. cit., pp. 28—29.

Pentru a aprecia pretinsa modestie a versurilor, este destul să citez întâiele strofe din întâia noapte și să așez alătura traducerea germană:

Vieața cea omenească
Are starea cea firească
Două zile socotind:
Una se statornicește,
Cealaltă pătimește
Înainte priveghind.

Și toată statornicia
Dintru toată vieția
Are două jumătăți;
Una-i limpede curată,
Cealaltă-i turburată

Și cu multe greutăți
Nu vezi vântul cel mai mare,
Că el apucă mai tare
Numai pre cei mai înalți
Copaci, pentru să-și arate
Puterea că-i poate bate
Ca pre toți, pre ceialalți.

Câți pomi buni și răi în lume
Sunt fel de fel și cu nume;
Însă numai cei rodiți
Sunt cu pietri aruncate
Și cu lemne apucate
De oameni zburătoriți.

Stelele sunt revărsate
Pre ceriu și nenumărate;
Însă numai două sunt
Mai mari, soarele și luna,
Ce pătimesc câte una
Eclipsis dela pământ.

Mintea-i veselă de sine
Având zilele senine,
Și ce va fi nu te temi,
Cu ce întâmplări să-ți iasă
Înainte, pân' acasă
Aducătoarele vremi.

Cum te-au făcut norocirea
Fără grije, după firea
În care te-ai rătăcit,
Însă noaptea îți aduce
Vreme tare să te-apuče
Fără veste zăpăcit.

Das menschliche Leben besteht aus
zwei Tagen, von welchen der eine Si-
cherheit bietet, der andere aber Vor-
sicht erheischt;

und die Dauer desselben hat zwei
Hälften, von welchen die eine hell,
die andere trübe ist.

Siehst du nicht den Wind, wenn
seine Stürme toben? Er greift am
stärksten nur die höchsten Bäume an.

Wie viel gibts nicht auf Erden
schöner und schlechter Bäume? Aber
nur die werden von den Leuten mit
Steinen geworfen, auf denen Früchte
prangen.

Am Himmel stehen Sterne sonder
Zahl; aber nur die grössten unter
ihnen, die Sonne und der Mond, sind
den Finsternissen ausgesetzt.

Dein Gemüth ist fröhlich, wenn die
Tage heiter sind und du fürchtest
nicht die Zukunft, mit welcher das
Geschick dir entgehen eilt.

Das Glück hat dich unbesorgt ge-
macht und hat dich irre geleitet; aber
während der Nacht entsteht oft plötz-
lich das stärkste Ungewitter ¹⁾.

¹⁾ Habicht, vol. I, pp. 66, 67.

Al doilea exemplu, din istoria pescarului, decade până la ridicul:

Oh tu, cel ce noaptea toată
La 'ntunec te căznești,
Cu patima, ca o roată,
Ostenit te învârtești
Și hrana vieții tale
Umblând să ți-o câștigi,
Dacă nu-ți ese la cale,
Niciun pește n'ai să frigi!

O du, der du Dich während der
Dunkelheit der Nacht in Gefahren be-
gibst, lass nach in deinen Bemühun-
gen; denn der Lebensunterhalt wird
dir trotz deinen Anstrengungen doch
nicht zu Theil ¹⁾.

4. Prefața lui Barac *nu* este, cum a crezut d-l Colan, a lui Barac a « compus-o » din două prefete, una a lui Galland (la Voss, vol. I, p. 7: *Vorbericht des Uebersetzers*; la Habicht, vol. I, p. XXVII: *Gallands Vorrede*) și a lui Eduard Gautier, care a fost, în Paris, succesorul lui Galland ca profesor de limba arabă și editorul ediției a doua a Halimalei franceze.

Prefața lui Galland începe ca la Barac: « Nu este de lipsă a face pe cetitorul luător de seamă asupra prețului și a frumusețelor istoriilor ce se cuprind în cartea aceasta, că ele însuși se fac poftitoare; numai să le cetească omul, spre a mărturisi cum că până acuma n'au mai ieșit așa un lucru frumos ca acesta ». Ceea ce în traducerea dela Breslau sunase așa:

« Es ist unnóthig, den Leser auf den Werth und die Schönheiten der in diesem Werke enthaltenen Erzählungen aufmerksam zu machen. Sie tragen ihre Empfehlung in sich: man darf sie nur lesen, um einzugestehen, dass in dieser Art bis jetzt noch nichts so Schönes, in keiner Sprache erschienen ist ».

Tot în acest fel continuă Barac (Ediția Ciurcu, p. V) arătând că originalul este arabicesc; « originalul »-ui zicându-i « rădăcină »; apoi arătând importanța etnografică a poveștilor; traducerile cunoscute, printre care dela sine pune și pe cea românească (« atât în limba noastră cea română »).

Deci până aici (Ed. Ciurcu, p. V-VI) Barac a tradus (cu neînsemnate eliminări) din nemțește prefața lui Galland.

¹⁾ Habicht, vol. I, p. 95.

Pentru rest Barac s'a adresat celeilalte prefete, care la Voss nu se află. Aceasta-i prefața lui Eduard Gautier, la ediția din 1822 a lui Galland (ediție sporită). Prefața lui Gautier Barac a găsit-o completă în traducerea lui Habicht, Hagen, Schall ¹⁾.

Eliminând câteva pagine despre « norocul » și popularitatea Noptilor în patria lor și 'n toată lumea și între învățați, dintre ale căror păreri se citează a lui Florian și a lui La Harpe; eliminând de-aici o părere, asupra căreia a insistat chiar Grimm ²⁾, Barac începu a copia dela p. XII, lipind textul nou de textele citate mai sus. Și anume:

« Die tausend und eine Nacht ist eine Art dramatischer Gemälde des arabischen Volkes. Die List ihrer Frauen, die Heuchelei ihrer Geistlichen, die Bestechlichkeit ihrer Richter, die Spitzbüberei ihrer Sklaven, — alles ist treulich geschildert, und viel besser, als es der genaueste Reisende vermöchte. Man findet darin auch viele uralte Überlieferungen, welche mehrere Völker auf ihre Weise wiederholt haben: die Geschichte der *Phädra* und die der *Circe* sind sehr leicht darin zu erkennen, mehrere Stellen gleichen auch geschichtlichen Zügen in den Büchern der Juden. Diese Geschichte Josephs, die rührendste vielleicht, welche das Altertum uns überliefert hat, dieses Urbild des Neides, welcher Brüder gegen einen Bruder beseelt, findet sich auch zum Theil in den arabischen Märchen wieder ».

Sau la Barac:

« Aceste O miie și una de Nopti sunt un chip al descrierii norodului arabicesc, prin care se arată vicleșugul muierilor lor, ipocrisisul (șiretenia) popilor lor, firea judecătorilor și mișelia robilor lor și toate cele vechi ale popoarelor lor. Istoria Fedrii și a Chirchii se cunosc într'insele, în multe locuri însă se aseamănă și cu cele din cărțile Evreilor. Istoria lui Iosif, ce este doară cea mai simțitoare, ce ne-au arătat vremile cele

¹⁾ *Tausend und eine Nacht. Arabische Erzählungen.* Zum erstenmal aus einer Tunesischen Handschrift ergänzt und vollständig übersetzt von Max Habicht, F. H. van der Hagen und Karl Schall. Wien, 1926. Bey Anton v. Haykul, Buchdrucker und bei Mich. Lechner, Buchhändler.

²⁾ Die Fabeln der letzten scheinen für Männer erfunden, die der ersten dagegen für Kinder; aber sind wir nicht alle noch ein wenig Kinder, wenn von Märchen die Rede ist?

bătrâne ca chipul zavistiei fraților asupra unui frate, întru oareșcare parte se află iarăși în poveștile cele arabicești ».

Cu o mică eliminare (a numelui Giocondei) Barac copiază 'nainte până la p. XIII (la el, ed. Ciurcu, p. VIII, sus); apoi saltă, iarăși, peste o discuție importantă: Cine-i autorul?, unul singur?, sau mai mulți și din timpuri diferite?, pentru a continua cu povestirea despre cei patruzeci de veziri: Originea lor Barac o povestește după Gautier, care scrisese însă *Mythologikon Syntipa tou Philosophou*, din care Barac a făcut *Mytologicon tú filosofu*. Așa merge Barac înainte (până la pomenirea lui Bidpai (p. XIX), după a cărui pomenire trage învățătura că și Românii trebuie să imiteze pe-acele nații, care-au tradus și au cetit multe, chiar și pe Unguri ¹⁾).

Acum Barac se 'ntoarce 'napoi, la pagina VIII a traducerii Habicht, și-și scoate continuarea: părerea « procopsitului călător englez » (p. IX) pe care-o traduce, pentru a trece apoi la un text dela p. XI a lui Gautier: despre mitologia arabă și potrivirea ei cu mintea pruncilor, care-o exprimă în versuri:

Lumea este bătrână veche
Și, tot ca la prunci, îi place
Poveștile la ureche,
Ca și când pui la rană leac.

Versurile sunt, însă, tot o traducere, tot din Gautier, care le citase din *Lafontaine*, firește traduse (nemțește), încât le înțelese și Barac:

Die Welt ist alt: ich glaub's; nichts desto minder
Will Unterhaltung sie noch immer, wie die Kinder.

Din *Lafontaine* Gautier (p. VIII) citase, din capul locului, și alte versuri, despre omul doritor de ficțiuni traduse de Nemți așa:

Er ist von Eis für die Wahrheit,
Von Feuer für die Lüge;

și apoi traduse de Barac (p. XI):

Firea omului înghiață
La lucrul adevărat;
Iar la minciuni cu vieață
De foc s'au înflăcărat.

¹⁾ Textul despre Bidpai: Așa s'au urmat și fabulele, etc. este luat verbal, dela p. XXI (Habicht).

De-aici până la capătul prefeții lui Barac puțin mai este. Dar cel ce vorbește nu este el, ci iarăși « un alt înțelept », care este chiar criticul La Harpe; o parte-i așezată între semnele citațiunii (Ediția Ciurcu, p. X), alta nu, deși tot a lui La Harpe este: « *Cu adevărat că Răsăritul este leagămul fabulelor, etc* ¹⁾ ».

Tot restul din prefața lui Barac (p. XI-XII), este tradus din Gautier, dela ce am citat mai sus: Cu adevărat etc., până la sfârșitul alineatului penultim, cu vorba-i finală *tabla luminii*.

Din acest text mai citez o judecată, care, până ce nu i-am cunoscut originea, mă surprinsese la Barac, care repetează, însă, pe Gautier:

« Und was dieses Volk auszeichnet: est ist das einzige, bei welchem der Despotismus weder das Herz verderbt noch den Geist erstickt hat »²⁾. Sau românește, la Barac: « Și ce este mai vrednic de însemnare la neamul acesta, că la dânsii despotismul nici nu strică inima, nici duhul nu l-au nădușit ».

Comparația următoare a Noptilor cu Esop (p. XIII) este a lui Barac ¹⁾.

Nota finală: *Aléf leilét, ué leilét* (O mie și una de nopti); *Hésâr âfsâneh* (o mie de povești) și *Alef chirâfet* este copiat dela p. XVI.

Rămâne, așa dar, lămurit, că din prefața lui Barac *nicio idee nu-i aparține lui*. El a descărcat din ea numai aparatul erudit al lui Gautier, păstrând tot ce a crezut că poate interesa pe Români, ce putea fi înțeles de publicul său.

Luând dinapoi și așezând înainte, luând dinainte, ca să așeze înapoi, Barac a mai tulburat înșiruirea învățatului francez, aruncând în textu-i, acum desechilibrat, numai câteva idei *practice*, proprii.

A fost, conchidem iarăși, o prefață plagiată!

5. Trecând acum la traducerea poveștilor observ că Barac a păstrat fidel rânduirea din Habicht-Hagen-Schall.

Despre modul cum a tradus voi scrie numai câteva observațiuni:

¹⁾ Citatul din La Harpe este luat din disertația acestuia despre roman.

²⁾ Pagina XI.

a) Pentru a nu scrie note, supt pagină sau la sfârșitul volumelor, Barac extrage notele, sau le traduce și în această stare le introduce în texte. De exemplu:

Sahriar .. « ce se tâlmăcește din limba persească *Prietinul cetății* » (Ed. Ciurcu, I, p. 17) este o notă din H.-H.-Schall, I, p. 181.

... Șahsenan, « ce se tâlmăcește *Impăratul femeilor* » (p. 18) este o notă dela p. 182.

... Vezirul... « ce-i poartă pecetea împărăției, de când îl îmbracă cu acea vrednicie » (p. 18), este o notă dela p. 183.

Și așa mai departe! ¹⁾:

b) Adeseori traducerea-i lipsită de atenție.

« Craiul au intrat fără sgomot înlăuntru, vrând să-și facă glumă cătră o soție a sa fără veste, socotind că-l foarte iubește » (p. 20) fusese la Habicht etc. (p. 33): « und wollte sich das Vergnügen machen, eine Gemahlinn zu überraschen, von welcher er sich zärtlich geliebt wähnte ».

Barac (p. 28): « Acum nu mă mai mir de scârba ta, că pricina ți-au fost prea simțitoare și voitoare de-a nu-ți izbândi »; fusese 'n Habicht (p. 40): « die Ursache davon war zu lebhaft und zu kränkend, um ihm nicht zu erliegen »;

c) La Barac se găesc și cuvinte curioase, rău înțelese ori chiar neînțelese. De exemplu: greșala (Verbrechen); cățeaua (Hindin), și ca să-și izbândească zavistiei sale (ihren Hass zu befriedigen); țăran (Pächter); coconiță (Jungfrau); fotă (Tuch); măestria cea neagră (Schwarzkunst); poartă de năprază (Thüre des Domes); poartă (Dom); și o piatră frumoasă foarte (Karfunkel); cugle (Kugelspiel); o scăpărăminte (cu cocoș de pușcă); ogărița (Oger, Ogerin) etc. ²⁾.

Este, mi se pare, evident că lui Barac îi lipsiau calitățile necesare, pentru ca să poată reproduce sau imita în limba română felul de povestire al miei de noapți, care și ca stil este o formă *admirată* de toată lumea.

¹⁾ Barac nu observă ridiculul că Șeherezada explică sultanului vorbe pe care acesta le știe foarte bine, mai bine decât ea!

²⁾ Ediția Ciurcu, vol. I, pp. 63, 64, 65, 82, 123, 124, 151, 165, 183, 228/9.

XI. IUDA ISCARIOTEANUL

La pagina 57 a scrierii sale d-l Colan vorbește despre o « altă operă a lui Barac », cu subiect « religios-moral », al cărei original s'a pierdut.

Subiectul este religios-moral; dar *Nașterea, viața și pierirea lui Iuda Iscarioteanul* nu este « altă operă a lui Barac », ci este tot numai o traducere prescurtată, foarte prescurtată, din faimosul predicator vienez *Abraham a Santa Clara*.

Toți cetitorii lui *Wallenstein*, de Schiller, își vor aduce aminte că, la comentariu, din liceu, ni se spunea că predica din tabără, a călugărului capuțin, s'a inspirat din stilul lui Abraham a S. Clara.

Scrierile acestuia s'au cetit și la noi, în Transilvania; până pe la 1830, pe când Barac se afla în « culmea » sa.

Cetirea lui pe aici era sprijinită de edițiile din Viena, capitala despre care Adam Wolf spune că era cuib de tradiție pentru Clara și pentru Seb. Sailer ¹⁾. Afară de ei se mai cetea în Viena între 1650—1750: Evangeliile P. Cochem (legende de-ale sfinților); *Buhoglindă* (Eulen-Spiegel) și Hans Sachs, însă aceștia mai puțin.

La noi Abraham ne sosise, așa dar, dintr'un mediu de catolicism mărginit, îndreptat, însă spre silnicite, dure cuceriri în Orient. Traducându-l Barac se făcea ecou și unealta literară acelei mărginiri; destul de isteț el ne-a dat, însă, numai povestea, nu și multele discuții religioase-morale, care întrerup ori însoțesc mereu povestirea. Originalul este un tratat de morală; Barac are numai povestirea lui.

Cuprinsul, despre care Nagl și Zeidler afirmă că firul poveștii a fost luat din *Iacobus a Voragine* ²⁾, este:

Ciboria, soția lui *Ruben*, din neamul Dan în Ierusalim, visase că va naște un mișel. Născându-l, ca să scape de mișel, Ciboria îl așează într'un coș de trestie și-l lunecă în apă. Apele îl duc la vale, până la insula Iscariot. Aici, regina, care nu are

¹⁾ *Geschichtliche Bilder*, v. II, p. 274.

În Biblioteca universității din Cluj am găsit de Clara pe *Judas der Ertz=Schelm* (ediția dela 1692), *Etwas für alle* (1711) *Abrahamisches Bescheid=Essen* (1736). *Auserlesene Gedanken*, etc. (1812) și *Mercurialis oder Wintergrün* (1826).

²⁾ *Lombardica historica*. Nagel și Zeidler în istoria literaturii germane-austriace.

copii, îl adoptă. Însă regina naște mai târziu un copil; crescând copilul, Iuda îl bate, ba îl și omoară; atunci el fuge din palat, și se duce la *Pilat*, care îl ia în slujba sa.

Odată Iuda intră într'o grădină, să fure mere. Era grădina tatălui său Ruben, pe care, firește, Iuda nu-l cunoștea. Furul omoară pe proprietarul grădinii.

Pilat îi dăruiește lui Iuda și grădina și pe soția lui Ruben. Stând însă de vorbă cu soția sa, Iuda află că se însurase cu mamă-sa! Duhul pocăinței se revarsă în el; el pleacă la Isus, care îl primește, îl face apostol și-i dă pe mână cassa comună.

Casierul apostolesc păcătuiește acum prin lăcomie și hoție. Ungerea lui Isus, prin Maria Magdalena, Iuda o regretă ca risipă; și de aceea ațâță pe ucenicii apostolici ai lui Isus.

Intr'aceea preoții erusalimitani țin sfaturi, cum să-l piardă pe Isus. Iuda se oferă să li-l dea lor, dar pentru bani. Acum diavolul pune deplină stăpânire pe Iuda.

După cina cea de taină Iuda se îmbulzește la spălarea picioarelor. Înainte de rugăciunea finală el se depărtează. Și apoi, însoțit de soldați și de principii sinagogei, el apare în grădina unde Isus se închina. Prin sărutare el trădă pe Isus.

După ce-l vede, însă, pe acesta condamnat la moarte, pocăința-l cuprinde încă odată; Iuda aleargă la preoți și le aruncă în față banii trădării. Dar preoții îl batjocoresc, el fuge spre o poartă a orașului, aleargă spre apa Gionului și se spânzură de un copac, în pădure.

Din trupul frânt sufletul lui Iuda se duce de-a-dreptul în fundul iadului.

Despre Iuda Barac a pomenit din prima sa operă încă, unde un Iuda este sluga necredincioasă a lui Arghir. Iuda era și la el ce era la tot poporul nostru: idealul sufletului rău, care numai în iad își are locul.

Și de aceea a voit să-l dea poporului și în versuri scrise.

La 10 Iulie 1837 preparandul Simion Andron l-a copiat la Arad, ceea ce însemnează că Al. Gavra avusese intenția să-l editeze acolo, ca operă de moralizare populară.

Opera, care n'a fost publicată, nu are pentru noi nicio importanță. Totuși despre autor însemnez, pentru publicul care nu știe, că Abraham a S. Clara se născuse la anul 1644 în

Baden; la 1677 a fost numit predicator al Curții vieneze, unde a murit în 1709, după ce predicase impresionant basme teologice și decapitarea rațiunii îndrăznețe.

Astfel rămâne lămurit că Barac s'a pretat și Vienei catolicizante, traducându-i o operă caracteristică din timpul cuceririi Transilvaniei; tocmai de atunci!

Adaos. Titlul sub care istoria lui Iuda ar fi apărut este:

Naschterja, vijatza, schi perirja lui Iuda Iskarioteanul akum in Stichuri ku invetzeturi moralnitse alketuite de Ioan Barak Translator Magistratual al Braschovului. In 1-a Ianuarie 1830.

Scrierea fusese trimisă episcopului N. Kováts; acesta o trimise lui Teodor Bálđi din Cluj, pentru censură (26 Nov. 1836). Abia în 7 Ianuarie 1839 se dă voie de tipărire!

Despre acest manuscris de 113 pagini și 8 cântece, cu strofe în rima *aab, aab*, a scris Grigore Moldovanu în revista *Ungaria*, 1907, Nr. 2, p. 7. Manuscrisul se păstrează în biblioteca liceului romano-catolic din Cluj.

XII. CRAIUL CHIRU AL PERȘILOR

D-lui Colan motivul acestei scrieri i se pare de un «romantism prea accentuat», care insistă asupra «sentimentului bunătații». Apoi: Scurtul său rezumat din Barac pune temeiul pe rolul lui Araspes, nu pe Abradat și Pantèa. S'ar fi putut face și aceasta, dacă autorul ar fi căutat originea scrierii, destul de ușor de găsit.

Se știe, anume, că povestea celor doi soți celebri este partea cea mai duiosă din *Ciropedia* lui Xenophon! Povestirea acestuia este simplă, risipită printre întâmplări războinice; dar ea scoate la iveală cavalerismul lui Cir și delicateța-i regală față de o regină robită¹⁾.

Se poate ca Barac să fi avut știre și despre *Ciropedia*, dela Aiud ori dela Cluj; de aceea extrag direct din aceasta povestirea mult (poate prea mult) prescurtată a nenorocirii Pantèei:

Hotărînd războiul cu Asirienii Cir trimise iscoade să vadă ce face regele lor în Lidia. Trebuia să meargă chiar Araspes,

¹⁾ *Cyropedia*, 5, 1; 6, 3; 7, 1 și 29.

căruia-i dase în grije pe Pantèa, frumoasa regină prizonieră: Prea o îndrăgise Araspes, pentru ca Cir să nu-l despartă de patima sa. Pantèa se plânse lui Cir de violența cu care Araspes o amenința; iar Cir trimise pe Artabatus, să-i interzică violența, dându-i, însă, voe a-i cerși iubirea în mod cinstit. Artabatus ocări pe Araspes numindu-l om fără Dumnezeu, nedrept și mueros. Mișcat Araspes plânse; dar teama de Cir îl scutură și mai rău. Cir îl chemă la sine și, iertându-l, îl trimise să-i facă servicii de spion.

Pantèa auzi că Araspes ar fi fugit la dușmani, (pentru că fugar trebuia să pară spionul). Ea îi trimise lui Cir vorbă, că, învoindu-se, va scrie ea soțului său, să vie acesta la el; și că soțul îi va fi un amic mult mai credincios decât Araspes.

Cir primi.

Pantèa trimise soțului său un sol, să-i spună tainic ce dorește și ce a plănuit ea.

Înțelegând semnele-i de taină soțul Adrabates luă cu sine 2000 de călăreți asirieni și cu ei trecu la Cir. Cir porunci ca soțul să fie dus îndată la soția sa. Pantèa îi descrie acestuia omenia și cumpătarea lui Cir; iar, la îndemnul ei, Adrabates se offeri amic bun, slujitor bun și aliat credincios al lui Cir; și luă deci parte la înarmări.

Pe el îl găti de războiu chiar Pantèa. Luând hamurile cailor în mână, înainte de-a se urca în carul de luptă, Pantèa îi zise: « Preascumpule Adrabates, dacă vreodată femeile au socotit pe bărbați mai presus de sufletele lor proprii, atunci, de sigur și după convingerea ta, eu încă am fost dintre aceste femei. Acum îți jur pe iubirea mea și a ta, că, bătându-te vitejește, îngropându-te, mai bine vreau să mă îngrop împreună cu tine, decât să trăiesc necinstită cu un bărbat necinstit ». Apoi adaose ceva despre felul cum Cir a respectat-o. Adrabates așeză mâna sa pe capul Pantèei, înălță ochii spre cer și zise: « Preaînălțate Joe, fă ca să mă arăt soț vrednic de Pantèa și amic adevărat al lui Cir ». Și carul porni.

Pantèa se întoarse la cortul său, unde eunucii și servitoarele o așezară în pat.

Adrabates muri în luptă.

Soția îl căută, îl ridică și, așezându-l pe carul său, îl aduse la râul Pactol. Cir, cum auzi, încălecă, luă cu sine o mie de călăreți și plecă repede spre tristul loc; iar lui Gadatas și Gobrias le porunci să aducă acolo bogățiile trebuitoare pentru jertfa morților.

Cum zări pe Pantèa șezând pe pământ, lângă mort, Cir îl plânse și îl apucă de mâna dreaptă. «Și eu», zise Pantèa, «eu care l-am împins în nenorocire, eu mai trăesc încă»? Cir o mângâie cu vorba că soțul i-a murit ca un erou, învingând; că jertfele pentru el vor fi bogate; că soțul va avea mormânt vrednic de starea lui și a ei. «Nici pe tine nu te voiu părăsi; ci, pentru virtuțile tale, te voiu cinsti; și voiu porunci cuiva să te ducă unde vei voi tu să mergi».

Cir plecă.

Iar Pantèa porunci eunucilor să se depărteze până ce ea va boci deajuns pe soțul său. Însă pe doica ce-o lăptase o rugă să rămână lângă sine și, dacă va muri, să o acopere, pe ea și pe soțul său, cu aceeași haină. Apoi Pantèa se străpunse cu sabia, își așază capul pe pieptul bărbatului și muri.

Auzind de așa faptă îndrăzneată a femeii acesteia, Cir se sperie și alergă să o mântuie, dacă s'ar mai putea.

Cei trei eunuci traseră săbiile și se omorîră, și ei, pe locul unde stăpâna lor îi trimisese.

Se zice că și acum colina mormântală a celor doi soți ajunge până la mormintele celor trei eunuci; și că numele Adrabates și Pantèa se văd săpate, în litere siriace, pe columna cea mai de deasupra.

Apropiindu-se de acest loc, Cir admiră pe femeia aceasta, vărsă lacrimi multe și plecă.

Aceasta-i povestirea lui Xenophon.

Dacă a lucrat după el, ce-a făcut din ea Barac?

Inceputul l-a reprodus d-l Colan ¹⁾: Până unde nobilul Cir, ca să scape pe Pantèa de zorul amoros al lui Araspes, îl trimite pe acesta la oaste, în războiu.

Acum extrag eu pe Barac.

¹⁾ Pagina 75; cu multe erori, însă! În loc de *Craiul Susi* avem *Craiul sus*; în loc de *știu* avem *fi*; strofa 14 a fost uitată în manuscris; în loc de *s'au înșilat* a. *întâlnit*; s'a mai tipărit *bine* în loc de *glumă*; etc.

Pantèa scrie bărbatului « carte », despre cum s'a purtat Cir; și chemându-l:

La Crăimea Kirului,
Să i se închine lui.

Abradat vine și ia rang îndată după Cir.

Plecând contra Asirienilor, Pantèa îl îmbracă cu arme persienești:

Niște brățări minunate
Din aur curat lucrate,
Cu care l-au îmbrăcat
Dânsa foarte delicat ¹⁾.

Abradat moare în luptă. Pantèa îl duce la râul Pactol; călare pleacă într'acolo și Cir.

Iar Pantea supărată,
Pân' la moarte întristată,
Jos pre iarbă cum mergea
A plânge nu mai putea ²⁾.

Cir, milos, plânge, ca în bocet românesc:

Oh, fratele nostru, frate!
Prietine Abradate!
Sufletul meu cel curat!
Oh! dar cum te-ai îndurat?
Cum de ne lași, prea-iubite,
În lacrimi necontenite?
Că eu când mâna ți'am dat
Aceasta n'am așteptat.

Pantèa are mustrări:

Eu, pricina morții lui,
Să nu-i mai văz ochii lui?

Pantèa se sinucide; Cir îngroapă pe cei doi soți. Barac le scrie epitaful așa:

Aici zace îngropată
Dragostea cea lăudată
A doi dulce însoțiți,
Care, unul pentru altul,
S'au jertfit după înaltul
Gând al celor îndrăgiți.

¹⁾ Fila 118.

²⁾ Fila 120.

Putem conchide: Compararea ne convinge că Barac a ținut șirul lui Xenophon, dând dela sine puține note.

Cum s'ar putea explica încă apariția *Craifului Kir* în opera lui Barac?

Cir a fost, pe vremea lui Barac, în literatura germană și în cea ungurească, un motiv tratat adeseori. Soția lui Gottsched scrisese — nu de mult — tragedia *Panthea*, care a fost jucată de actori faimoși (de ex. de Schönemann). Poetul Wieland a scris pe *Araspes și Panthea*, a căreia traducere maghiară s'a publicat — pe când Barac se afla la studii — în anul 1794. În general Wieland era, în Ungaria, un scriitor iubit: Tradus de Wályi (András) la 1789, de Fellegáry (Ágoston) la 1804, de Erdélyi (János) la 1834.

Nu am putut găsi încă — cine are puțința (în Pesta?) ar face bine să cerceteze — pe Kováts Ferencz, care, la 1786, a tradus povestea romantică *Araspes și Panthea*, scrisă pe baza *Ciropediei* și publicată (la 1794) în *Magyar Muzeum* din Cașovia, citată undeva de un excelent istoric literar dela Budapesta, Császár Elemér. Și această Pantée s'a publicat în timp ce Barac era încă la studii, în școalele ungurești ¹⁾.

Nicio îndoială nu încap, așa dar, că, în ultimă analiză, *Chiru* lui Barac trebuie redus la impresiuni literare ungurești, avute în timpul studiului academic al lui Barac ²⁾.

XIII. TILU BUHOGLINDĂ

D-1 I. Colan a discutat, ipotetic, anul în care Barac va fi scris traducerea lui *Till Eulenspiegel*.

Cartea despre *Till* ori *Tyll*, la Brașov era de mult populară. Între alte probe observ că vechiul catalog al bibliotecii liceului

¹⁾ Alt *Cyrus* unguresc citează Ifj. Szinnyei Iózsef (*Irodalmunk története* 1711—1772, p. 36), de Kereskényi Adám (1767). Altul, Beöthy Zsolt, ist. lit. m., v. II, p. 94 (*Cyros nyúgodalma* etc., după Abbé Perneti (Lyon); *Cyros' nyúgodalma* s'a tipărit chiar în Cluj (1778); franțuzește *Le repos de Cyrus*).

²⁾ În celebra-i scriere *Der griechische Roman* (1900, p. 139) Erwin Rohde a bănuț (*vermutlich*) că legenda Pantëei este o invenție literară a lui Xenophon. În acest caz Barac ar fi prelucrat un Xenophon foarte simpatic.

« Honterus » o însemnează ca cumpărată sau *iarăși* cumpărată în anul 1811 ¹⁾.

O dată mult mai apropiată de timpul traducerii lui Till este, însă, reprezentarea lui Eulenspiegel, tot în Braşov, prin trupa lui Eduard Kreibig și Ignatz Huber. În 25 Noemvrie 1838 sa dat întâia oară *Eulenspiegel oder Schabernack über Schabernack. Komisches Singspiel in 4 Akten, von Nestroy*; cu muzica de Adolf Müller. În 9 Ianuarie 1842 pe același Till l-a dat trupa lui Theodor Müller. Și în 12 Octomvrie 1843 l-a dat din nou directorul Lange. În 16 Ianuarie 1848 l-a mai dat trupa lui Fr. Leopold ²⁾.

Este clar că din capul locului tema Till trebuie să fi plăcut în Braşov; altfel piesa nu s'ar fi dat de 4—5 ori în opt ani. Și eu cred că din *această* atmosferă Barac a luat ideea de a-l face cunoscut și Românilor.

D-l Colan admite, însă, ca posibilă o dată anterioară a traducerii: 1837. Traducerea ar fi apărut, după spusa d-lui A. Philippide, în *Foaia Duminecei*; d-l Colan ar fi trebuit să refuze afirmația aceasta, deoarece în acea *Foaie* nu s'a publicat niciun Till!

Din contră, părerea d-lui Ovid Densusianu, că traducerea a fost făcută în anul 1840, se justifică prin atmosfera ce am descris-o ca datând, în Braşov, dela 1838 încoace.

Anul 1840 este confirmat direct printr'o notiță a lui Trausch pe care d-l Iulius Gross, fostul bibliotecar al liceului din Braşov, mi-a pus-o la dispoziție. Anume Trausch și-a însemnat cartea așa: *Tilu Buhoglindă (Tilu Eulenspiegel) übersetzt aus dem Deutschen. 1840. 5 Bogen, Klein Oktav.* Trausch a văzut-o, deci!

Till este, dintre scrierile germane, cea mai veche carte, pe care a tradus-o Barac. După istoricul literar Goedeke Till, a fost scris pe la anul 1483 și s'a tipărit pe la 1500—1510. De atunci și până la anul 1811, citat mai sus, de multe ori va fi intrat el în Braşov, în multele chipuri și prefaceri ce le-a suferit în cursul vremurilor.

¹⁾ Sub Nr. 107 al catalogului.

²⁾ După afișele lui Trausch; manuscriptul 69-a al liceului Honterus.

După care din aceste prefaceri va fi tradus Barac?

M. Gaster se mulțumește să afirme că Barac a tradus « după una din acele edițiuni ce se vând pe la bâlciurile germane »¹⁾; și să mai adauge — era ușor de zis — că toate snoavele se găsesc în ediția lui Lappenberg (1854). Afirmările acestea nu sunt, însă, o descoperire: Ne trebuie și va trebui să se caute textul german *cel mai apropiat* de textul Barac.

Descoperirea ce-o așteptăm va fi, poate, înlesnită de comparația între conținutul originalului, ce-l reproduc după W. Menzel²⁾, și din Barac (parțial).

I. Menzel rezumă astfel:

După cartea populară Eulenspiegel s'a născut în Guetlingen, în Sacsonia. L-au botezat Tyll; dar l-au botezat de trei ori: odată cu apa botezului; apoi în șanțul în care el căzu împreună cu doica sa; și a treia oară în apa caldă, în care l-au spălat.

Crescând mare tatăl său îl așează pe cal, la spatele său; dar micuțul își ridică și arăta dosul, ca să supere pe oameni. Tata îl așează deci înaintea sa, dar acum, ca să rădă de oameni, Tyll le scotea limba, fără ca tata să-l vadă.

Apoi învăță a umbla pe funie, dar căzu. Dintr'un simț de răzbunare, voi să le arate oamenilor o minune, le culese (cu voia lor) ghetele și le legă la un loc; apoi de sus le aruncă risipite la pământ, astfel că alegându-și-le oamenii se bătură, nu alta.

Mama sa îl băgă la un meșteșug, la un brutar; dar și aici făcu numai pozne.

Intr'o noapte se ascunse într'un stup gol. Venind hoții crezură că stupu-i greu de miere și-l luară cu ei. Dar Tyll scoase mâna și îl pișcă pe hoțul din față, apoi pe cel dinapoi, și-i pișcă iarăși, până ce ei, neînțelegând pricina, se certară și se bătură până la sânge.

Apoi urmară niște pozne scârboase, făcute în rol de doctor. Odată vindecă pe toți bolnavii unui spital, deodată, într'o clipită, spunându-le că-i va vindeca cu cenușa celui mai bolnav dintre ei, pe care-l va arde. Deodată se vindecară toți!

¹⁾ *Literatura populară română*, 1883, pp. 160—163.

²⁾ *Deutsche Dichtung*, vol. 2, pp. 85—87.

La un brutar, la altul, cernu făina prin curte, fiindcă i se poruncise să cearnă la lumina lunii.

Pe bufonul regelui Poloniei îl învinse mâncându-și propriile excremente și invitându-l să și le mănânce și el!

Când ducele de Lüneburg îi interzise de a mai intra în țara sa, Tyll tot a intrat; iar apoi, întâlnind pe ducele, spintecă burta calului său, se vârî în ea și-i zise ducelui că el stă în calul său, nu pe pământul ducelui!

Grafului de Hessen trebuia să-i zugrăvească un tablou; dar nu zugrăvi nimic, ci-și trecu vremea mâncând și bând. Voind ducele să vadă tabloul, Tyll i-l arată, observând însă că numai cei născuți nelegitimi nu pot să-l vadă! Ducele tăcu; tăcu și ducesa; și suita, până ce o femeie nebună mărturisi că ea nu vede nimic.

În Praga, la universitate, el răspuse la toate întrebările și în lupta ghicitorilor învinse pe toți contrarii.

În Erfurt învăță pe un măgar să cetească și-l învăță într'adevăr două vocale: *I* și *A*.

În Nugenstetten (Turingia) Tyll spală blănille țăranelor în lapte, ca să le înnoească; iar după ce le fierse bine în lapte, dispăru.

În Nürnberg desfăcu câteva grinzi de pod, ca să scape de patrula ce-l urmăria; paznicii se împiedecară și căzură.

În Bamberg auzise că poate să mănânce pentru 24 pfenigi; dar apoi își ceru banii înapoi.

În Ulm, pentru o sută de galbeni, mijloci gazdei sale onoarea de a vorbi cu Papa!

În Quedlinburg îi cumpără unei țărance toate găinele, dar nu le plăti, și-i lăsă zălog cocoșul.

Urmează alte scârboșenii.

Unui ciobotar îi tăie bucăți toată pielea ce-o avea.

Unui berar îi fierse cănele, fiindcă îl chema *Hopf*, iar berarul îi spusese să fiarbă *Hopfen*¹⁾.

În Lübeck, înșelând pe un viniceriu, a fost condamnat la spânzurătoare; dar scapă cu ultima-i cerere de grație, înainte de moarte: Anume ca după moarte să-l pupe toți în dos!

¹⁾ = hemeiu.

Ca fabricant de tașce îi făcu unuia una mare de tot, dintr'o piele de vacă.

Ca dulgher făcea în mese numai găuri.

Ca negustor de ochelari nu-și găsi hrană, deoarece toți oamenii se uită printre degete. (*Durch die Finger sehen* înseamnă că nu voesc să văd!).

Ca slugă unse carul cu smoală, și pe dinafară, și pe dinăuntru.

Unui țaran îi escrocă un șal verde, convingându-l că este vânăt.

Țărancelor le amestecă laptele, și apoi le puse să și-l aleagă, fiecare pe al său.

Pe cinci orbi îi înșelă făcându-i să creadă că unuia din ei i-a dăruit un florin.

Urmează iarăși alte scârboșenii.

În drum spre Roma ridică din pat o femeie goală și o așeză în cenușa fierbinte de pe vatră, ca să afle ceva dela vestitul Eulenspiegel.

În sfârșit muri, dar popii care-l spovedea îi oferi o oală de noapte cu murdărie, aurită ușor pe deasupra; lacom popa puse mâna pe aur și dădu de...

Fiind mort, porcii-l răsturnară de pe năsălie.

Îngropându-l funiile se rupseră și Tyll căzu în groapă drept în picioare!

II. În loc de cele 92 de istorii ale originalului Barac are numai 27 de capitole.

1. Nașterea și botezul lui Til, botezul, creșterea celor doi dinți prea cu grabă, ștregăriile copilărești, școala.

2. Ca ucenic, cârpaci de cisme, la tatăl său, tae cuie de fier cu tăetoarea ciobotărească; bătaia!

3. De bătaie fugе în lume; ucenic la croitor, flămânzit, într'un sat. Croitorul-stăpân se alege jude; Til îl duce beat în târgul satului și, ca să-și răzbune, îl așează călare pe un țap mare, subt spânzurătoare! Satul destituie, deci, pe noul jude.

4. În alt sat Til mănâncă din găștele de nuntă ale unui țaran (fără a plăti) și băutura și-o plătește cu un cântec.

5. La Braunschweig, slugă la un pitar; din aluat coace numai « mâțe de mare și pupeze »; pitarul îl gonește cu copturi cu tot¹⁾.

¹⁾ « Mâța de mare » a lui Barac este nemțescul *Meerkatze*, care este maimuța Cercopithecus. În stil figurat înseamnă om urît. Franțuzește, *guenon*.

6. Til pe funie, cu cismele privitorilor ce le lasă să cază jos, amestecate, de se bat oamenii pentru ele.

7. Til, ca zugrav, păcăleşte pe bogatul ce i-a plătit tabloul Marea Roşie şi Israiltenii. (Ex. Făcuse un roşu. Unde-s Israiltenii? Au trecut dincolo! Unde-i Faraonul? S'a înecat în mare!)

8. Til « vindecă » pe bolnavii din spital care fug de frică să nu-i arză.

9. Til vinde (la Nürnberg) calul care nu poate trece podurile, este condamnat la spânzurătoare şi scapă prin ultima-i dorinţă nerealizabilă. (« Spital-maisterul » să-l culce cu el, mort, în pat!).

10. Disputa cu învăţaţii din Wittenberg. (Întrebări şi răspunsuri comice: Unde-i mijlocul pământului? Aici în târg!).

11. Til învaţă pe măgar a ceti două « glasnice »: *IU. IU.*

12. Îşi cumpără cisme fără bani, fuge şi ridică scânduri dela mijlocul podului, ca să nu-l poată urmări păgubaşii.

13. Til mănâncă fără bani; cârciumăreasa-i iartă plata, dacă va păcăli şi pe vecinul, tot cârciumar, de peste drum, ceea ce el face cu ajutorul unui lup mort, pe care păcăliţii voesc să-l omoare încă odată.

14. În Frankfurt: Til cumpără carne fără să plătească; plăteşte şunca c'o vorbă bună!

15. Til cumpără lapte, îl amestecă şi, nevoind să plătească, invită pe ţărance să şi-l aleagă fiecare, din puțină.

Intrând slugă la un faur, flămânzind, îşi răzbună aruncând în foc toate uneltele; turtindu-le cu barosul le-au lipit toate laolaltă.

16. La Bernburg: Ca să-i plătească unui cismar-stăpân băţile, Til face din pieile lui boi, viţei, cai, etc.

Unui croitor îi taie cu ferăstrăul stâlpii unui pat al calfelor; urcându-se să se culce, calfele cad cu pat cu tot.

17. Tocmindu-se la un cojocar (în Berlin) şi având poruncă a face « lupi » (Haine ce se chema pe vremea aceia *lup!*), Til a croit lupi veritabili, puşi pe picioare de lemn.

18. Prin intrigă Til desparte pe un doctor de ţiitoarea ce vrea s'o ia de nevastă; ameninţându-l cu pâri şi cu spânzurătoare il stoarce şi de bani; dar un bogat îl îmbată, îl bagă în sac, îl bate şi-l lasă în pădure.

19. În Dresda: ia un cal dela un « jambaş », plăteşte jumătate și este condamnat a plăti și cealaltă jumătate.

Întâlnind 12 orbi le spune că le-a dat 12 « florinți », să se ducă să bea la crâșmarul Friț; ei beau; când la plată, niciun orb nu are banii: nu-i căpătase nimeni și fiecare crezuse că altul îi are.

Înșelându-l să creadă că un avocat va plăti tot, crâșmarul ospătă încă odată pe orbi! Dar avocatul nu pricepea nimic, și nu plăti.

20. Iar în Braunschweig: Unui argăsitor îi fierbe putina cu piei, de trecea degetul prin ele și-i arde în foc mobila.

Plecând la Bibec, păcălește pe un om din « pivnița cetății » să bea apă cu mislic drept vin și să verse.

21. În Wishaim: La un neguțător, îi răcește friptura în pivniță, între buți, să-l rădă oaspeții; unge căruța cu untură și pe dinăuntru, iar, mânând carul, scoate cuiul din inima carului, de se desfăcu în două; apoi aruncă mobila stăpânului în drum și fuge.

22. În Eiben înșeală pe un țăran ce vinde « șpargăl ». Se bagă slugă la un berar; având ordin a fierbe berea cu hemeiu, bagă și pe câinele Hemeiu în bere! ¹⁾.

23. Til în stup, în țărna goală și cei doi hoți.

Apoi la Wismar, slugă la un croitor; coase într'o puțină (« ca să nu se vază », precum i se poruncise); aruncă mânecile în tavan, fiindcă stăpânul îi zisese: « Aruncă mânecile la haina aceasta, apoi te poți culca »; se și culcă în lada cu făină; mănâncă șuncile stăpânului.

24. Întorcându-se în Knetling dă unuia să mănânce un măr scobit și umplut cu must de coada șoricelului și cu muște! Și înșeală pe un brutar cu un sac de pâini, ca să le ducă mamă-sii.

25. Bolnav Til se supără pe « clistirul » doctorului; și chiamă pe croitori să le lase moștenire un sfat (ridicol).

26. Til își mărturisește păcatele și moare.

27. La groapă se rup funiile și cade în ea în picioare!

¹⁾ Nemțescul *Spargel* se zice azi *sparanghel*. Barac păstra cuvântul întreg.

Epitaful (din 2 versuri) s'a prefăcut în 8 versuri:

Aici zace și se face
Tilu Buhoglindă praf;
Odihește cum îi place,
Că-i îngropat ca un graf.
Nimenea să nu-i ridice
Piatra lui depre mormânt;
Nici mormântul să nu-i strice
Nimenea depre mormânt ¹⁾.

De oarecare interes este să vedem cum a conceput scriitorul român pe Eulenspiegel. În *Cătră cetitori* (7 strofe de câte 6 versuri) Barac ni-l prezintă ca o buruiană rea în grădină frumoasă; de glumele-i « poznațe » putem râde:

Să râdeți cetindu-le,
Dar ca el, râzindu-le,
Să nu facă nimenea

Pentru Barac Eulenspiegel trebuia să devie un fel de fabulă de avertizări: *Să nu facă nimenea*.

O părere literară Barac nu a spus despre *Tilul* său.

În privința aceasta multe sunt deosebirile erudiților și criticilor. Astfel G. G. Gervinus, cu drept cuvânt, vorbește despre cinismul filosofiei populare germane; conținutul îl socotește sărăcăcios (*ärmlich*); și se miră că, totuși, un smintit național a putut deveni favoritul poporului german; și că despre el s'au putut povesti atâtea lucruri, în nenumărate ediții, mai curate sau mai murdare, catolice sau protestante ²⁾. Nota aprecierii juste aceasta este.

De altă părere este W. Menzel ³⁾. Grobianul erou reprezintă « mintea sănătoasă și dură a țăranului față cu mândria și trufia claselor de sus; nu în sentințe, ci în pilde ».

Despre acest fel de păreri Barac nu pare a fi avut vreo cunoștință lămurită. Pentru el Till a fost numai o glumă moralizatoare.

¹⁾ In original: Diesen Stein soll Niemand erhaben — Eulenspiegel steht hier aufrecht begraben.

²⁾ *Geschichte der Deutschen Dichtung*. 1853, vol. 2, pp. 297—298.

³⁾ *Deutsche Dichtung*, vol. II, p. 84.

Precum este sigur că, în Til, Barac nu s'a ferit nici de conținutul cel mai banal, tot atât de sigur este că și aici stilul lui Barac este comun, banal ¹⁾).

Din « Țară » el și-a luat vorbe ca: *Refenea, sineturi, gealat, cilibiu*; din nemțește și-a croit: *mantălu* (mantaua), *prang* (explicat chiar de el ca *spânzurătoare*), *mâte-de-mare* (Meerkatzen), *fârtae* (explicat cu *pătrari*), *boc* (capra dela trăsură), *șpitalmaister, șmah*, etc.

El a înmărmurit și în fața idiotismelor, care, însă, pot fi de ajutor la o eventuală descoperire a originalului tradus ori prelucrat. Astfel: Dela început tatăl lui Till, Claus, se bucură de nașterea fiului; traducând vorbele, nu înțelesul, Barac zice: ²⁾ « Acum să făcusa tatălui Claus ceriul plin de lăute »; în original va fi fost vorba *Der Himmel hing (ihm) voller Geigen*. Tot nemțisme neechivalate sunt ³⁾: « S'au dus cu capul plin de stele, cu grindine acasă »; și: « Nu se face seară în toate zilele ».

Scriind astfel Barac se afla în anul al treizecelea al carierii sale de scriitor român. Scriind astfel el făcea dovada că încă nu era în stare să pătrundă până la înțelesul real acoperit de cuvântul figurat. Și că fugia de căutarea echivalentelor — populare — românești. Sau era, poate, numai un neglijent, un grăbit, un superficial necontrolat de nicio critică a publicului căruia-i oferia astfel de scârboșenii? ⁴⁾).

XIV. O TRADUCERE NECUNOSCUTA

Cu prilejul cercetării în arhiva liceului « Honterus » din Brașov am descoperit un afiș teatral interesant.

¹⁾ Exemplele relativ la stil le dau, pentru a nu mai reveni într'un capitol special, pe care Barac nu-l merită.

²⁾ Ediția, p. 5.

³⁾ Paginile 39 și 40.

⁴⁾ Și totuși, Tilul lui Barac are 6 versuri (în *Cap al patrulea*) care sunt chiar drăguțe-vesele:

Deschide-te, punguliță;
Scoate-ți banii prin guriță,
Că m'au pus la refenea.
Și cărmaciul nu mă lasă
Neplătind să es din casă;
Scoate banii, punga mea!

Nicio lucrare despre Barac nu pomenește traducerea din Kotzebue a unei piese, despre care afișul ne lămurește însă pe deplin ¹⁾.

BRAȘOV

Astăzi Sâmbătă în 26 Septemvrie 1840

Societatea filarmonică ungurească supt direcția lui ALECSIE PALI
va reproduce românește:

CETĂȚUIA PE DRUMUL ȚĂRII

Dramă veselă în două perdele. Scrisă de A. Kotzebue, în românește: tradusă
de translatorul I. Barac.

PERSOANELE

Domnu Lorch	D. Foni
Baltazar un încredințat	D. Aitai
Anița, o fetiță	M-dna Demen
Gaspar } slujitori	D. Albiși
Ștefan }	D. Udvari

Se întâmplă pe drumul țării ²⁾.

Relativ la titlul *Cetățuia* observ că acest *cuvânt*, la Barac, se găsește și în *Mirele cel umblat*, unde acțiunea este arătată ca desvoltându-se « în cetățuia Câmpeanului din satul pădurii », iar în ungurește fusese arătată în *a' Báro Mezödi Erdöfalvi Kastélyában*; deci cetățuia însemna la Barac un *Kastély*; castel, palat (ca în vremile acelea). În Ungaria, dacă palatul era înconjurat de zid, i se zicea *vár: cetate*.

Cu câțiva ani înainte de traducerea lui Barac trupa lui August Schütz dase în Brașov, în 30 Septemvrie 1832, piesa lui Kotzebue *Das Landhaus an der Heerstrasse. Posse in I Act*. Cu persoanele: *Herr von Lorch, ein reicher Gutsbesitzer*; *Lorche, ein Kammerdiener*; și *Balthasar, tot Kammerdiener*; *Nettchen*.

Să fie exact aceeași piesă? Ori Barac va fi adaus dela sine un slujitor? Pe *Nettchen* a tradus-o bine cu Anița; dar celelalte nume au rămas neschimbate.

¹⁾ Afișul se află în colecția Trausch. Afișul anterior al reprezentației nemțești (1832) se află tot acolo, *Heft XII*.

²⁾ Afișul continuă cu anunțarea în ungurește a piesei « *Două văduve*, comedie într'un act dela Holbain ».

Apoi se cere (ungurește și românește): « Dându-se această bucată românește, societatea se roagă ca să fie norocită de privitori numeroși ».

Și partea practică: Tot felii de bilețuri se pot înaintea lua peste toată zioa, în odăile teatrului. Apoi: « Scaun închis, pe parter sau deasupra 50 cr., locul întâiu 36 cr., al doilea 20 v.v. » În sfârșit: « Începutul la 7 ceasuri ».

Făcând dintr'un act două, Barac va fi voit să înlesnească reprezentarea ?

Piesa lui Kotzebue *Das Landhaus an der Heerstrasse* își zice *Fastnachtsspiel* ¹⁾.

În ea este vorba de o casă la țară, într'o grădină mare, cu o alee până în șosea, unde se află un chioșc bun ca loc de privire la trecători.

Balthazar avea din partea stăpânului său misiunea să cumpere vila. Dar el sosește cu două ore după ce o cumpărase Lorch! Nettchen, iubita lui Balthazar, și acesta fac planul de a-l isgoni pe Lorch prin neplăcerile ce i le vor cășuna.

Pe când Lorch se află în chioșc, fumând și bând, cei doi impostori apar travestiți, ea ca vecină ce zilnic stă, câte un ceas, în chioșc, la aer; ca spălătoreasă care acolo își usucă, pe funii, rufe; ca vivandieră ce vine chiar să nască în vilă, etc., iar *el* ca: cerșetor ce zilnic își ia de aici banul său; ca recrut și ca sergent care fac popas până să vie ordinul de înaintare, etc.

Lorch, care, la cererea lui Balthazar, refuzase să vândă mai departe vila, sătul de ce-a pățit într'ășa scurt timp, o vinde supt prețul cu care o cumpărase. Astfel Balthazar și Nettchen și-au servit stăpânul; dar își fac din ochi, că de aici înainte se vor servi și pe sine, ca să-și cumpere și ei o casă.

Farsa a putut să placă prin arta actorului, în Lorch (la Barac: Foni), solicitat a trece prin fel de fel de surprinderi nuanțate, dintre care cea mai grotească a fost a vivandierei cu pântecele mare. Altfel, în toată piesa nu ne surprinde nicio scânteiere de idei fine; farsă!

N'am găsit niciun fragment din textul traducerii lui Barac. L-o fi luat trupa cu sine, să-l joace și pe aiurea ? ²⁾.

XV. PUSTNICUL DIN INSULA FORMENTERA

Pustnicul din insula Formentera este o operă foarte bine cunoscută; d-l Colan n'o cunoaște.

¹⁾ În ediția dela 1841 (I. Klang și Ed. Kummer) se află în vol. 23.

²⁾ Deși din lipsa textelor, nu pot găsi, nu pot căuta nicio apropiere între Barac și Murányi (Zsigmond), notez că acest actor scriitor tradusese aceeași piesă: *Kasztély az országun, care s'a dat în Pesta în Decemvrie 1813. Szinnyei, Magyar irók, vol. IX, col. 413.*

Istoria teatrului unguresc lămurește totul; istoricii Bayer și Ferenczi (istorici foarte serioși), dau știrile trebuitoare în acest caz.

Informația din 1887 a lui Bayer (Iózsef)¹⁾ era: În epoca aceea (1790—1796) doi autori erau mai populari, Pietro *Metastasio* (1730—1782) poetul de Curte al Vienei și Augustin *Kotzebue* (1761—1819). Din *Kotzebue* s'au tradus câteva piese, dar mai populară decât toate a fost *Formenterai remete*; în același an a tradus-o și Francisc Versenghy (în *Magyar Iátékszin*) și Alexandru Boér (în *Erdélyi Iátékös Gyűjtemény*). Boér a eliminat cântecele vodevilului și l-a contras în 2 acte; în original sunt 3. Versenghy a tradus și cântecele; deci este mai complet²⁾.

În Buda Pustnicul lui *Kotzebue* s'a dat întâia oară în anul 1835 (Octomvrie 17). În Pesta se dase în 28 Octomvrie 1792, în 1793, 1794, 1795, în total de șase ori! Din Pesta s'a răspândit, deci, faima piesei în Ungaria.

În Transilvania piesa lui *Kotzebue* s'a dat întâia oară în 20 Mai 1793 la Cluj. Cum s'a ajuns aici a povestit limpede Ferenczi³⁾. Apoi s'a mai dat în anii 1804, 1806, 1810, 1812, 1821 și 1823, tot la Cluj; iar la Târgu-Mureș în 1804, 1805, 1806 și 1807.

Până în apropierea lui Barac, în Sibiiu ea a pătruns, literari-cește, încă din anul 1795. În acest an *Quartalschrift*-ul Ardealului însemnează că, între alte opere, în Sibiiu a sosit spre vânzare și *A' Formentérai Remete*, tradus liber, pentru teatrul unguresc din Ardeal, de Alexandru Boér⁴⁾.

În Sibiiu piesa germană a fost reprezentată în anul 1826⁵⁾.

Dar pe Barac *Pustnicul* l-a urmat și la Brașov. Consultând colecția de afișe teatrale a lui Trausch am aflat că Mucenicul

¹⁾ *A nemzeti játékszin története*. Budapest, 1887, pp. 236—238.

²⁾ Titlul complet al *Pustnicului* în traducerea lui Boér este: *A' formentérai remete. Értekeny játék, két fel-vondásokban. Németből szabadon fordította Kotzebue szerint, és az erdélyi játzso szinhez alkalmaztatta K. Boér Sándor. Eléadaiott a' Kolo'svári Nemzeti Játzso szinben előbször Májusnak 28-ik napján 1793-ban*. Sunt paginile 105—163 din colecția *Erdélyi játékos gyűjtemény. Első szakasz. I Darab*. Publicată în Cluj, 1793.

³⁾ *A kolozsvári színészet és színház története*. 1897. Pagina 85 și indicele reprezentațiunilor.

⁴⁾ Volumul IV (1795), p. 288.

⁵⁾ După un afiș dintr'o colecție la Brukenthal: sub semnul VI. S. c.

dela Formentera s'a dat în acest oraş în 27 Decemvrie 1794 (cu trupa lui Fr. X. Felder ¹⁾), apoi în 29 August 1806, când Barac, locuitor aici de vreo patru ani, l-a putut vedea. O trupă ungurească (Lang Senior şi Czelestin) l-au dat în 12 August 1817. În 28 Ianuarie 1832 braşovenii priviră încă odată piesa lui Kotzebue.

Pizmuitor (?) al întreprinderilor culturale străine, ungureşti şi nemţeşti-săseşti, Barac, se pare prieten cu Páli Elek, actorul-director unguresc, traduse *Pustnicul*; iar actorii lui Páli îl jucară în limba românească în 1 Octomvrie 1840, stil nou.

Trausch ne-a păstrat chiar afişul românesc:

BRAŞOV

Astăzi Joi 1 Octomvrie c. n. 1840

Soţietatea filarmonică ungurească supt direcţia lui ALECSIE PALI va produce româneşte:

PUSTNICUL DIN INSULA FORMENTERA

O privelişte simţitoare cu cântece în trei perdele. Scrisă de A. Kotzebue, tradusă în româneşte de translatorul I. Barac.
(Urmează titlul unguresc şi nemţesc)

PERSOANELE:

Pustnicul	D. Silaghi
Fernando sluga lui	D. Udvari
Selma o fată de turc	M-dma Demen
Assan Mahmet din Algir, căpitan de Tâlhari de mare	D. Aitai
Don Pedro Oliviero, un Spaniol tânăr	D. Beretchi
Pedriilo, sluga lui	D. Foni
Matrozii	D. Taco D. Albişi D. Cizer

Se întâmplă în Insula Formentera, nu departe de porturile Spaniei.

Dându-se această bucată româneşte Soţietatea se roagă ca să fie norocită de privitori numeroşi.

(Urmează preţurile)

După informaţiunile de mai sus, doveditoare că ideea de a-l traduce pe Kotzebue lui Barac i-a venit din teatrul transilvănean ungaro-german şi că româneşte ni l-au jucat actori unguri, putem să nu regretăm *textul* românesc pierdut. Îl avem în nemţeşte, îl avem în ungureşte; deci putem şti ce-a însemnat în istoria teatrului românesc, Ioan Barac.

¹⁾ Vezi şi Filtsch, *Archiv-ul săsesc pentru cunoaşterea Ardealului*, N. F. vol. 22, p. 583.

Deoarece acum Kotzebue este un autor bine uitat, cred necesară și o informație despre cuprinsul *Pustnicului din insula Formentera*.

Conținutul piesei; Formentera este, aproape de țărmul Spaniei, o insulă pe care locuște de mulți ani eremitul și servitorul său. Debarcând odată pe insulă piratul musulman Hasan Mahmut îi dă eremitului prilej, să-l mântuească de un șarpe care-l atacase. De atunci turcul algerian îi aduce eremitului spaniol hrană, debarcând an de an. Printr'o rară întâmplare, odată debarcă, după un naufragiu, o fată, Selima, fugită dela părinți. Selima este fata lui Hasan. Eremitul află repede, dela ea, că este fata acestuia. Firește eremitul o va păstra lui Hasan. Dar altă întâmplare aduce pe insulă și pe Don Pedro Oliveiro, spaniol tânăr, și pe servitorul său Pedrillo. Ei fug de corsarul Mahmut, în ale cărui mâini erau prizonieri; ei fug de teamă că acela-i va duce la Algeria, în sclavie. Sosind însă și Hasan, acum sunt de față toți cei interesați la descoperirile ce urmează.

Don Pedro este fiul eremitului, care de mult nu-i mai știa de urmă; dar el este și iubitul pentru care Selima fugise dela tatăl său, dela Hasan. Catolicul Pedro ia de soție pe frumoasa turcoaică Selima; și-i binecuvântă Hasan; iar eremitul consimte fericit! Ceea ce dovedește, zice poetul, că credința noastră este deosebită, și că dragostea ne face egali!

Piesa lui Kotzebue a fost, deci, un atac la fanatismul confesional; ușor, popular, erotic — interesant; nu grav și filosofic — adânc, cum fusese al lui Lessing în *Nathan der Weise*.

Traducând vodevilul Barac se înșiră printre combatanții contra confesionalismului, contra fanatismului de orice fel; ceea ce, pe vremea sa, era și în Ardeal o temă încă foarte actuală ¹⁾.

Neavând textul lui Barac, firește nu *putem* hotărî precis nici din ce limbă a tradus, din ungurește ori din nemțește? ²⁾

¹⁾ Sau, poate, va fi tradus numai de dragul basmului?

²⁾ Observare în treacăt: Dovedindu-l cetitor al publicației *Erdélyi Iátékos Gyűjtemény*, trebuie să conchidem că Barac a cunoscut și piesele neprelucrate de el (1783). Acestea sunt, în volumul I:

1. *Fáyel ovgagy az irtozatos szeretett*. Tr. în 5 acte. Din nemțește, de Bartsai László.

XVI. PITICOT

Titlul minunatului Piticot (1842) al lui Barac, arată că el a fost tradus din limba *nemțească*¹⁾.

Într'o notiță a lui Trausch, comunicată mie de d-l I. Gross (Brașov), colecționatorul Trausch a înscris așa pe *Piticot de un cot*; *Der daumenlange Hansel*, übers. von I. Barak. 1842. 2¹/₄ Bog(en). Și eu mă întreb: *Der daumenlange Hansel* va fi fost titlul tradus de Trausch? sau un titlu al unei ediții recente, cunoscute lui Trausch? Numai o descoperire (norocoasă) a unei broșuri germane cu titlul lui Trausch ar putea să ne pună la dispoziție chiar — originalul lui Barac.

Barac a povestit minunile care urmează²⁾:

În « insola » Liliputi sunt oameni « mitiutei ».

De frica unor pasări rapace o pereche de oameni fricoși hotărăsc să fugă în lume:

Este Tulpină și nevastă-sa.

Împăratul Liliputii trimite căpitanului de corabie un curier (călare pe un cățel), să-i ceară înapoi pe Tulpină și pe soția acestuia, grea-mare. Dar căpitanul nu-i dă pe călători.

O furtună-i iea din corabie și-i aruncă departe în mare, de unde ies într'o insulă, unde « muerușa » naște. Dar insula fusese numai un pește, pe care pescarii l-au și tras la uscat. Ivan

2. *A' formentérai remete*. Traducerea lui K. Boér Sándor. — Dată 'n Cluj, întâia oară, în 20 Mai 1793.

3. *Ki légyen ő?* Comedie în 3. acte. Din nemțește de K. Boér Sándor.

În volumul II:

4. *Elfride vagy-is A' szépség dldozattyai*, tragedie; tradusă de K. Boér Sándor.

5. *A' gyermekei szeretnek ereje*, melodramă, tr. de Bartsai László; jucată 'n Cluj, în a. 1793.

În prefața la volumul I se vorbește de istoricul Schlosser, de actorul Schröder, de esteticianul englez Home, de A. Kotzebue și de Shakespeare. Dintre Unguri se citează numai Pétzeli. Schröder, Kotzebue, Shakespeare au avut un rol serios și în scrisul lui Barac. De aceea este interesant să se știe că acesta a cunoscut și păreri literare despre ei. Home se cetia și 'n Ardeal. Se cetia și predicatorul reformat Pétzeli. Prefața care-i amintește este datată din Cluj (1 August 1793). Era o carte nouă pe când Barac intra în Cluj!...

¹⁾ NAȘTEREA, și toată viața minunatului PITICOT DE UN COT și CU BARBĂ CU TOT. Din limba *nemțească* scoasă și în stihuri alcătuită de IOAN BARAC, Magistratul Translator. Pentru trecere de vreme mai vârtos în serile cele mai lungi de iarnă. Brașov. Tipărit în Tipografia lui Ioan Gött. 1842.

²⁾ Povestite aici pentru a înlesni, eventual, găsirea originalului.

pescariul, văzându-i pe soți așa mici, se sperie; dar ei îi vorbesc *englezește* și-l liniștesc. Ivan îi primește la casa sa: aici mititelul crește și se face « *Piticot de un cot și cu barbă cu tot* ».

Piticot (acum de 5 ani), ca să meargă la târg, sare în buzunarul lui Ivan; și la târg face șotii utile.

Se duce și la cârciumă.

Un fulger îi omoară, însă, părinții, îi arde; fiind orfan îl ia la sine arândașul-cârciumar, căruia într'o noapte îi face o slujbă bună, speriiind pe niște mușterii, cari fug lăsând plata pe masă; apoi altul: pârându-i pe fata, că se culcă cu sluga!

Fata presară pe lângă pat spini, pentruca Piticot să se întepce în ei, când o va mai păzi. Dar el culege spinii și-i aruncă în patul ei. Drept răzbunare ea îl isgonește din sat.

Un călăreț îl ia în urechea calului său; și amândoi fac bani mulți.

Dar într'un codru niște țigani trag cu pistolul în cal; calul fuge cu călăreț cu tot; Piticot rămâne în codru.

Piticot (nevăzut) își răzbună pe țigani, arătând trecătorilor că ei mint când le « spun de noroc »; etc. Totuși Țiganiii îl iau cu ei, să le ajute la un furt; el îi trădează; țăranul mântuit, speriat, îl aruncă, însă, și pe Piticot în stradă.

Bucur, sluga căpitanului Pietrosul, care-și caută iubita, trece pe acolo. Piticot i se îmbie. Pietrosul, care nu-și găsisse pe Matilda, vine și el, și desperat vrea să se omoare. Bucur nu-l lasă. Adoarme apoi și visează că vrăjitorul Fredegar i-o ține prinsă pe Matilda sa. Toți trei se duc la el. Văzând pe Piticot, cei din cetatea lui Fredegar, îl cred drac și fug. Dar pe Matilda, ascunsă undeva, nu o găsesc. Dându-se o masă, Piticot se vârî într'un « paștet », ca să ajungă astfel la Matilda. Ajunge; și-i spune, din poală, că Pietrosul a sosit să o scape de vrăjitor. Pietrosul și gloata sa dau lupta cu cetele vrăjitoarești ale lui Fredegar. Pe învinși acesta-i închide într'o temniță. Dar și aici ajunge Piticot, care le aduce cheia ușii. Pietrosul iese; vede pe Matilda petrecându-și cu roaba sa Berta. Fredegar, Ducipal, Burtea Căminariul și alte slugi îi surprind împreună. Fredegar e învins și închis.

Totuși, la sfatul lui, Burtea îi va da Matildei un pepene fermecat, să mănânce din miez și, fermecată, să-l iubească!

Piticot aude, golește pepenele, intră în el și ajunge la Matilda, căreia îi spune cele întâmplate.

În sfârșit Piticot reușește să fure talismanul, care îi da lui Fredegar toată puterea. Pe când Fredegar se bate cu Ducipal, bănuț hot, Piticot cu talismanul deschide uși și adună toată ceata: Pietrosul, Matilda și el ocupă cetatea.

Piticot a fost apoi grija celor doi fericiți:

Iubindu-l l'au grijit pre el pân' la moarte
 Cât în sân socotia dâșii ca să-l poarte.
 Și de n'au murit el până astăzi încă,
 Întru oareșcare groapă mai adâncă;
 În veac tot trăiește, unde nu mai moare,
 Că în grădina lor s'au făcut o floare.

Piticot este o temă de literatură populară universală.

Frații Grimm notaseră, la 1856, toate variantele internaționale ce le cunoșteau ei atunci, ei ca *folklore*-iștii cei mai distinși ¹⁾.

Spre sfârșit ei scriau: « Într'o carte populară *austriacă* *Der daumenlange Hansel mit dem ellenlangen Barte* (Linz 1815), oricât de *modernă* ar fi de altfel, tot apar încă vreo câteva trăsături veritabile. Împreună cu tatăl său și cu mama sa el se ascunde într'un dinte găunos al unei balene și acolo îl găesc. El sperie pe cartoforii, cari strigă: « Dracul să mă ia! », anume sărind plin de funingine, din țeva cuptorului pe banca acestuia și strigând: « Aici sânt! ». Amantului fetei birtașului el îi așează noaptea un blid înaintea ușei, pe boabe de mazăre, așa că amantul lunecă și cade cu sgomot mare. Voind să se răsbune, fata împrăstie în odaia sa ghimpi de trandafiri, ca să calce în ei, dar el bagă de seamă, îi culege și-i presară în patul ei. Altădată se lasă să-l vâre în urechea unui cal, să se zică apoi că acel cal vorbește; în sfârșit se mântuește sărind într'o brânză cu găuri, care se aruncă pe fereastră, în drum ».

Extrasul fraților Grimm, care nu pare complet, aduce bine cu extrasul meu din Barac; iar titlul păstrat de Grimm este exact cel din Trausch: *Der daumenlange Hansel*, având în *plus*, vorbele, *mit dem ellenlangen Barte*, pe care Barac le-a tradus: *și cu barbă cu tot*.

¹⁾ Ediția Reclams Universal-Bibliothek, n-rii 3446—3450. (Vol. III. pp. 76/78).

Identificările acestea mă îndeamnă să cred că *Barac a tradus pe Piticotul său după ediția austriacă dela 1815, din Linz!*

A-l urmări — înainte de a-i descoperi originalul — pe Piticot mai departe, în literatura universală, mi se pare de prisos: Pentru interesați însemn că întâiul pas spre astfel de studii trebuie să le fie bibliografia dată de I. Bolte și G. Polivka în notele lor la poveștile fraților Grimm ¹⁾.

Mai observ numai că și aici stilul lui Barac este uneori foarte neglijent, până la gradul de a scrie *paștet*, *ștuc* (nemțism îngrozitor), *șteand* și altele.

XVII. MIRELE CEL UMBLAT ȘI PROCOPSIT

Piesa cu acest titlu Barac a tradus-o din limba *ungurească*. Proba, dacă ar fi cetit-o atent, d-l Colan ar fi aflat-o la fila 117 v. unde, grăbit, traducătorul a scris, ca în original, numele *Ofalvi*, apoi trezindu-se a șters și a scris *Noianul*.

Piesa este o comedie într'un act. « Jocul să 'ncepe dimineața în cetățuea ²⁾ Câmpeanului din Satul-pădurii », prescrie Barac.

Familia Câmpeanului, care-i baron, este în așteptare: Va veni Noianul, căpitanul, cu care fiica lui Câmpeanu (Harite) s'ar potrivi; dar va veni și baronul Văleanul, căruia Câmpeanu i-a rezervat-o.

Harite este nenorocită. Mătușa ei, sora baronului, Carolina, îi spune: Schimbi pe căpitan cu un baron, ori fugi cu căpitanul.

Căpitanul vine împreună cu un maior. Deși n'o văzuse de opt ani, el și Harite se ceartă; pentru că el o întrebase, dacă îi mai este credincioasă? iar ea se indignase de așa întrebare.

Căpitanul are și al doilea (tot așa de puțin primejdios) conflict cu Carolina. Se iartă, însă, reciproc: « No așa » — zise căpitanul — « dacă mă roagă toți, caută să ert. Dar mai mult să nu te slobozi așa adânc la bănuieli ».

La ce Carolina răspunde: « Cu adevărat că s'au cumnățit dragostea cu nebunia; multe caută să erte omul ». Deci el să nu-și mai teamă iubita!

¹⁾ *Anmerkungen* etc., vol. I, Leipzig (1913), pp. 389—398.

²⁾ *Vár* pe ungurește.

Și maiorul îi aduce aminte că el « este învins ¹⁾ » despre dragostea Haritei ».

Și iubiții se împacă; tocmai când vine baronul, din fața căruia Harite și căpitanul fug, pentru ca pe baron să-l primească numai Carolina.

Baronul Văleanu se anunță. Cu el vine și servitorul său Henric, fost servitor la Câmpești, cărora el li se oferă iarăși. Ca să-l trădeze pe Văleanu, Henric primește dela Carolina un bun bacșiș.

Carolina către Henric: « spune afară mie ²⁾ », că va rămânea vorba tănuțită », zice ea. Henric spune apoi: că Văleanul este nebun și că-i plin de datorii. Însă, venind baronul, Carolina se ascunde după ușă, ca să-i asculte vorba lui cu Henric.

Baronul a fost pe la Paris. Bani i-a cheltuit, dar a adus cu sine exclamații: *Mon Dieu! Quelle difference!*

Acum Carolina știe cum stă, bănește, baronul.

Arătându-se, însă, br. Câmpeanu, acesta îl salută vesel ca « fiu » al său! « No! să ședem acum ».

Li se aduce vin de Buda. Vorbesc despre câini, ca de ex.: « Ogarul meu ar face norocul cel mai mare în Paris » ³⁾. Carolina îl aduce cu vorba, să declare că nu-s cultivați cei cari n'au văzut Parisul. Deci i se spune: *A revoir, mon cher Baron!*

Persoanele se tot adună spre sfârșitul care pe Harite i-o dă căpitanului; așa că ea poate zice: « Eu mulțumesc bunătatea părintească » ⁴⁾.

Văleanul cascadează ochii mari: *Diable, Parbleu*; etc.

Și comedia se sfârșește.

Subiectul piesei, care și în ungurește este o traducere, din nemțește, a fost luat din vreme în care soldatul era foarte prețuit, fiindcă întârzia timp lung, în lungi războaie, pătînd prin străinătăți; și a formulat o preferință care în deosebi în Ungaria, dela Maria Theresia încoace, era foarte caracteristică: stima de corpul ofițeresc. Subiectul pe Români nu-i prea privia, ofițerii lor fiind foarte puțini.

¹⁾ *Győzödvé*, pe ungurește.

²⁾ *Mondja ki*, pe ungurește.

³⁾ Nemțism? Ungurește: *az én Agaram a' legszebb szerentséket tehetné Párisba.*

⁴⁾ Fila 139, din: Oh! mint köszönöm Kedves uram Atyámnak.

Barac n'a introdus în piesă nicio notă românească. A tradus numai numele; ori le-a înlocuit; ex. *Mezödi*, Câmpeanul; *Henriette*, Harite; Carolina; *Ofalvi, egy Kapitány*, Domnul Căpitanul; *Májor Könyves*, Maiorul Cărturarul; *br. Mélyvölgy*, Văleanul; Henric; *Ĵantsi*, Iancu.

Bayer József a apreciat piesa găsind-o comedie de oarecare valoare; dorindu-i ca în loc de un franțuzit să fi fost ridiculizat un nemțit ¹⁾).

Pe atunci (1887) Bayer nu-i cunoștea originalul german. Zece ani mai târziu ²⁾ același autor dă ca titlu al originalului *Der erfahrene Bräutigam* dar și *Der verschriebene Bräutigam aus Paris*.

Titlul unguresc al comediei, textul după care a tradus Barac este:

A' jártos költes vö-legény, vig játék, egy felvonásban. Németből fordította Bartsai László ³⁾; s'a publicat întâia oară în *Erdélyi játékos gyűjtemény. Első szakasz. II Darab. Kolosvárratt. Nyomt. Hochmeister Márton*.

Comedia face parte dintr'o colecție de 11 piese, dintre care numai trei erau originale, iar celelalte prelucrate sau traduse (toate din limba germană).

XVIII. CONSTANTINA

Constantina este tovarășa Cartigamei; adică: și *Constantina* este un roman în versuri. D-1 I. Colan îl apreciază: dulceag, pedant, de-un «romantism zaharisit»; Barac l-ar fi tradus pentru a dovedi (încă odată) că iubirea, orice iubire, este un «pinten» nobil.

Barac însuși a dat informațiunea că originalul german s'a tipărit la Lipsca, în anul 1704.

Pe când el îl traducea, literatura românească se afla de doi ani la *Alecsandru Lăpușneanu* de C. Negruzzi, la *Doinele* lui V. Alecsandri, la traducerile din Victor Hugo, cu cel mai impresionant romantism, la popularizarea lui Lamartine; etc.

¹⁾ *A nemzeti játékszin története*. Vol. I (1887), p. 263.

²⁾ *A magyar drámairodalom története*, Vol. II. (1897), p. 411.

³⁾ Bartsái a fost subprefect în Cluj.

Barac, cotrobăind prin vreo librărie ori prin vreo bibliotecă din Braşov, găseşte un roman din 1704 şi, încântat de regăsirea celor doi amorezi, îl versifică; — după 138 de ani de existenţă, chiar în ţara lui, deplin uitat!

Deoarece d-l Colan nu a urmărit indicaţia bibliografică a lui Barac, o urmăresc eu.

Despre romanul Constantinei Goedeke dă ¹⁾ informaţiunea că a fost scris de August *Bohse*, un profesor, care a trăit dela 1661 până la 1730 şi care scria şi sub pseudonim, iscăbind Talander.

August Bohse era un poligraf, probabil interesat materialiceşte. Afară de *Constantina* el a scris mult:

1. Cabinetul de amor al damelor. Lipsca, 1685.
2. Gelosia amanţilor. Lipsca, 1689.
3. Alccotis din Persia. Lipsca, 1689, 1703.
4. Proba de amor cea bine răsplătită a credincioasei Bellamire. Lipsca, 1692, 1715.
5. Olorena. Lipsca, 1694, 1758.
6. Doris, sclava credincioasă. Lipsca, 1696, 1710.
7. Amazoanele din mănăstire. Colonia, 1698.
8. Prinţesa Arsinoe. Lipsca, 1700, 1714, 1717.
9. Preaînălţata Argen (Barclais) într'un roman de stat. Lipsca, 1701.
10. Don Pedro şi Agnes. Lipsca, 1702.
11. Ariadna, prinţesa de Toledo. Lipsca, 1705.
12. Cea din urmă poemă eroto-eroică a lui Talander. Lipsca, 1706.
13. Antonia de Palma. Lipsca, 1709.
14. Ariana. Frankfurt, 1708.
15. Amor la Curte. Lipsca, 1710.
16. Aurora, princesa din Creta. Lipsca, 1710.
17. Sulima Albaneza. Colonia, 1698. 1713.
18. Grădina rătăcirilor amoroase. 1724.
19. Zăpăcirea înamorării Curţilor siciliene. Lipsca, 1725.
20. O mie şi una de nopţi împreună cu o mie şi un sfert de ore. Lipsca, 1730.

¹⁾ În *Grundiss*, vol. III, p. 259.

21. O mie și o zi. Lipsca, 1730, 1762.

22. *Die liebenswürdige Europäerin Constantine Frankfurt und Leipzig 1735 (Schon vor II wider seinen Willen herausgegeben und interpoliert).*

23. Iubirea ascunsă în mânăstire prin statornicul T. Frankfurt, 1696.

Barac a tradus romanul dela Nr. 22: *Die liebenswürdige Europäerin Constantine*, din cuvântul *liebenswürdig* făcând *Vrednica de iubire europeană Constantina*.

Barac spune că opera « se află scrisă în limba nemțească și (e) tipărită la Lipsca în anul 1704 ». Gödeke arată că înainte de *Ariadna* din 1705 *Constantina* a fost publicată fără voia autorului; și cu interpolări. Barac a tradus, deci, după ediția neautorizată a *Constantinei*, din 1704, pe care autorul a retipărit-o, pe placul său, abia în anul 1735.

Să-i căutăm cuprinsul.

Într'o furtună, pe o corabie în Marea Baltică, se află Alcmar, viteazul dela Niderland. Și o doamnă nobilă, care le dă « corajie » celor speriați. Debarcând, dialogurile cavalierești continuă la un han.

Doamna era Constantina, care plângea pe răposatul său bărbat prea iubit.

Versurile curg, însă, foarte prozaice:

Intr'acele le cărasă
Slugile lor la o casă
Tot dichisul ce avea... (!)

Acelui bărbat îi fusese succesori un grof Horman din Cimbra; și el muri în războiu, undeva în Albania. Albanezii au mân-gâiat-o. Și acum, dusă de așa amintiri, ea ar merge iarși la Cimbra.

Alcmar află că acel întâiu bărbat a fost Ravenborg, un colonel; și că nobila doamnă luptase și cu intrigii, spuse așa:

Însă o altă grofoae
Fiind Doamna Glanbrunoae
Mare vrăjmașe a ei... etc. (!).

Naufrația se scoală dela masă și pleacă la port, să întrebe de o corabie ce i-ar duce la Cimbra. Pleacă împreună.

Și *Alcmar* cu *Constantina*,
Cu respect cătră blājina,
De povești s'au apucat.

Sunt povești despre trecutul ei, despre Glanbrunoe, despre el, când era la « gaverie » și despre Statira Grefort cea păzită de Gerdmutoaie!

Debarcă, amândoi, la Codan, de unde merg la Cimbra.

Aici se despart.

Constantina cu servitoarea sa Dorinda rămân iarăși la un han, la masă; primesc vizite; refuză oferte; primesc alte vizite; joacă cărți; etc.

Dar banii se trec. Constantina scrie surorii sale:

Ca să-i facă rânduială
Pentru bani de cheltuială
Să-i trimită poliță — (Sic!)

O cunoaște apoi și Cassandru din Burgau, om bogat:

Ce madamă pentru mine! ¹⁾
O asemenea femeie
Nicio sută de condeie
Nu pot a o zugrăvi —

Abia află Cassandru că ea fusese soția amicului său Derenburg, și Constantina pleacă dela Burgau la Filipolile-cetate (!), unde cunoaște pe căpităneasa Amalia.

Aici fac cunoștință Vandaim și Constantina. Între ei se dezvoltă un schimb des de scrisori, comentate prin povești. Una, a ei, vine chiar « pre răcoare ».

Ca un ir făcut din floare
Au uns această scrisoare
Pre Valdaim —

Din cursul și felul scrisorilor Constantina se convinge că Valdaim este un « om strajnic și deștept ».

Monotonia scrisorilor este întreruptă de câte o știre de acasă, sosită de ex. la Albiregium, loc fictiv, ca și Dobrebor (dintr'un capitol următor).

¹⁾ Fila 67 v.

Un războiu motivează întoarcerea ei în Belgia (ca mai sus; cu bani pe poliță).

Pe drum Constantina revede pe Alcmar, acum bolnav. De acasă Statira trimisese pe Oranta, ca să-l îngrijască.

Sfârșitul fericit al poveștii romanțioase este că Alcmar ia de soție pe Statira și Constantina pe Valdaim!

A da și probe nouă din *Constantina* ar fi, poate o informație în plus despre ce era romanul galant-*mediocru*, nu galant și talentat.

Mărginesc probele la două.

Cum reușia (?) Barac a reda reflexii de analiză a iubirii (*galante*), reiese din fila 266! Cât de nedelicat putea să devină Barac, reiese din fila 361¹⁾.

Domnul meu, iubite, e ceva în lume
Care la tot lucrul îi mai dă un nume
După cum ochilor și minții se pare
Și mai adaugă sau mai ia ce are.
Așa, când privește cu ochi schimbați la mine,
Te plângi asupra mea cum nu se cuvine,
Cum că eu aș avea firea mea schimbată,
Care și de ar fi așa, se arată
Temeiul ce însuț ai deschis o cale
Să se schimbe omul cu grijile sale etc.

(Fila 266)

Cetind eu aceste toate
Ș' înțelegând, nu se poate
Spune cum m'am bucurat,
Mai vârtos pentru pizmoasa
Gerdmuta primejdioasa
Că din lume s'a cărat...

(Fila 361)

Dacă mi s'ar cere și o apreciere despre Bohse și *Constantina* sa, ar trebui să avansăm aici ce vom spune aiurea despre Rost și *Cartigam*. Renunțăm, însă. Și Bohse, și Rost se bucură astăzi de atâta desconsiderare, încât istoricii literari-germani nu-i pomenesc de loc, sau abia le amintesc numele²⁾.

Cu de aceste scrieri ar fi hrănit Barac pe Români!

¹⁾ Manuscriptul academic cu Nr. 165.

²⁾ De ex. A. Koberstein, *Geschichte der deutschen Nationalliteratur*, ediția V, vol. II, p. 187/8.

XIX. CEI TREI GHEBOȘI

1. Subiectul acestei snoave populare a părut tuturor atât de semnificativ pentru firea omenească și atât de interesant ca invențiune, încât despre el s'au scris cercetări foarte amănunțite, foarte temeinice ¹⁾.

Aici avem de a vedea numai cum l-a tratat Barac.

2. La Barac basmul zice: În Cairo trăia meșterul de săbii Chibebi. El avea trei fii gheboși (Ienschi, Petrovschi, Pantovschi). Moare tata; moare mama. Murind mama îi roagă pe frați să trăească împreună și în pace. Niște copii de școală îi batjocoresc odată rău; un ghebos, furios, îi taie unui copil capul, cu sabia. Tatăl copilului îi duce pe gheboși la judecata vizirului; dar nici acolo nu se poate alege cine a tăiat capul. Deci vizirul îi exilează din oraș și din țară.

Acum frații se despărțesc; și pleacă în trei părți.

Pe sentimentalul Pantovschi îl iau cu ei niște negustori; el se bagă slugă la unul dintre ei; și merge la *Damasc*. Un săbier îl ia muncitor și începe a-l iubi pentru hărnicia sa.

Că făcea săbii bătute
Acolo ne mai văzute.

Murindu-i stăpânul, văduva îl ia de bărbat.

Dar la *Damasc* sosesc și frații cei rămași calici. Pantovschi le dă bani; dar intrarea în casa sa le-o interzice. Ei pleacă.

Și Pantovschi pleacă, la târguri, poruncind însă muerii sale, să nu-i primească.

N'au știut cumcă muerea,
Fie dulce ca și mierea,
Porunci nu poate răbda;
Că muerea-i poftitoare;
Orice e oprit supt soare
Ea nu se poate răbda.

Muerea îi primește pe înserat și-i ospătează bine. Pantovschi sosește pe neașteptate și bate în poartă. Muerea îi ascunde repede în pivniță, între buțile de vin vechiu și merge apoi să

¹⁾ A se consulta, în special, două: I. Bédier, *Les Fabliaux*. Ed. a treia 1911. Paginile 236—250 și Alfred Pillet, *Das Fablau von den Trois bossus mènestrèls*; teză de doctorat; Halle a. S. 1901.

deschidă poarta. Bărbatul lasă acasă banii câștigați și pleacă iarăși.

Scoborînd în pivniță, muerea află pe cei doi gheboși morți. Ca să scape de ei, chiamă un hamal, să-i ducă la o apă mare și să-i arunce în ea. La întoarcere hamalul vede pe al doilea ghebos, crede că-i tot cel dintâi și că-l duce a doua oară.

Plecând întâlnește pe Pantovschi, îl crede ghebosul înecat, dar înviat din morți, îl apucă și-l cară și pe el la gârlă, să-l arunce sub moară.

Venind la muere să-i dea plata, ea află că i-a înecat și bărbătelul.

Vizirul, umblând noaptea, de control, prin oraș, vede niște pescari trăgând greu la o mreajă. El cumpără peștele. Când colo ies la iveală sacii grei. Robii duc sacii acasă, la vizir. Gheboșii erau, însă, numai amețiți. Se chemă și văduva, să-și aleagă bărbatul. Dar fiecare zicea că ea-i a sa! Vizirul decide cu dreptate: Lui Pantovschi îi dă înapoi muerea; pe frați îi îmbogățește cu un dar de trei sute de galbeni dați de Pantovschi și alte trei sute date de el, ca, bogați, să-și poată găsi și ei neveste; ba, le-a făcut și o nuntă mare!

Barac, oricât ar fi fost el « *translator* » închis într'un birou de magistrat săsesc, cu femeea și firea ei s'a ocupat mai stăruitor decât s'ar crede. Probele se găsesc în lucrarea de față, în capitolul *Scrieri mărunte*. Probele acelea ne obligă să admitem că povestea celor trei gheboși l-a interesat tocmai pentru *simbolica* înfățișare a femeii care într'un moment dat este reclamată, ca soție, de trei frați! Altcineva îi inventase, însă, lui Barac basmul binevenit, care îl mulțumia, pe care îl viersui românește.

C'un bun împrumut dela alții Barac a fost și de astă dată satiric acceptabil.

Această împrejurare îl duce iarăși în domeniul literaturii *comparate*, din care extrag câteva știri *interesante*.

Despre *Cei trei gheboși*, originea și toate filiațiunile lor, se poate ceti analiza lui Alfred Pilllet.

Pillet nu prețuiește prelucrările nouă (Imbert în Franța și L. H. Nicolai în Germania); Nicolai a folosit pe Legrand; s'a

ținut destul de fidel de original; și s'a silit să povestească vioiu ¹⁾).

Povestirea lui Barac, de sigur din întâmplare, nu conștient, a fugit de Nicolai și, după Gaster, a făcut apel la forma lui Straparola-Gueulette, pe care în nemțește l-a tradus *von der Hagen*, în 1001 de zile. « Această din urmă variantă este originea poveștii lui Barac », zice M. Gaster, după care Barac ar fi luat-o *sau* din traducerea germană *sau* din cartea franceză a lui Gueulette.

La Gueulette titlul este *Les trois Bossus de Damasc*; din *Damasc*, ca și la Barac; la Straparola, se află în 5, 3; ipotetic Dunlop duce povestea până la 1001 *de nopți*; iar direct același Dunlop o derivă din *Cei șapte înțelepți*. După Liebrecht, Gueulette a luat-o din Straparola.

Însă Barac nu știa franțuzește, ca să o ia din Gueulette; nu știa italienește, ca s'o poată lua direct din Straparola; deci a luat-o sau din nemțește sau (?) din ungurește: De unde? nu pot decide, deoarece unde scriu, în Cluj, v. d. Hagen îmi lipsește ²⁾).

Lipsindu-mi originalul *direct* al lui Barac, traduc aici caracteristica scrisă de Pillet despre Gueulette:

« El însuși a spus, din ce izvor a scos basmul; și putea să spună, deoarece nu a copiat, ca un sclav, textul. În general s'a ținut de forma lui Straparola; dar în amănunte și-a îngăduit libertăți destul de mari. Întâiu *costumul oriental* ce i l-a dat. Dintr'un țaran din Bergamo el a făcut un fiu al unui *cuțitar* din Damasc. Cu aceasta se schimbă toată introducerea și în locul aventurilor tragicomice ale lui Zambo apare un proces, în care se încurcă Babekan, unul dintre cei trei frați și care se sfârșește cu expulzarea tuturor fraților, deoarece, din cauza asemănării înșelătoare, nici martorii, nici ceilalți doi gheboși nu pot găsi pe vinovat — un episod foarte frumos! Al doilea: Gueulette a îngrijit de *o motivare mai bună*; cei doi frați mai

¹⁾ În bibliotecile ardelenesti, von Nicolai, *Die Buchligen*, povestiți draguț, i-am găsit retipăriți într'o colecție populară într'o vreme (ca. 1790). I. I. Eschenburg, *Beispielsammlung zur Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften*. Vol. I. (1788), pp. 228—234. Cu indicația: după *le Grand*!

²⁾ La Pillet raportul lui Gueulette cu Straparola este discutat la p. 46.

bătrâni cercetează întâiu pe cel mai tânăr, pe cel îmbogățit, (în acest schimb de roluri recunoaștem influența literaturii reînviată a basmelor) și sunt respinși de el, deoarece, precum dovedește povestea, ei nu ar putea să trăească împreună; totuși, în lipsa lui, ei se întorc înapoi și, contrar interzicerii acum explicabile, sunt adăpostiți de cumnata lor. La întoarcerea lui Babekan, ei se ascund după butoaiele de rachiu — o notă evident împrumutată dintr'o farsă cunoscută lui Gueulette ¹⁾; și moartea soțului este povestită ceva-ceva în altfel. Având în vedere simțirea unui public mai fin Gueulette alcătui un *sfârșit* mai împăciuitor, întru cât la el cei trei gheboși sunt pescuiți din Tigru și aduși înaintea vizirului care, la sfârșit, face tuturora dreptate. Invențiunea este atât de barocă, încât ea singură strică toată nuvela, care de altfel, nu-i rău povestită ».

Caracteristica invențiunii lui Gueulette descopere și trăsăturile fundamentale din povestea lui Barac: Gaster avea dreptate citând izvorul acela.

Sunt, însă, și deosebiri, care vor fi aparținut prelucrării autorului german: În loc de cuțitar avem un săbier, deci un mic spor de orientalizare; numele de Babekan a dispărut și în locu-i apăru un nume polonizat: Pantovschi. Până la descoperirea originalului tradus de Barac alte deosebiri nu putem constata; despre vreo schimbare proprie a translatorului, în paguba sau în folosul basmului, iarăși, până atunci nu putem vorbi.

Filiațiunea celor trei gheboși ar fi, așa dar, după Pillet: *Mischle Sindabar* (versiunea presupusă) — Gheboșii — o modificare orală — Straparola, — Gueulette — Prelucrarea germană (?) — Barac ²⁾.

¹⁾ Farsa-i analizată și de Pillet, și de Bédier; este a pseudonimului *baron de Gratelard* în *Les rencontres, fantaisies et coq-a-l'asnes facecieux*.

²⁾ Cf. Pillet, p. 50. — La noi motivul celor trei gheboși au rămas la Barac. În Franța Jean Ott a scos din ei o piesă, care s'a dat (în 9 Aprilie 1910) în *Théâtre de l'Hexagramme*. Gheboșii au fost diferențiați în cel *triste, gai și impassible*. După *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur* (Körting, Koschwitz, Behrens), 1925, v. XLVII, pp. 70—72.

Gueulette a publicat la 1715, 1723, și 1732.

XX. CARTIGAM

Scriind despre *Kartigam*, originalul unguresc al lui Barac, Beöthy Zsolt ¹⁾ ajunsese în 1886 la următoarele rezultate: După o secetă literară tristă, Torday începuse în Ungaria seria maghiară a romanului sentimental de origine germană; iar Ignác Mészáros pe a romanului eroic-francez. Apăru și *Kartigam*. Popularitatea de odinioară a operii acesteia, de Mészáros, o dovedesc edițiile din 1771, 1778 (Cluj), 1780, 1795, 1813; o dovedesc, însă, și bunele păreri literare, dintre care a lui Francisc Kazinczy este plină de entusiasm. Era, deci, operă de senzație din timpul studiilor academice ale lui Barac.

Pe când Barac începea a scrie, Mészáros muria, la 21 Noembrie 1800. (Se născuse în 1721).

Alți istorici literari, Fr. Toldy și G. Heinrich, au stabilit că Mészáros a tradus din limba germană, după un text din anul 1723; *Der unvergleichlich schönen Türkin wundersame Lebens und Liebesgeschichte*; și că autorul german era un Menander, despre care Gustav Heinrich este convins că a lucrat după un original francez.

Opera franceză a făcut parte din proza galantă a vremii, din proza moralizatoare.

Acestea sunt rezultatele cercetărilor ungurești ²⁾.

Exemplarul ce-l întrebuițez eu este cel dela 1795. (Pojon: Landerer). Are 499 de pagini în octav mic. Din ele Barac a făcut 122 de pagini, împărțind opera în șase părți ³⁾. Originalul

¹⁾ *A Szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban*. 1886. Pp. 233—254.

²⁾ Biblioteca universității din Cluj posedă ediții: din 1772 (Pojon), a lui Landerer, cu prefața din Csallóköz; din Cluj, 1778, a editorului I. Fr. Kollmann (același text); din 1788 (Pojon) a lui Landerer; din 1795 (Pojon).

Editorul dela 1788 (Pojon) i-a adaos o dedicație, în care se află și versul:

Sött Dátziának-is havas határában

Látom már nevedet metzve fák héjjában.

Versurile lui Dobokai Sárközi István spuneau că numele autorului îl vede scobit în coaja copacilor din munții înzăpeziți ai Daciei!

G. Heinrich (*Egyetemes philologiai Közlöny*), anul III, pp. 42—51 afirmă că traducerea lui Mészáros este exactă, vorbă de vorbă și că « fapt este că romanul *Kartigam* începe (*megnyitja*) istoria romanului maghiar », că a influențat dezvoltarea limbii maghiare literare, în sfârșit că romanul a fost popular din toate cauzele acestea.

În revista *Irodalomtörténet* s'a dovedit (anul III, pp. 106—111) că Fr. Kazinezy cetise romanul în Bihor, în comuna Simian (Ersembyén). (Articolul lui Harsányi).

³⁾ Partea I, p. 1—25, ale manuscriptului; II, pp. 26—53; III, pp. 53—68; IV, pp. 68—87; V, pp. 87—107; VI, pp. 107—122.

unguresc are tot 6 părți. Originalul este scris în proză, în versuri, are și notele (ariele) cântecelor intercalate în roman!

Barac are numai versuri ¹⁾. Prefața originalului este din anul 1772; a lui Barac din 15 Februarie 1846, adică este tocmai cu 74 de ani mai tânără!

Distanța dintre prefețe o citez pentru a indica anacronismul traducerii.

Cuprinsul servit, — adică ce era să fie servit, așa de târziu, Românilor, este în scurt rezumat acesta:

Contele Andro, francez, după ce luptă în oastea nemțească la Buda, se întoarce în Franța, unde duce pe Cartigam, roabă turcească. Botezându-se Cartigam ia numele Cristina. O contesă (Mark) o îndrăgește și o ia adeseori la sine. Cristina își însușește repede cultura socială franceză.

După ea sosește la Paris și fratele ei mai mare, Ahmet, care îi aduce o cutie lăsată moștenire de tatăl său, un pașă; în cutie se aflau 25 de mii de galbeni și multe pietre scumpe. Senzația-i atrage și atenția regelui francez (Ludovic XIV), a cărui mână i se permite să o sărute.

La curte o vede un duce, ducele de Tusano, care o îndrăgește profund. Se povestesc acum apropierea și piedicile iubirii nouă; și zorul ducelui de a o lua de soție pe «Turcoaica», deși rivala Lorindó Márk se silia să-l readucă în brațele sale!

Amanții fug; și trec — în partea II-a a scrierii, — prin aventurile obișnuite în romanele acelor vremi (Turci, pirați, pași, bandiți, etc. intervin mereu!); în acest timp ducele se dovedește mare cavaler! Ajungând acasă supușii ducelui sunt veseli de noua lor domniță, mai ales după ce se descopere că ea, înainte de a trece drept turcoaică, fusese creștină! Iar la nuntă, spre și mai mare bucurie se arată și fostul tată adoptiv, beilerbeg de Anatolia! Enigma vieții Cristinei se explică acum toată.

Despre traducerea lui Barac, pe care nimeni nu o va edita, este destul să observ că a fost făcută după metoda numită mai înainte al *enucleerii* originalelor.

¹⁾ În total vreo 1700—1800. Se găsește în manuscrisul academic 209, filele 1—64.

Astfel două pagini inițiale, de vreo patruzeci și cinci de rânduri, au fost concentrate de Barac în strofa (inițială):

Când stăpânia Turcii țara ungurească,
În cetatea Buda cu oaste turcească,
Unde s'au pus paza ca să lăcuescă
Soliman Sultanul vrând să stăpânească.

Cât se pricepea, adică cât de puțin se pricepea Barac la talmăciri din lumea galantă, voiți proba cu un singur exemplu: Contesa Márk îi trimite ducelui de Tusano vreo 27 de strofe amoroase ¹⁾.

Ha még benned él szives kegyelem?
Buzog az irgalmas hajlandó szerelem?
Emlékezz: melly szókat hitettél-el velem?
Kiknek most-is gondját szivemben viselem.

Hittem: Ki szerető ne hinne olly szónak?
Melly jön a Kedvestől, az hiv imádónak,
Véltem: nem kell ügyét félnem a gyanónak,
Tartottam mind eddig idő várását jónak.

De érzem: hijában biztattad szivemet,
Homályossá tetted kedves nap- fényemet,
Mert másnak áldoztad édes reményemet,
Hivtelen sziveddel meg-tsalván engemet.

Oh, melly nehéz dolog illy igában élni!
Szeretni, mint Filis, és el-hagyást félni,
Égni, fohászcodni, várni és remélni,
Mind ezekből végre semmi jót nem vélni.

Még-is abban bizom, hogy Hertzzegegedhez
Nem illik egy Török-Leány életedhez,
Inkább lész hajlandó hiv Keresztényedhez
S-mindenben hasonló fényes Nemzetedhez.

Barac preface:

Prințule!
Mila dacă-ț(i) mai trăește,
Ferbe dragostea și crește
De când mi s'a ațâțat;
Însă să-ți aduci aminte
Cu ce nădejdi și cuvinte
Tare m'ai încredințat,
Dat-ai foc inimii mele
Cu multe făgăduiele,
Însă rău m'am înșelat.

¹⁾ Ediția 1795, p. 162—167.

Că nădejdea mie dată
 O-ai jertfit altia iată,
 Că toate ți le-am aflat.
 Mie-mi e pedeapsă mare
 Să fiu tot în așteptare
 În zadar în foc arzând.
 Apoi cu nădejde seacă
 Inima mi se îneacă
 Niciun bine mai văzând.
 Acea nădejde mă ține
 Că Turcoaica nu-i de tine,
 Nu-ț(i) este de potrivit;
 Mai bine la o creștină
 Să pui temei de iubit... ¹⁾.

Deși galanteria unui veac cultural foarte interesant a luat și în ungurește, și la Barac, forme chiar caraghioase, mai *citez* din acesta o aventură.

În originalul unguresc — ce nu-l mai citez — ea se află la pag. 406—7; în « enucleatorul » Barac la fila 57, adică la pagina 114. Cifra aceasta o dau eu, ca orientare despre prescurtările talmăcitorului român. Deci acesta scrie în partea VI:

A doaa zi pornind drumul să-și înceapă
 Din Maesina sau pus să meargă pre apă
 Pân' la Calibria, și d'acolo scapă
 La uscat, și unde pământul se sapă.

De-aici au tocmit o bună trăsură
 De călătorie cu multă căldură
 Și după gătire pre drum se văzură
 Unde de dragoste multă se umplură.

Prințul cu slugile merg călări pre cale
 Prelângă trăsura madamelor sale;
 Și unde mergea ei pre lângă o vale
 Cu pistoale la brâu și prelângă șale

În drum le-au eșit o bandă tâlhărească
 Înainte, pentru ca să-i jefuiască;
 Nevrând dela prințul galbeni să primească
 Pre trăsură umblă s'o batjocorească.

Care, văzând prințul, au strigat odată:
 Când pre căpitanul l-au pușcat din ceată.
 Și s'au întărâtat banda cea spurcată
 Asupră-i cu furie oarbă și spurcată.

Dar sărind slugile, cu o vitejie
 Au tăiat vro câțiva cu puternicie,
 Până ce cealalți, neputând să ție,
 Au fugit în codru fără sumeție.

¹⁾ Barac, fila 18.

Și acuma, trecând dincolo de opera lui Mészáros — Barac, să încercăm a fixa drumul, pe care venise din Germania și spiritul epocii care îi dase naștere acolo.

Despre autorul *Kartigan*-ei este destul, să reproduc o scurtă notiță biografică din Goedeke ¹⁾. Iohann Leonhard Rost, cu pseudonimul *Meletaon*, s'a născut în 14 Februarie 1688, în Nürnberg, și a murit tot aci, în 22 Martie 1727. A studiat la universitățile din Altdorf, Lipsca, Jena. Om bogat, n'a luat nicio slujbă, ci a trăit pentru știință și literatură. În *Allgemeine Deutsche Biographie* Günther opinează că manualul lui de astronomie (1718) a fost întâiul manual strict-științific, publicat în limba germană.

Acel manual l-a învrednicit să fie chemat membru în academia berlineză.

Literatul Max von Waldberg, profesor universitar, caracterizează opera lui *literară*, în același dicționar de biografii; Rost s'a mișcat pe terenul romanului-*rococo*, așa de iubit pe la începutul veacului XVIII. Însă « producțiunea sa artistică stă în raport invers cu cantitatea scrisă ». « Împreună cu *Bohse* (Talander), Hunold (Menantes) și alții furniză și el romane eroice-galante, la care este greu de hotărât ce este mai rău: compoziția confuză? repețirea monotonă a acelorași motive? sau lipsa de natural a stilului? Și cele mai simple principii artistice ale povestirii sunt desconsiderate; și mijloacele de a obține efecte de curiozitate sunt numai grobiană grămădire de efecte și frivolitățile neghioabe.

O parte din romanele lui sunt traduceri din limba franceză sau engleză, altă parte sunt originale. « Toate romanele acestea stau sub influența franceză și reprezintă o continuare și o dezvoltare a romanului, cultivat în Franța, *eroico-galant*, reunit în « *genre souténu* » și « *genre galant* ». Ca și în Franța, se introduc și aici persoanele deghizate, așezate în depărtări ideale, în timpuri trecute, cu decorări superflue de amănunte istorico-geografice, etnografice, pe care a le ghici era o plăcere a cetitorilor. Uneori romanele cuprind motive moștenite din ro-

¹⁾ *Grundriss, etc.*, vol. III. (p. 262) 1887; comparat cu *Allgemeine Deutsche Biographie*; v. XXIX (1889), p. 274.

manele de amor *greco-sofistice*, așezate în formele artificiale ale vieții feluritelor Curți contemporane și combinate cu palavre apocrife, istorice sau și de alt gen ».

Waldberg, un cunoscător adânc al acestei literaturi, încheie cu concesiunea că Meletaon rămâne, totuși, o *figură caracteristică pentru literatura primei pătrimi a veacului XVIII*.

I. Barac *apreciase* așa dar *galanteria*, spiritul acelei literaturi dintre anii 1700 și 1725; și avea intenția să-l facă cunoscut și nației noastre încă neatinse și nevinovate de viața ce în Franța și în Germania produsese romanul bine caracterizat de Waldberg.

Pentru a concretiza și mai bine caracteristica lui Waldberg, împrumut din Goedeke câteva titluri: *Bellandra cea credincioasă*; *Atalanta cea nenorocită*; *Helena din Turcia*; *Eremitul amoretat*; *Istoria amorului lui Hypolite conte de Douglas*; *Noris cea drăgălașă și galantă*; *Istoria amorului principesei Normanna*; *Hermeontes prinț de coroană în Siria*; *Preagrațioasa prințesă Tamestris din Egipt*; *Frumoasa olandeză*; *Viața și faptele cochetelor și metreselor englezești*; *Istoria de amor a lui Henric, ducele Vandalilor*; și altele.

Din această mulțime de romane cu titluri picante, de cărți cu ghidiliciuri, scriitorul ungar Mészáros (Ignác) alese scrierea al cărei titlu complet este:

Der unvergleichlich schönen Türkin wundersame Lebens und Liebes-Geschichte. Zur angenehmen Durchlesung aufgezeichnet von Menander. Zu finden in der Frankfurter und Leipziger Messe. An. 1723. Ediția a II-a, tot acolo, 1733.

Romanul acesta este însă o prelucrare a celui ce-și zisese înainte:

Die Türkische *Helena*, Der curieusen und galanten Welt in einer Liebesgeschichte, zu betrachten abgebildet von *Meletaon*. Gedruckt in Jahr Christi 1710.

Altă ediție, din 1711.

Originea *Kartigam*-ei trece, deci, dincolo de anul 1710, mergând la *Meletaon-Rost*.

Cu *Cartigama* sa, Barac ne ducea așa dar — mai anacronic decât apărui din comparația cronologică cu Mészáros — tocmai la sfârșitul veacului XVII ori la începutul veacului XVIII!

Dar cum opera sa n'ar fi putut să aibă nici importanța stilistică, ce-a avut-o traducerea lui Mészáros, a o publica, fie și la anul 1846, ar fi fost o regretabilă nepricepere a vremii. Pe când Barac își data prefața din 1846 (Februarie 15), după ce lucrase la traducere din 1845 (Octomvrie 26), noi trecusem doară dincoace de *Dacia literară* cu *Alexandru Lăpușneanul* lui C. Negruzzi, dincoace de *Propășirea* cu noveletele lui C. Negre, așezate în cadrul serilor venețiene! ¹⁾.

XXI. SAMSON

D-I I. Colan începe capitolul despre Samson printr'o ipoteză nemotivată: Crezând că un *imprimatur* al censorului trebuia să fie urmat îndată de tipărire, d-sa admite că din Samson au apărut două ediții: în anul 1846 și în anul 1859. Cartea din 1859 nu vorbește, însă, nicăieri despre cea ipotetică din 1846, pe care nimeni nu a văzut-o: Eu cred, deci, că Samson a fost censurat în 1846 și s'a tipărit *abia* în 1859.

D-I Colan continuă apoi cu altă eroare, care trebuie eliminată. D-sa ne oferă următorul text: « *Barac spune că a luat-o din nemțește* ». Dar nu se mulțumește cu această afirmație; ci adaugă: « Dar avem și în literatura maghiară o scriere mult mai veche, a lui Kákonyi Petru, cam de pe la 1554, care de sigur a cunoscut și ediții mai noi: *Az erős vitéz Sámsonról*. (Despre puternicul viteaz Samson) ¹⁾. N'ar fi exclus ca Barac să fi cunoscut și această operă, întrebuițându-o în alcătuirea scrierii lui ».

Barac a zis: Traduc din nemțește!

D-I Colan nu-l crede exclusiv și afirmă: Poate să fie și din Kákonyi; și, deci, îi construiește acestuia ediții noi, pe care nu le arată (și care până la moartea lui Barac nici n'au existat!).

¹⁾ Relativ la popularitatea *Cartigam*-ei, în Ungaria, mai citez părerea lui *Császár Elemér*, *A német költészet hatása a magyarra a XVIII században* (1913), p. 25: « E mesés elbeszélések közül, melyeknek több-kevesebb gyökérszála lenyulik a heroikus regények termő-talajába igazi jelentőségre csak a Kartigám emelkedett, mely a 70-es évek ifjuságának kedvelt olavsmánya lett ». Romanul fuse lectură de dilecție a tineretului dintre anii 1770—1780. Barac, la noi, o credea posibilă în 1840—1850!

²⁾ D-I Colan citează: Beóthy Zs., o. c., p. 218. La Colan, tipărindu-se Kátonyi, s'a strecurat o eroare de tipar.

Barac a tradus o « tragedie » « producăluită » pe teatrul Curtii din Viena; Kákonyi scrisese o poveste religioasă, de 376 de versuri, după Cartea judecătorilor, capitolul 13! ¹⁾).

Originea scrierii lui Barac trebuia căutată numai unde o indică el, adică: la Viena, în teatrul vienez!

Însă, fugind de cercetare, d-l Colan se mulțumește cu următoarele observări:

Limba? — pe alocuri energică; altfel plină de păcate.

Forma? — tragedia este scrisă în versuri și în proză.

Acțiunea? — prea puțin dramatică.

Numele « unor » persoane « par » corupte, de ex. Dalida pentru Dalila.

Atât!

Dacă pe Samson l-ar fi tipărit autorul, am putea întreba pentru ce va fi zis Dalida, când numele ovreesc este Dalila ²⁾).

Altceva trebuia căutat pentru *Samson*: izvorul și modul cum originalul va fi ajuns în mâinile translatorului dela Brașov; și regiunea culturală de unde venia.

Barac știa, precum am mai spus, trei limbi străine; vorbia chiar latinește, ungurește și nemțește; originalele lui numai în literaturile acestor limbi sunt de căutat. La Samson chiar titlul traducerii ne duce la o piesă germană.

Am mai bănuțit, deci, că Barac, om localizat bine sub Tâmpa Brașovului, n'a *mers* el spre acea piesă, ci ea a venit spre el.

Așa a și fost.

Scriind istoria teatrului german în Ardeal E. Filtsch, raportând despre teatrul lui Gerger, a cărui trupă juca alternativ în Sibiiu și Brașov, spune: În 1817 Gerger a dat o *serie* de piese biblice: *Saul*, de Seyfried; *Judecata lui Solomon*, de Quaesin; *Samson, judecătorul cel puternic*, de Israel von Weiskern.

Despre *Samson* în Brașov Filtsch adaugă: « Cum se va fi realizat atunci, în piesa din urmă, pe mica scenă a redutei brașovenești: sugrumarea leului; apoi nimicirea Filistenilor cu ajutorul fâlcei de măgar; și în sfârșit prăbușirea templului, în

¹⁾ Vezi-o în Régi magyar költőára (Szilády), volumul II, pp. 289—301.

²⁾ *Dalida* este formă italiană.

actul final, senzații pe care ațișul teatral le promitea, aceasta nici cea mai vie fantazie nu-și poate închipui »¹⁾).

Directorul Gerger atrăgea lumea și prin piese românești. În anul 1815 (5 Mai) dase o piesă de Kotzebue, *tradusă în limba română*, spune și Filtsch, tot acolo; și am arătat și eu, mai sus.

Ne putem închipui că I. Barac va fi lipsit dela acel Kotzebue? Și că nu va fi fost și la *Samson*?

Eu cred: L-a văzut pe *Samson* atunci; l-a citit și l-a tradus.

Sugrumarea leului, cetită și de Filtsch pe ațiș, se petrece în scena a opta. Gimnatea, Filisteană, fuge de un leu care o urmărește; ajunge la *Samson* care o încurajază strigându-i: « Nu te teme, Mândro! că te scapă mâna mea de toată primejdia ». « Apucând pre leul cu mânilor l-au rupt în doao », se zice în paranteză²⁾.

Timnatea este o Filisteană, care l-ar lua de bărbat pe *Samson* cel iubeț, dar care se teme de legile patriei sale, care interzic căsătoriile cu străini.

Samson promite să desființeze acele legi, din orașul Gaza.

Schimbare de scenă (I, sc. 10): Ducele filistean Ahav caută pe Timnatea pribegită. Și află că *Samson*, un « boer » evreu, a mântuit-o dela moarte. Timnatea este logodnica lui Ahav.

Altă schimbare (sc. XII). *Samson* și Manoe, tatăl său, se înțeleg ca Filistenii să fie bătuți, înfrânți; și atunci Timnatea să devie soția sa, dar fără a micșora ura și războiul, care trebuie continuat contra neamului ei, contra Filistenilor.

« Perdeaoa a doao », adică actul al doilea, începe cu rugăciunile Timnateei, care ar pleca la *Samson*. Ahav, însă, nu poate suferi ca acesta să fie « coniubitariul » său. Apoi Manoe și *Samson* vin chiar să o ceară (II, scena 2). Filistenii dușmănoși voesc să-l prindă pe eroul evreu; dar el îi gonește pe toți. *Samson*, mulțumit, se va pregăti acum pentru zdrobirea lor (scena 11).

¹⁾ *Archiv des Vereins f. siebenbürgische Landeskunde*, N. F. v. XXIII, p. 320.

²⁾ După ațișele teatrale ale lui Trausch melodrama *Saul* (de Iosif Seyfried după Caignez) s'a dat în 11 Decemvrie 1817; iar *Samson* în a. 1817 (29 Decemvrie). Ațișul scria: *Samson der Starke, Richter in Israel. Ein biblisches Drama in 5 Aufzügen von F. W. Weikern*.

Pe Dalila a jucat-o d-na Dille; pe Armila d-ra Dille. Despre d-ra Dille, rămasă mai apoi în București, vezi D. Olănescu-Ascanio, istoria teatrului român.

³⁾ La Barac, p. 17.

În actul al treilea se petrece apoi scena luptei cu falca de măgar drept armă. Este scena a patra, după care urmează (sc. 5) un monolog lung, de *unsprezece* (!) pagini troheice, în cursul cărora însetatul Samson își potolește focul bând apa ce izvorăște din falca de asin! Și toate acestea se petrec cu un Samson « în hiară și încunjurat de străji ».

Samson se liberează, însă, luând pe umerii săi porțile închisorii.

În actul al 4-lea apare Dalida. Samson o îndrăgește îndată! Se și înțeleg îndată! Ea începe, însă, lupta cu el, pentru descoperirea tainei lui (sc. 7). La amenințarea că « înaintea ochilor ei să nu-l mai vadă », Samson se îndoeste repede și pleacă după ea (sc. 8), să-i spună taina!

Rămâne ca în actul al 5-lea Dalida să-i taie părul și ca un « Filistean să-l bage în « hiară (sc. 1) și să-i scoată ochii. Timnatea, izbită în inimă, se sinucide (în templul zeului Dagon, dar nu pe scenă). Samson este adus în scenă. Ca să nu-l vadă, Dalida fuge, în « partea cea mai din lăuntru a capiștii ». Încă o scenă, « cea despre urmă »: Samson se roagă să fie dus până sub stâlpii capiștei; acolo rămâne singur; monologizează și scutură stâlpii, de cade toată capiștea pe Filistenii ¹⁾.

Așa dar piesa *Samson*, spectaculoasă, era a « poetului » Weiskern.

Dar cine a fost Weiskern?

L-a chemat Israel, cum a scris Filtsch, sau altfel?

Marea istorie modernă a literaturii germane în Austria, de Nagl și Zeidler, foarte bogată în amănunte, îl pomenește de trei ori, dar nu-i dă numele de botez; nici de *Samson* nu pomenește! El este deci un uitat. L-a chemat Friedrich Weiskern!

Cum Weiskern l-a preocupat pe Barac și cum — mai ales — României l-au cetit, trebuie să dau și despre el câteva știri.

Weiskern, Friedrich Wilhelm, actor și tipograf, se născuse în Saxonia (1710) și muri în Viena (1768). În anul 1734 începu cariera de actor, în Viena. Era actor de mare talent. Zidi un

¹⁾ Imprimatur-ul din 26 Martie 1846 l-a dat celebrul pe-atunci *Iosephus de Benigni*, censor, *Cibinii*.

teatru, tot la Viena. Și deveni în curând o celebritate. «Câtă vreme la ordinea zilei au fost comediile extemporizate, talentul lui de nesecată invențiune găsia mereu materii noi, desvolta mereu idei originale. De aceea și Maria Theresia și fiul acesteia, Iosif al II-lea, îl aveau în rară grație». Pe împăratul Traian l-a jucat foarte demn. Dar câte piese a scris el? Se spune: 100, 150, chiar 200; adevărul este probabil cifra 150! »¹⁾. Samson a fost dintre ele.

Deși Samson nu a fost o operă mare; deși la noi a ajuns foarte târziu, el rămâne, totuși, o părticică din epoca *iosefinismului* care, pentru Ardeal, a însemnat un avânt spre emancipări. Din cauza aceasta socotesc cuviincios să arăt și ce rost a avut Weiskern în acea epocă și cum astfel se explică și înaintarea lui, prin trupe teatrale, până la Brașov.

Situația generală a culturii vieneze de atunci Adam Wolf a descris-o sumar, însă exact, în textul care urmează (cu prescurtări și cu câteva adause din parte-mi). În anii 1765—1775, prin toată Austria, sufla un duh de excitare febrilă: Reformele guvernului, opoziția contra stăpânirii popești, suprimarea ordinului iezuiților, noua întocmire a învățământului primar — s'au simțit și la noi; G. Șincai devenia director de școale primare! Censura își domoli furiile. Sub protecția împăratului orice nobilă înaintare găsia aderenți. Bărbații noiei direcții: Gebler, Borič, Petrasch, Sonnenfels, Blumauer, Birkenstock, Born (Ardeleanul) și alții erau slujbași ai statului. Winckelmann veni la Viena (1768); se ivi chiar ideea de a chema la Viena pe Lessing, care, într'un timp, era gata să vie (1772). Se proiecta o academie pentru limba germană, de științe. Acest plan n'ar fi reușit, deoarece în Austria febrilă lipsia liniștea muncii, lipsia stima de știință și libertatea credinței și a cugetării. Privitorii adânci în vremea lor simțiau *ce tari sunt încă elementele vechi* și, mai ales, lipsa de energie și de consecvență din toate tendințele intelectuale. Iar Maria Theresia? ea ura raționalismul și curentele noi²⁾.

¹⁾ După C. Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, vol 53 (1886), pp. 79—81.

²⁾ Adam Wolf, *Geschichtliche Bilder aus Österreich*. Wien. 1880, (Volumul II) pp. 323/4.

În tabloul politic și cultural de mai sus să așezăm acum și un scurt tablou *literar*, care va pomeni și despre autorul ajuns până la Barac ¹⁾: « Toată mișcarea literară a generațiunii aceleia se caracterizează printr'o căutare a elementelor naturale ». Era un semn că se simția înstrăinarea de viața națională, care fusese o curmare a umanismului; se cântau realitățile vieții populare. « În timpul Mariei Theresiei nu se izbiră numai două direcții sociale și politice, ci și două direcții artistice: Acestea se oglindeau în lupta pe care cultura modernă și tendința artistică o deschiseseră contra vechiului *teatru* popular ». Se combătea limba dură și obiceiul omului de rând. Așa zisul « Hanswurst » era reprezentantul lor, o figură puternică, precum tot așa de puternică era și viața populară. El avea marele rol comic și critic în comediile improvizate.

În 1747 apăru, în fine, întâia piesă « regulată ». Altele urmară, până în 1752; dar publicul nu le gusta. « Prähauser, *Weisskern* și Kurz caricaturizau piesele serioase! Weiskern inventă un nou fel de piese populare, în care primia pe vechii reprezentanți ai comicalului popular, pe Hanswurst și Bernardon; în care presăra și cântece. Teatrul vechiu era tare încă; susținut. Goldoni, Corneille și Voltaire s'au izbit de această tradiție: Pe la 1755-1760 ei, împreună, abia își asiguraseră în teatru două zile pe săptămână.

Totuși, încet teatrul vechiu slăbi și căzu. Actori mari ca Müller, *Schröder*, Brockmann ș. a. făceau loc teatrului nou, pe care-l susțineau și revistele vieneze. Apărură autori noi: Engelschall, Klemm (care a petrecut și în Sibiiu, câțva timp, cu generalul Buccow și cu Brukenthal), Landes; comicalul păli în piesele lor, reflexiunea etică apăru, dar tot palidă. În piese se întinse acum burghezul, dând în lături pe omul din popor; figurile populare erau un produs natural; burghezii, artificial; aceștia aveau formă, acelea aveau umor, șotii și cântecul satiric. « Numai comediile lui *Heufeld* mai puneau mâinile pe obiceiurile și felul poporului; și el disprețuia pe « Hanswurst », însă primi vechiul spirit vesel al poporului. Piesele lui erau foarte iubite »... Pe lângă el Hafner se mai susținu câțva timp;

¹⁾ Adam Wolf, *Österreich unter Maria Theresia*. Wien. 1855. Paginile 491 ș. u.

dar încercarea lui Affligio de a reînvia burlescul străbun, înainte de 1768, nu mai reuși. În acest an censor teatral deveni celebrul raționalist Sonnenfels, care interzise toate comedile improvizate. Alte împrejurări le grăbiră acestora pieirea deplină ¹⁾.

Până aici, după Wolf.

Din scriitorii citați de Wolf Barac a tradus și pe Heufeld, și pe Weiskern.

Așa că, acum, după ce am cetit descrierea lui A. Wolf, putem spune: *Samson* s'a ivit dintr'o epocă în care drama austriacă nu era încă limpezită, nu luase deplin formele noi, spre care opintiri se făceau. Dacă pe la 1780 așa era teatrul vienez, de unde și-ar fi luat Barac, în epoci de stare pe loc: 1794, 1817-1820, 1846, o pricepere superioară?!

Dela Barac și al său *Samson* se poate deschide însă și o altă perspectivă. Weiskern își scrisese drama sa după o piesă franceză; și anume la dorința Curții vieneze. Autorul francez al lui *Samson* fusese Ludovic Riccoboni, neuitat din cauza unei opere istorice ¹⁾, nu din cauza pieselor sale. Astfel că, fără a fi știut, Barac mijlocia poporului său forme dramatice vechi, născute în Paris și trecute spre noi prin prefacerile unui literat vienez!

De aceea socotesc necesar să dau și despre Riccoboni câteva lămuriri. Lodovico Riccoboni a fost o celebritate a epocii sale. Dacă nu ar fi fost, n'ar fi ajuns de ex. în colecția germană de pilde literare a lui Eschenburg, cu un fragment chiar despre teatru *Dell'arte rappresentativa* ²⁾.

El s'a născut în Modena, pe la anul 1682 și a murit în Paris, în anul 1753. Era actor; făcuse multe încercări zadarnice urmărind îndreptarea teatrului național. În anul 1715 apărură în Paris ca director al unei trupe și rămase acolo până la 1729, când, părăsind teatrul, se făcu pedagog în serviciul ducelui de Parma. După moartea ducelui se întoarse la Paris, dar nu la teatru. Opera citată: *Dell'arte* a scris-o de tânăr. Ea a format anexa la volumul întâiu al operii *Histoire du Théâtre Italien* (tipărită în Londra, 1728); și este scrisă metodic, viu, pregnant.

¹⁾ *Histoire du théâtre italien* (1728—1731), 2 volume în 8. Citat încă și de Lanson în *Manuel bibliographique*, vol. II (1910), p. 389, sub Nr. 5259.

²⁾ Eschenburg, volumul III, 1789 pp. 87—94.

Relativ la opera lui dramatică o notă scurtă este tocmai de ajuns ¹⁾.

Rezum cercetarea: *Samson*-ul lui Barac s'a născut în Paris, scriindu-l un italian, care făcea literatură franceză, în secolul al XVIII-lea, în prima jumătate a secolului. Plăcându-i și Curtii imperiale vieneze, la ordin, un autor german-saxon l-a prelucrat în Viena.

Târziu el ajunsese și la Brașov, unde, după ce l-a văzut, Barac, iubitor de anacronisme, l-a tradus în anul 1846, pentru ca un editor nepriceput să-l publice tocmai în 1859! Dela ivirea piesei până la Barac trecuse mai mult decât un veac!²⁾.

XXII. ADELAI DA

Adelaida lui Barac, scrisă în anul 1847³⁾ are cuprinsul următor:

La o moșie bine gospodărită de Carolina, de mama ei și de tatăl ei Balori, într'o zi de iarnă, se aude din grădină un sgomot: Este vânt? Este glas răgușit? E un glas răgușit. Se cercetează: Fusese glasul unei fetețe rătăcite ori aruncate în grădină.

Să o dea slujnicei? Să o crească ei pe orfana? Adelaida-i cam de vreo 3 ani; dar pe părinții săi nu-i știe cine sunt, nici cum îi chiamă.

Să-i dăm un pișcot, mamică;
Și au zis băeata mică:
Pișcot mănânc bucuros!

Se simția după vorbă că-i de soiu bun feteța; deci o culcară la ei.

¹⁾ După Larousse, L. Riccoboni a scris între altele: *l'Italie marié a Paris*, comedie în 3 acte (1716); *le Libéral malgré lui* (1716); *la Force de l'amitié* (1717); *les Ignorants devenus fourbes par intérêt* (1717); *le Père partial* (1718); *le Foueur* (1718); *les menteurs embarrassés* (1720); *le Mariage entre les vivants et les morts* (1722); *SAMSON*, tragi-comedie; *la Femme jalouse*.

²⁾ Pentru curioșii de-a-și explica pe Samson și ca legendă citez G. Roskoff, *Die Samson-Sage*.

³⁾ Manuscriptul 208.

Carolina o iubește pe Adelaida ca pe o soră; Adelaida o îndrăgește pe Carolina. Și ele duc acum împreună vieța dela țară:

Lapte fiert a lor mâncare
Dimineața la sculare;
Că vacile le mulgea
Unde preste săptămână
La *maerul* lor, de mână,
Tot amândouă mergea ¹⁾.

Firește Adelaida învăța ce o învăța Carolina, spre bucuria și a lui Balori.

Balori întâlnește pe un prieten, fost ostaș, Duples. Îl invită la moșie. În sala cea mare stau de vorbă. Și se află că Adelaida este fata lui Duples, pe care o răpise o cerșetoare, o babă!

Pentru ca mama Adelaidiei să fie gingaș înștiințată, Balori pleacă la ea ducându-i și o « carte » (scrisoare) a lui Duples, care mai rămâne cu fiica regăsită.

Urmează, de sfârșit, revederea cu mama.

Adelaida lui Barac, tradusă, evident, după un text german, la rândul lui tradus din limba *franceză*, nu este identică cu *Adelaida sau păstorita alpicască*, istoria morală a lui *Marmontel*, pe care în 1836 a publicat-o, la Buda, Ioann Teodorovici.

Originalul nu l-am găsit (încă).

XXIII. TRADUCEREA LUI HAMLET

1. Tragedia lui Shakespeare a fost publicată în anul 1602.

După ce întâiele ajungeri în Viena au trezit interesul pentru poetul englez, autorul și scriitorul Heufeld, întrebuițând traducerea lui Wieland (1766), a făurit un Hamlet, care s'a reprezentat întâia oară în 16 Ianuarie 1773. În acea zi, însă, Hamlet-ul lui Heufeld s'a putut și ceti, tipărit, deoarece apăruse de curând și se vindea chiar în teatru.

O gazetă (*Realzeitung*) îi făcu, după reprezentare, o dare de seamă. Apoi textul Heufeld se reproduse în colecția *Neue Schauspiele, aufgeführt in den kais. kön. Theatern zu Wien. Siebenter Band. Pressburg und Leipzig, bey Anton Löwen 1773.*

¹⁾ *Maer* = maieriște, moșie; ca la Brașov, în suburbiu, ori, ca la Sibiu.

Așa începu acel Hamlet, care ajunse până la Brașov, la Barac, firește cu peripeții care vor fi cercetate.

2. Până aici cercetarea pretinde, înainte de toate, o lămurire biografică. Despre Heufeld se găsesc în Wurzbach ¹⁾ următoarele lămuriri: Se născuse în Meinau (13 Septembrie 1731), în Austria. Studiase în Constanz. Venise la Viena în anul 1748, ca să-și sfârșească studiile filosofice și juridice. După ce le sfârși, deveni secretarul unui general care comanda în Slavonia. De aici se întoarse în Viena, unde luă o slujbă la Curte. Dela 1769, afară de slujba sa, Heufeld mai îngrijia de teatrul vienez, ca director. În 1774 luă, a doua oară, parte la direcția teatrului, ca membru în «comisia teatrală», până în 1776, când împăratul prefăcu acel teatru în teatru al Curtii (*Hof-theater*).

Heufeld a colaborat și la două reviste vieneze, săptămânale (*Die Welt* și *Der österreichische Patriot*); a publicat un almanah teatral pe anii 1772—1773; și a scris piese de teatru, fără să le publice pe toate.

Privitor la prelucrările din Shakespeare Wurzbach observă că Heufeld a dovedit și nepricepere dramatică (*wenig dramatisches Geschick*), și lipsă de pietate; că el a fost, așa dar, un scriitor de puțină valoare; *Romeo și Iulia*, la el, a luat un sfârșit vesel!

Ceva mai blând vorbește despre el Weilen, editorul lui Hamlet de Heufeld.

3. Deosebiriile dintre Hamlet-ul lui Shakespeare și al lui Heufeld le-a descoperit Weilen; astfel că eu mă pot resemna la o simplă reproducere (prescurtată) a aprecierilor lui Weilen ²⁾.

Textul lui Heufeld se întemeiază pe traducerea lui Wieland. El taie, însă, chiar părțile patetice; sau le formulează mai simplu.

¹⁾ *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, Wien, 1861. Vol. VIII, 449—450.

²⁾ *Der erste deutsche Bühnen-Hamlet*. Die Bearbeitungen Heufelds und Schröders. Herausgegeben und eingeleitet von *Alexander von Weilen*, o. ö. Professor an der Universität Wien. Wien. Wiener Bibliophilen-Gesellschaft. 1914. Pagina IX și urm.

Prealabil Al. v. Weilen discutate pe Heufeld în *Schriften der deutschen Shakespeare-Gesellschaft. Band III: Hamlet auf der deutschen Bühne bis zur Gegenwart*. Berlin. 1908. Paginile 11—21. Paginile 22—36 se ocupă cu textul lui Schröder.

În actul I, sc. 1 lipsește cuvântarea poetică a lui Marcellus despre cocoș și epoca plină de har; tot astfel lipsesc frumoasele figuri din adresa lui Hamlet către spirit (II, 5) și din acuzarea mamei (V, 8 etc.). Prescurtările, destule, decolorează tot originalul. De ex. în V, 10 Hamlet zice: « Nu te du la unchiul meu », în loc de: « Nu te du în patul unchiului ». Va fi fost și cenzura austriacă de vină; căci nici despre « pieptul gingaș » al Ofeliei nu s'a putut vorbi!

Abaterile dela textul lui Wieland sunt rari. Heufeld s'a abătut dela el numai în teatrul intercalat; Wieland îl dase în proză, Heufeld l-a formulat în alexandrini, după pilda franceză.

Față de ediția originală textul ediției a doua are altă serie de modificări, făcute încă dela prima reprezentare. Prescurtările dovedesc tendința de a progresa încă în prozaizarea textelor. O serie întreagă de formulări patetice au dispărut, iarăși, cu totul. Partea poetică a firii lui Hamlet, îndoelile lui au pălit total; schimbările au avut efectul că tonul fundamental al firii lui Hamlet este melancolia atât de corespunzătoare epocii lui Werther, pe când și Heufeld trăia.

Observ de aici că Barac a continuat metoda eliminărilor și simplificărilor, nu pentru că i le mai cerea vreo cenzură sau vreun scop practic, teatral, ci pentru că acesta era felul său — enucleator — de a lucra.

De forma lui Heufeld s'a influențat Friedrich Ludwig Schröder, actorul, scriitorul, ale cărui împrumuturi au fost constatate de v. Weilen ¹⁾).

Schröder a dat, însă, două ediții. Una e din 1777, alta din 1778. Între cele două ediții schröderiane apăruse în Germania traducerea completă a lui Eschenburg, de care Schröder a ținut să profite și să se apropie astfel de originalul englezesc. Era un progres. Însă totalul rămase: « La Heufeld piesa fusese o tragedie familiară, la Schröder a rămas tot tragedie familiară » ²⁾).

Grație lui Schröder, Hamlet fu cucerit pentru tot teatrul german, în anii 1776, 1777, 1778. În 1779 și 1780 forma

¹⁾ *Loc. cit.*, pp. XV—XVI, XIX, etc.

²⁾ Weilen, p. XXIX.

schröderiană ajunse în Viena. Schröder a preferit totdeauna forma a doua, care deveni și modelul lui Barac.

4. Până la Brașov Hamlet a trebuit să treacă prin Ungaria și Ardeal, dus de negoțul de cărți, însă dus și de trupe teatrale. *Acestea* i-au deșteptat lui Barac interesul pentru Hamlet. De aceea este necesar să descriem și drumul făcut de Hamlet până la Barac. A fost unicul drum posibil și practicat: austro-ungar.

Istoria lui Hamlet în Ungaria și în Transilvania a scris-o un cercetător maghiar, foarte erudit, Bayer Iózsef ¹⁾.

Se dase (întâia oară nemțește) în Pojon, la anul 1774 și 1776, în traducerea lui Heufeld, din Viena; în atârnare de Viena.

Cultul maghiar pentru Shakespeare începu, însă, abia cu traducerea lui Kazinczy (Ferencz), făcută după textul Schröder, 1790. Kazinczy nu știa englezește, de aceea a tradus pe Shakespeare din Fr. L. Schröder, marele actor german. Heufeld, întocmindu-l pentru scenă, se ținuse aproape de textul traducerii lui Wieland. Acest text, al lui Heufeld, Schröder îl ascultase la Praga; trebuindu-i un Hamlet, Schröder îl luă parte din Heufeld, parte din Wieland și alcătui un Hamlet în *șase* acte, pe care-l publică în anul 1777, în Hamburg.

Kazinczy a socotit că acest *Hamlet* este cel mai potrivit pentru scena maghiară; și-l publică în 1790.

Bayer critică aspru traducerea lui Kazinczy zicând: « Comparând-o cu originalul englez ne încredințăm că această prelucrare *în proză* a lui Shakespeare păstrează din original numai părțile esențiale, nu și poleiala poetică, nu și adâncimea efectului tragic » ²⁾, fapt ce și la Barac revine. Totuși traducerea a fost socotită, în Ungaria, drept un mare eveniment literar. Abia apăru, și teatrul maghiar din Pesta și-o însuși, fapt despre care Kazinczy înștiință îndată (2 Noemvrie 1790) pe literatul ardelean *Aranka* (György), un literat pe care și Barac trebuie să-l fi cunoscut; înțeleg literar, nu personal, pentru că literar, pe Aranka, toată țara Ardealului îl cunoștea bine.

În Pesta *Hamlet* s'a dat întâia oară în anul 1794. Imediat l-a dat și Clujul, în același an; aici el fusese precedat de *Romeo și Iulia*.

¹⁾ În opera *Shakespeare drámái hazánkban*. Budapest. 1909. Volumul I, pp. 130—233.

²⁾ Pagina 145.

Drumul de glorie scenică *Hamlet* chiar din Cluj și-l luă spre Vest, de o parte, ajungând, cu o trupă ardelenescă, până la Debrețin (1798 și 1799); și, de altă parte, fără a părăsi Clujul, — pe unde Barac se afla — unde s'a mai dat și în anii 1800, 1804, 1805, 1807, 1810, 1812.

În Cluj *Hamlet* s'a dat așadar înainte ca Barac să-și fi sfârșit studiile dela Aiud și Cluj. Cunoscând viața literară, care se desvolta în Aiud și în Cluj, pot afirma că de sigur și Barac a luat notă de fama lui *Hamlet*; fără probe mă feresc de a zice că-l va fi văzut și cetit chiar de atunci ¹⁾.

Ce soartă a avut *Hamlet* în Vestul ungiuresc nu mă mai privește, deși Barac va fi cetit despre ea. Dar cum *Hamlet* a mers spre Est, spre *Brașovul*, unde Barac se așezase, este de interes.

Aici, în Est, s'a mai dat: în Cluj (dela o vreme în teatrul stabil), în anii 1814, 1829, 1835, 1838, 1840, 1841; în Târgu-Mureș (1841) ²⁾.

În Sibiiu *Hamlet*, adus de actorul Chr. L. Seipp, s'a dat în 11 Octomvrie 1788; în 21 Octomvrie 1815, tot acolo, l-a dat trupa directorului Gerger, având cu sine actori ca Dille și Kreibig, cari mai târziu au ajuns până la București, ca și Gerger. Dar s'a dat și în 1827 ³⁾.

Hamlet s'a încuibat, însă, și în *Brașov*. L-au dat trupele teatrale nemțești, l-au dat Ungurii. În 1794 Octomvrie 26 l-a dat trupa lui Felder, cu 18 persoane, în 6 acte. Filtsch arată că s'a dat și în anii 1795 și 1796. Gerger l-a dat în 1814, fără ca Horatio și Fortinbras să existe în piesă și probabil, adaugă Filtsch, cu un sfârșit favorabil, cum se obișnuia până în anii 1830. În 7 Martie 1818 s'a dat iarăși. În 9 Octomvrie 1823 l-au dat Ungurii. Nemți, actori ai lui Kreibig, l-au reprezentat în 20 Decemvrie 1824. Și în 2 Mai 1842 tragedia s'a dat iarăși nemțește. Tot nemțește îl juca, în 1847 Decemvrie 11, directorul Franz Leopold ⁴⁾. Deci și despre orașul Brașov se poate afirma

¹⁾ Bayer, l. c., p. 157.

²⁾ Bayer, l. c., p. 187.

³⁾ Filtsch, în scrierea citată despre istoria teatrului german în Ardeal, *Archiv f. s. Landeskunde*, vol. XXII, p. 565.

⁴⁾ Filtsch, l. c., v. XXIII, p. 309.

că a cunoscut de timpuriu și bine pe Hamlet: Viena îl cunoștea dela întâia reprezentare: 16 Ianuarie 1773 ¹⁾; peste 21 de ani l-a cunoscut și Brașovul!

Datele citate dovedesc că în toată Transilvania Hamlet, nemțit și unгурit, era o figură teatrală populară, când I. Barac, simțitor la efectul de pe scenă — de sigur de pe scena Brașovului! — s'a hotărât să-l traducă.

5. Titlul lui Hamlet în manuscriptul lui Barac, supt Nr. 209 al Academiei Române, este:

Amlet
Prințul dela Dania.
O
tragodie
în cinci perdele.
După Sakespear
Sau producăluit în k. krăescul
Teatru al Curții.

Titlul este exact al ediției dela 1772 (Viena). Barac nu a tradus, însă, după *acest* Heufeld, ci după cel prefăcut sau și după cel prefăcut (de Schröder) în anul 1777 (Hamburg).

Din textul Heufeld dela 1772, lipsește figura lui Laertes, care la Barac apare, însă, din actul I, scena 8 ²⁾, nu numai în tabloul persoanelor ³⁾.

Laertes apăruse și în cele două refaceri, dela 1777 (Hamburg, librăria Herold), și 1778 (Hamburg, I. M. Michaelsen): După care text, din cele două, a lucrat deci Barac? În Barac se află o scenă, care o găsim *numai* într'una din cele două ediții; anume scena a patrusprezecea (*Craiul*, apoi *Ghildenstern*), din actul IV ⁴⁾. În ediția Michaelsen scena se află tot la sfârșitul actului IV, dar este a cincisprezecea (*Der König, hernach Gildenstern*) ⁵⁾. Deci după ediția dela 1778 (Hamburg) a tradus Barac!

¹⁾ Data 1773, din Dr. Ed. Wlassak, *Chronik des k. k. Hof-Burgtheaters*. Wien. 1876.

²⁾ Fila 245 v. a manuscriptului.

³⁾ Fila 242 v.

⁴⁾ Fila 287 v.

⁵⁾ În ediția lui Weilen, la p. 182.

De acolo până la Braşov i-au adus-o, cum ziceam, negoţul de cărţi ori trupele teatrale. Mult de ales nu era: Cunoscuse piesa, văzu cartea şi începu a o traduce, uneori a o maltrata, a o ciopărţi.

6. *Probe din Hamlet.*

Scena care a înlesnit fixarea ediţiei după care Barac a tradus pe Hamlet, cea din urmă din actul IV, sună româneşte aşa ¹⁾:

A patrasprezecelea arătare.
Craiul, apoi Ghildenstern.

Craiul. Du-te, nebuno, care poţi tu să te scobâlţeşti întră mine şi întră el, fiiiul tău? Dar nu vezi tu, acest fiiu al tău turbează după sângele meu ca un foc nestins. Să să ducă la Englitera — aşa; dar acolo să şi moară. Vino, Ghildenstern! (*Vine Ghildenstern*).

Ghildenstern. Iată eu Măria ta!

Craiul. Am lipsă de tine, dragul meu, că Hamlet au omorît pre bătrânul Oldenholm în turbarea sa. Şi o aşa nenorocire amelintă dela el cătră toţi. Găteşte-te de drum, că el trebuie să să ducă la Englitera, că împrejurările statului nu suferă să mă pui în primejdia care în tot ceasul o amelintă nebunia lui, ci caută să ocolesc.

Ghildenstern. Eu mă voi gâti de drum. Că aceasta este o frică sfântă pentru atâtea sute de suflete, de a-i păzi, care trăesc întru Maestatea ta.

Craiul. Căutaţi trupul lui Oldenholm, şi-l îngropaţi pă taină, să nu afle nimenea de să va putea.

Ghildenstern. Tocma acum am aflat Măria ta o împrejurare care îţi amelintă primejdie: că tânărul Laertis, aruncat de vânt, să află în port. Lezne poate să auză de moartea tătâni-său. Apoi nu va căuta el izbândă?

Craiul. Tocma cătră el va fi mântuirea, ducerea la Englitera a lui Amlet spre pedeapsa morţii. Dar cum va putea afla el? Când moartea lui Oldenholm nu este ştiută la nimenea şi caută să şi rămâe tănuită. Mergi şi îi căutaţi trupul; şi te găteşte de drum. Îţi voi şi da îputernicire numai de cât.

¹⁾ Fila 287 v. a manuscriptului.

În Shakespeare, textul exact, actul III, scena 3, începutul!

La Schröder fusese:

Fünfzehnter Auftritt
Der König, hernach Güldenstern.

König. Geh', Thörinn, die Du zwischen mir und ihm wanken kannst. Dein Sohn? aber dieser Sohn rasst in meinem Blute, wie ein zehrend Feuer. Er soll nach England—ja, aber um dort zu sterben. Güldenstern! (*Güldenstern kommt*).

Güldenstern. Gnädigster Herr!

König. Ich habe Eurer nöthig, guter Güldenstern. Hamlet hat in seiner Raserey den alten Oldenholm getödtet. Aehnliches Unglück bedrohet jeden von ihm. Macht Euch reisefertig, er soll mit Euch nach England. Die Umstände des Staates dulden es nicht, mich den Gefahren bloss zu stellen, die sein Wahnwitz stündlich droht.

Güldenstern. Ich will mich zur Reise anschicken. Es ist gerechte und heilige Furcht, für so vieler tausend Personen Sicherheit besorgt zu seyn, die in Ew. Majestät leben.

König. Lasst Oldenholms Körper suchen, den er weggeschleppt, und ihn so heimlich als möglich bestatten.

Güldenstern. Eben habe ich einen Umstand erfahren, gnädigster Herr, der Euch jetzt Gefahr droht; der junge kühne Laertes, durch widrige Winde aufgehalten, befindet sich noch im Hafen. Wie leicht kann seines Vaters Tod ihm zu Ohren kommen? wird er nicht von Mord und Rache begleitet.

König. Selbst gegen ihn muss mich Hamlets plötzliche Verweisung als eine Strafe des Mords rechtfertigen. Und wie ists möglich, dass ers erfahre? da Oldenholms Tod noch für jedermann ein Geheimniss ist, und bleiben muss. Geht, lasst den Körper suchen; und schickt Euch zur Reise—ich will so gleich Eure Vollmacht besorgen ¹⁾.

Scena a 8-a din actul II (*Hamlet*, allein). Barac a tradus-o în versuri. În original monologul acesta este o replică, din scena 5 (actul I), după dispariția spiritului și înainte de intrarea în scenă a lui Horatio și Marcellus.

¹⁾ În ediția lui Weilen, p. 182.

Textul german este:

Hamlet (allein).

O! du ganzes Heer des Himmels! O Erde! und was noch mehr! Soll ich auch die Hölle anrufen? O halte dich, mein Herz! und ihr meine Nerven, werdet nicht plötzlich alt, sondern traget mich aufrecht. Deiner gedenken? Ja, du armer unglücklicher Geist, so lange das Gedächtniss in diesem betäubten Rund seinen Sitz haben wird! Deiner gedenken? Ja! Ich will sie alle von der Tafel meines Gedächtnisses weg-wischen, alle diese alltäglichen läppischen Erinnerungen, alles, was ich in Büchern gelesen habe; alle andre Ideen und Ein-drücke, welche Jugend und Beobachtung darinn aufgezeichnet haben, ich will sie auslöschen, und dein Befehl allein soll den ganzen Raum meines Gehirns ausfüllen. Ja, beym Himmel! — O abscheuliches Weib! O Bösewicht, Bösewicht, lächelnder verdammter Bösewicht! Meine Schreibtafel her — ich will es niederschreiben; man kann lächeln, und immer lächeln, und doch ein Bösewicht seyn! (*Er schreibt*) So, Oheim, da stehst du! — nun mein Losungswort — es ist: Leb' wohl! leb' wohl! Sohn, gedenke meiner!

Barac a tradus așa:

AMLET (singur)
 Oh cete cerești cu gloate!
 O pământe! mări și toate
 Dar tu ce zici, iadule?
 Oh inima mea cea mare
 Ține-te în vine tare!
 Vai! Vai! blestematul!
 Iubitele mele vine!
 Țineți-vă foarte bine!
 Nu cumva să vă slăbiți!
 Nu vă lăsați a vă teme,
 Să nu cumva fără vreme
 Să mi vă îmbătrâniți,
 Ci să mă purtați vânjoase
 În puteri și sănătoase! —
 Și la tine să gândesc?
 Cum să nu gândesc, sărace,
 Duhule! că n'am ce face,
 Ci să te tot pomenesc.
 Cum să nu gândesc la tine?
 Ba toate alte mai bine
 Ce-i în lume voiu uita,
 Toate ideile mele,

Cărți cetite, și pre ele
 Toate le voi depărta.
 Orice din copilărie
 Am avut spre bucurie
 Toate le voi pune jos,
 Și porunca ta cea mare
 Cu multă înfierbântare
 O ascult mai bucuros.
 Oh ceriule! Oh muere!
 Oh om rău! Spurcată here!
 Om de răs, spurcatule!
 Muere făr' de rușine!
 Om făr' de lege ca tine
 Nu e blestematule!
 Astfeliu unde să mai poate
 Să le iau în scris pre toate.

(Scrie)

Puteți râde surezând,
 Râdeți acum, ce vă pasă
 Ori și unde va să iasă!
 În fărâdelegi râzând!
 Auziți ce-mi zice mie?
 Sănătate bună, ție
 O fiiul meu cel iubit!
 Adu-ți aminte de mine
 Și te socotește bine
 C'ai văzut că sânt scârbit.
 (Filele 257—258).

(Scrie)

Nervii lui Hamlet, la Barac, au devenit *vine*; Barac nu mai *stinge* amintiri, ci le *pune jos* (evident călăuzit de ungurescul *letenni*); iar pe ici-colea adaugă câte o idee proprie și *fără micuun haz*.

Scena din care, după Weilen, censura a șters splendidul sân alb, căruia Hamlet i-a trimis versuri este sc. 2 din actul II. La Schröder versurile, comunicate reginei de Oldenholm (= Polonius) apar în actul III, sc. 2. Barac le-a tălmăcit într'un număr îndoit de versuri (în Perdeaoa a treia, a doua arătare):

Zi, măndro, că cele sf(i)nte
 Și că adevărul minte
 Și că el va fi greșind;
 Să nu crezi că arde focul
 Și soarele în mijlocul
 Verii zioa strălucind;
 De nu crezi, puțin îm(i) pasă,
 Numai atâta să iasă
 Din inima ta, poftesc
 Ca biruință să fie
 Și să-mi crezi tu numai mie
 Precum că eu te iubesc

Pentru a mijloci o impresie și mai masivă despre cum *ex-prima* Barac pe Hamlet mai reproduc scena 7 din actul III, care în originalul shakesporean este sfârșitul scenei a 2-a din actul II (după plecarea lui Rosenkranz și Gûldenstern).

Nemțește:

Hamlet (allein)

Behüt' dich Gott! Endlich bin ich allein. — Ha! der blutige verbuhlte Bube, der gewissenlose, verrätherische, widernatürliche Bösewicht! — Wie, was für eine niederträchtige Geduld hält mich zurück? — Ich, der Sohn eines theuern ermordeten Vaters, von Himmel und Hölle zur Rache aufgefordert, ich soll, wie eine feige Memme, mein Herz durch Worte erleichtern; wie ein Gassenweib in Schimpfworte und Flüche ausbrechen — und es ist Hirn in diesem Schedel! — Pfu! der Niederträchtigkeit! — Sey geschäftig, Verstand! — Ich habe gehört, dass Verbrecher unter einem Schauspiele, durch die Kraft der Vorstellung, so in die Seele getroffen worden, dass sie auf der Stelle ihre Uebelthaten bekannt haben. Wenn ein Mord gleich keine Zunge hat, so muss doch ehe das lebloseste Ding eine Sprache bekommen, als dass er unentdeckt bleiben sollte. Ich will diese Komödianten etwas, der Ermordung meines Vaters ähnliches, vor meinem Oheim aufführen lassen; ich will sein Gesicht dabey beobachten; ich will die Wicke bis aufs Fleisch in die Wunde bohren; wenn er nur erblasst, so weiss ich, was ich zu thun habe. Der Geist, den ich gesehen, kann der Teufel seyn, der vielleicht meine Schwäche und Schwermuth missbraucht, mich zu einer verdammlichen That zu verleiten. Ich will einen überzeugendern Grund haben, als diese Erscheinung; und ein Schauspiel soll die Falle sein, worinn ich das Gewissen des Königs fangen will. (*Geht ab.*)

La Barac:

Amlet (singur)

Acuma sânt numai eu
Să-m[i] mai vărs amarul meu
Aha tu curvariu de casă,
Spărgătoriu de bună masă!
Fără suflet ucigaș!
Un vânzătoriu preste fire

Și fără milostivire,
Mai mult ca un ciomăgaș,
Amestecătoriu de sânge,
Nu te temi că te vor strânge
Pentru tâlhăria ta?
Om rău și fără simțire
Făr' de lege preste fire
Care grea seamă vei da!
Oh, ce de nimic răbdare
Mă oprește așa tare?
Pre mine, un fiu ce sânt
Al prea scumpului meu tată
Să nu-mi izbândesc odată
Moartea lui de pre pământ?
Să mă las ca o muere
Slabă și fără putere,
Care numai cu ocări,
Cu limba își izbândește
Spre vrăjmaș și-l ocărește
Cu hule și cu măscări.
Dar sânt creri în căpățână!
Și cu sabia în mână!
Oh, vai de voi slăbiciuni!
Socotește înainte,
Tu precepere și minte,
Privind la deșertăciuni,
Am aflat că vinovatul
Iș[i] dobândește păcatul
În teatru atunci când
Așa faptă îl lovește
La suflet și îl rănește,
Lucru potrivit jucând;
Când omorul limbă n'are,
Îi aduce oarecare
Povestiri și graiuri vii
De fapta cea tănuită,
De omor ca dovedită
Rămâne la oameni vii.
Voiu să le dau înainte
Cuvânt la acești cuminte
Teatraliști a juca
O faptă asemănată
Cu a bunului meu tată
Omor, și-l vor apuca,
Atunci, dacă n'are limbă,
Să-i văz fața cum să schimbă,
A craiului vinovat,
Rana deșchizându-i-să
La os pătrunzându-i-să
Păcatul cel încuibat;
Apoi voiu vedea mai bine
Că Duhul care la mine
Noaptea mi s'au arătat
Va fi Duhul ce mă pune
Să fac și eu o minune
La ce m'au înfierbântat.
Așa cursă-i voiu întinde

Prin care eu îi voi prinde
 Și îi voi descoperi
 Cunoștința sufletului
 Cu prihana cugetului,
 Precum se va nimeri.
 Eu am un temei mai mare
 Decât acea arătare
 Care mi s'au arătat;
 O priveliște să fie
 Care să-mi arate mie
 Păcatul cel neertat,
 Ca să prinz cu cunoștința
 Sufletului și căința
 Craiului a să muștra
 Dându-să de gol pe sine
 Să priceapă ori și cine
 Că nu va putea răbda
 (Să duce)

În Shakespeare sunt scene de poezie lirică, pe care, vorba lui Weilen, Heufeld — Schröder le-au prozaizat. Fără a mai reproduce textele germane, citez numai formele lui Barac, fie pentru a-l caracteriza, fie pentru a dovedi ce pripită a fost părerea că traducerea lui Barac ar merita o tipărire în anul 1928 ¹⁾.

Ofelia are un monolog în actul III, sc. 11. În Shakespeare el corespunde ultimei replici a Ofeliei din scena 1, actul III. La Barac:

A unsprezece arătare.
Ofelia (singură)

Oh ce suflet nobil s'au stricat aici. Ochiul unui bărbat de curte, limba unui învățat, sabia unui viteaz, așteptarea ca să înflorească nădejdea statului, oglinda în care toți să oglinda, ca să-i placă. O modelă delă toate ce este mare, frumos și vrednic de iubire s'au nimic cu totul. O eu nenorocita care odată cu așa poftă sugeam armonia lingușirilor lui și acum caută să văz în ce chip își dă din sine duhul cel mai frumos tonul cel mai stricat, ca și clopotul cel spart și cele neasemănate flori ale virtuții care acum înfloria cum se veștezesc întru întunerecul nebunii! Oh vai mie! căci am văzut ce am văzut și căci văz ce văz. (*Să duce*).

¹⁾ Ion Colan, p. 49.

Cântecul Ofeliei (Actul IV, sc. 5).

La Barac V, 6 sună rău:

Pă ce să-ț[i] cunosc mai tare
Pe prietenul, pre care
Dacă eu ți-l voi afla?
Pre băț și pă pălărie
Pre cizmele de hârtie
Sau după cum va umbla?

Și (Shakespeare IV, 5; Barac V, 10):

L-au băgat în pământ rece
În lacrimi să se înnece —
Acolo în groapa lui
Du-te, du-te, porumbiță!

Să se compare și Shakespeare (IV, 4, sfârșitul); Barac, fila 276 v—277:

Crăeasa. Vino încoace, dragul meu Hamlet, șezi lângă mine.

Hamlet. Să mă erți, maică dragă, că aici este un magnet care trage mai tare. (*Șade lângă Ofelia*).

Oldenholm (*cătră Crăeasa*). Luat-ai seama?

Ofelia. Astăzi ești mai cu voe, domnul meu prinț!

Hamlet. Cine? eu?

Ofelia. Măria ta.

Hamlet. O Doamne! Glumeață ca tine unde să mai vezi? Dar ce să facă omul, decât să fie cu voe, că iată ce față veselă își face maica mea cu toate că nu sunt doao ceasuri de când au murit tatăl meu.

Ofelia. Ba să erți, Măria ta, că sânt doao luni.

Hamlet. Și au trecut atâta vreme? O dacă e așa, poate să mai umble dară și diavolul tot negru, voi eu să-mi lapăd și eu cojocul cel de ermelin. O vai! De doao luni mort și încă tot nu l-au uitat! Așa e nădejde cumcă pomenirea omului mare va trece o jumătate de an după moarte. Ba la așa întâmplare ar fi zidit omul măcar o biserică.

7. După probele expuse pot afirma că numai vreun Englez șuchiat ori vreun Neamț, tot șuchiat, ar mai fi în stare să tipărească *tot* Hamletul lui Barac, despre a cărui traducere se va pomeni, totuși, în vreo istorie bogată a răspândirii lui Hamlet, în capitolul (încă nescris) despre Shakespeare în limba română.

XXIV. A T A L A

După d-l Colan *Atala* lui Barac ar fi o « *curiozitate* a talentului lui de versificator ». « *Romantica* poveste a lui Chateaubriand, *trecută prin nemțește*, a fost *transformată* de *translatorul Brașovului în tragedie în versuri și proză*. . . Dar *prelucrarea*, luată *chiar numai ca o traducere*, e mult inferioară lui *Hamlet* », — și ca limbă, și ca interes.

Pentru afirmațiunea că *Atala* lui Barac ar fi luată dintr'un izvor *nemțesc* nu se dă nici o dovadă. Nu se dă niciun motiv nici pentru ficțiunea a doua: Că el, Barac, ar fi *transformat* povestea în dramă. Se concede apoi că *prelucrarea* ar putea să fie o *traducere*!

Confuziunile acestea se vor lămuri definitiv prin dovada că *Atala* lui Barac este o *simplă traducere din limba maghiară*.

Poetul (?!) originalului maghiar a putut-o lua din traducerea ungurească a *Atalei*; traducerea apăruse în Pojon, la anul 1803; și o publicase Bozóky István ¹⁾.

Pretinsul poet (?!), care a prefăcut-o în tragedie (?) a fost un doctor în filosofie și (în anul 1851) chesaro-crăesc șef de comitat; era, însă, și rudă cu un faimos general, cu acelaș nume, din anii 1848—1849, cu Perczell. Tânăr destul de sprinten, își făcuse doctoratul în filosofie la vârsta de 17 ani; apoi intră în slujbe de stat, funcționar fiind dela anul 1827 până la 1858. Singura operă a lui *Bonyhádi Perczell Imre* a fost aceasta:

ATALA

vagy

A' két Indus' Szerelme,

a'

Luizianai pusztákon.

Szomorú játék három felvonásban.

Irta

Bonyhádi Perczell Imre

Pesten,

Nemes Trattner Iános Tamás betűivel

1821.

¹⁾ Traducătorul *Atalei* a fost un avocat, arată Szinnyei, în *Magyar írók*, vol I, ccoloana 1290

Perczell a fost un naiv. Iar Bayer, istoricul literaturii dramatice maghiare, a putut să scrie despre *Atala* lui o critică disprețuitoare: «Persoanele vin și pleacă; scena se schimbă mereu, uneori astfel că aceleași persoane vorbesc și în scena următoare, îndată după schimbarea celei anterioare». Etc.

Pentru a verifica părerea lui Bayer, dau, dar numai dintr'un act, un rezumat, care să constate că, pentru Barac, ori *Hamlet* ori *Atala* lui Perczell erau — cam tot una, opere tot atât de egale în dreptul de a fi traduse.

Actul I

Scena 1. Sactas (în lanțuri) suferă pentru patrie.

Scena 2. Căpitanul Lopez și robul Rene apar, să-i ofere adoptarea din partea lui Lopez. A fost așa într'o închisoare.

Scena 3, într'o odaie. Sactas, deși primise adopțiunea, s'ar duce, totuși, în patrie.

Scena 4. Venind Lopez Sactas se roagă să-l lase să plece; și pleacă.

Scena 5. Într'o pădure. Sactas se teme de Muscogolgii tăbăriți în acea pădure.

Scena 6. Căpetenia lor sosește cu ostași și femei. Cine ești? Sânt fiul lui Utalisi, care v'a bătut de atâtea ori. Simaghan: Te vom arde! Soldații de straje îl compătimesc.

Scena 7. Apare Atala, fata lui Simaghan, ca să-l scape, de ar fi creștin.

Scena 8. Simaghan vine cu ordinul ca Sactas să fie dus și legat de pomul, unde-l vor arde. Atala îl va scăpa, însă.

Scena 9. Acum suntem pe munți. Sactas este legat de pom. Atala trimite la vânătoare pe ostașul străjuitor și spune că va străjui ea. Dar se înțelege cu Atala; și pleacă.

Scena 10. Arătându-se patru soldați, Atala le spune că ea este fata regelui lor și trece înainte, cu Sactas.

Aici se sfârșește actul I.

Și în acest act, ca și în cele două ce urmează, originalul francez este redus la texte din care orice emoțiune a dispărut. Actul I au fost 16 pagini reci; alte 26, restul, sunt tot atât de reci; pe alocurea numai străbate câte ceva din original; de ex.

în Actul II, sc. 7: Atala și Sactas, în pădure, pe malul râului, unde Sactas și-ar clădi coliba sa.

Pentru a scoate și mai bine la iveală modul de prefacere al « tragediei » (?) lui Perczell, reproduc sfârșitul actului al treilea, în forma ce i-a dat-o Ioan Barac:

S A C T A S

Cuvintele mele cele mai de pre urmă sânt acestea care Atala, draga mea Atala, pă mormântul ei îl răsufli: Bucură-te acum în mâniale cele puternice ale mântuitorului și aruncă și pă mine niște cuvinte dulci din vecinicile fericiri. Pânditoriul, stricat de fierbințeală, să rătăcește prin pustiu, de dulcile glasuri înșelându-să până aicea de ochii lui cei lăcrămoși și să uită la mormântul Atalei mele și umple pământul Luizii de ponosuri. Dumnezeu cu tine, pământ supărat; acuș dacă va veni săracul capul meu la sure împletituri, atuncea să va întoarce sângele meu la sânul Atalei mele și să-m(i) învârtesc cele de pre urmă ale vieții mele spre mormântul ei ¹⁾.

În vremea în care I. Barac traducea pe Perczell, Chateaubriand pătrundea și în Ardeal; se publica chiar și din Cluj ²⁾; pătrundea și din București. Pentru ce Barac *nu* a tradus, ca alții, chiar poetica proză a lui Chateaubriand se poate explica numai prin neputința lui de a simți estetica scriitorului francez; sau — nu-l cunoștea chiar de loc în formele lui originale (traduse)?

XXV. CONSTANȚIA

Din cauza manuscriptului deteriorat, d-l I. Colan nu a putut ceti un titlu, care, complet, trebuie să fi fost *Constanția, fiica regelui dela Portugalia*.

D-lui Colan i s'a mai părut că traducerea este făcută « *probabil* din nemțește ». Despre traducere va vorbi scena de mai jos. « Ceea ce însemnează că Barac nu numai prelucra, dar și *localiza* subiectele alese » ³⁾.

¹⁾ Végső szavaim ezek, melyeket Atalám, kedves Atalám sírhalmá felett zokogom: Örvendj tehát a' mindenható, hatalmas karjai közt, és vess ream is nehány pillantatot az örök boldogságból. A vándor, ki hévségtől meg rontva, e' pu szákba bolyong, a' le folyó tsermelytől, ide tsalattatván majd bájolvá's könnyezőszemekkel, nézi Atalám sír halmát, és panaszokkal tölti Luizianak vidéket (Saktás fel kel) Isten véled, szomorú vidék, majd ha egyszer szégyen fejem ősz fűrtőket nevel, majd akkor tévelgyek vissza kebeletekbe, és Atalámnak, kedves Atalámnak sírhalmán adom ki végső leheletemet

²⁾ De ex. în volumul II din *Estike* (Abenseragii), 1833

³⁾ Scenele alese de d-l Colan sunt Act. I șc. 1 și Act. II șc. 1.

Adică: Barac ar fi localizat o acțiune care s'a petrecut în Portugalia?

Cu mijloacele literare (puține), de care dispunem în Ardeal, eu pot da deocamdată numai următoarele lămuriri.

Pe *Constanția* (drama) am găsit-o citată în istoria teatrului din Cluj ¹⁾. S'a dat acolo în anul 1827, Aprilie 23, de sigur de trupa în care un Láng (Ádám) era actor cu vază.

Láng fusese și traducătorul piesei; și anume după originalul german al lui *Ignatz Franz Castelli*.

Originalul german nu l-am găsit în nicio bibliotecă din țară; pe cel unguresc l-am găsit la Cluj, în biblioteca universității, unde din condeiful lui Láng se mai găsesc două traduceri tot din nemțește, și acestea tipărite ²⁾.

Popularizatorul *Constanției* în Ardeal a fost, așa dar, Láng (Ádám); autorul german Castelli (Ignatz Franz).

Barac trebuie să fi știut despre amândoi *cam* cine erau; deplin n'avea de unde să-i cunoască.

Să arătăm, deci, pe scurt cine au fost scriitorii care ne-au dat pe *Constanția* lui Barac.

Láng Ádám Iános (jósza) a fost un mare actor și, cum îi mai zice Szinneyi, un deschizător de drumuri noi (*az úttörők egyike*).

S'a născut în anul 1772, în comitatul Abauj; a terminat liceul; și de pe la 1790, a fost actor în diferite trupe ungurești și, mai puțin, în cele nemțești. În Transilvania Láng a venit în anul 1796, la trupa protejată de baronul Wesselényi în Cluj — chiar în timpul în care Barac era acolo — a fost un actor popular. Aici s'a și însurat cu o tragediană. A fost și a jucat, însă, și în alte orașe din Ardeal. Apoi s'a întors în patria sa și a murit (22 Martie 1847) într'un spital din Pesta.

Piesele lui originale au fost 27; cele traduse 112!

Dintre cele originale, în manuscris, a rămas și o farsă: *Argiros és tündér Ilona*, adică *Arghir și zina Ileana* ³⁾.

¹⁾ Ferenczi Zoltán, *A kolozsvári színeszet és színház története* 1897, p. 508.

²⁾ *A' Tündér Lant* (vodevil) 1824; și *A' Kisértő Hegyi Lélek, vagy a három kívánságok* (1825).

³⁾ În Bayer József, *A nemzeti játékszín története* (1887), vol I, p. 461—474 este citată și ca *Aranyhajú Tündér Ilona*, adică: cea cu părul de aur (p. 472, 474) În Ferenczi l. c., p. 526.

Barac va fi avut oare știre despre această piesă cu nimfe, asemenea căreia Láng a mai scris vreo două-trei? Între ele una (1830) are ca izvor o poveste ardelenescă-veche ¹⁾.

Printre piesele traduse de Láng apar foarte mulți scriitori contimporani.

Piesa care ne interesează aici, *Constanția*, are titlul acesta:

Constanția
Portugáll-Király Leánya
Dráma
Három-szakaszbán
Castelli után
Magyarra fordította
Láng Adám
Kassán
1824.

Pe o reclamă de copertă a tipografului Burián Pál (din anul 1844) am găsit citată și o ediție din Cluj. Titlul este același. *Ignatz Franz Castelli* era o figură centrală în viața literară a Vienei, un egal, în această privință, al Pichler-ei, din care Ermiona Asachi a tradus, la Iași, pe Rut ²⁾.

Castelli s'a născut în Viena în 1781. A studiat dreptul. Și a scris de vreme (de ex. o parodie a Regelui Lear de Shakespeare). A încercat să fie actor, dar s'a scârbit adânc de viața de actor. A luat deci o slujbă onorabilă; și a continuat a fi scriitor, interesându-se, însă, foarte activ de teatru. Napoleon I, ajuns biruitor în Austria, l-a proscris din cauza scrierilor și versurilor patriotice-antifranceze, pe el și pe H. von Collin, din care Iancu Văcărescu ne-a tradus pe *Regulus*. Dar apoi ajunse și proscrisul în Franța! Întorcându-se acasă el se dedică și mai mult literaturii. La 1842 se retrase în liniștea moșiei sale, ca pensionar, unde a trăit până la anul 1862.

Cei ce l-au putut ceti complet afirmă că nobilul scriitor nu a fost un spirit prea inventiv, ci, și el, un prelucrător, un traducător dramaturgic.

¹⁾ Szinnyei, *Magyar írók*, vol. III, coloanele 706—713.

²⁾ Nagl, Zeidler, Castle, *Deutsch-österreichische Literaturgeschichte*, II, 1, p. 615.

Ce fel de raport a putut exista între cei doi autori și Barac? este o chestie de ipoteză, care nu se poate lămuri. Eu nu cred în niciunul. Cum Barac cetia mult și de tot felul, pentru distracția de care mereu vorbește, i-a căzut în mână și *Constanția*, s'a încălzit de romantismul piesei și a tradus-o. Cu traducerea aceasta, ca și cu celelalte îl măsurăm pe *el*, gestul lui, *nu* vreun « curent » cumva.

Cuprinsul piesei este acesta:

În Lisabona, pe malul mării înfuriate, așteptând o debarcare apare *Constanția*, soția lui Calais, mama micului Alfonso. Pe ea o însoțește Ines, o prietenă, dela care ea își aude adeseori titlul de moștenitoare a coroanei portugheze, deși ea i-l interzice și-i cere a fi tăinuitoare. Dar sosind Donna Izabela, ducesa de Almeda, veche amică, aceasta o recunoaște pe *Constanția*; mirată firește, fiindcă toți o crezuseră moartă; și tatăl ei, regele; însă ea scăpase din mâinile corsarilor; o scăpase Ioan de Calais, căpitan de corabie. Ea-l iubi; el o iubi; și se căsătoriră. Acum ea aștepta debarcarea căpitanului, care însuși nu știa încă cine este soția sa! Marinarul Rustan știa, însă, îi proorocia ceva namaivăzut și-i făgăduia toată credința sa. Mirarea lui Ioan de Calais i-o mărește un ofițer care tocmai vine dela regele țării, să-l invite la Curte. Însă și Izabela invitase pe *Constanția* în grădina regală.

Actul II. În grădina regală. Izabela povestește *Constanției* cu ce zor tatăl ei, regele, a chemat-o îndată ce a auzit că o corabie, cu chipul *Constanției* zugrăvit pe ea, s'a arătat în port. *Constanția* îi declară, însă, că ea renunță bucuros la tron; și apoi intră într'un pavilion, ca să aștepte acolo pe regele. Sosește și Ioan de Calais, care încă nu pricepe ce se petrece cu el. Misteriosul Rustan îi spune, însă, că de acum el va locui la palat! Și că tot acolo va revedea pe *Constanția*. Rămas singur Ioan execută « gluma » lui Rustan și strigă: *Constanția!* N'a fost însă glumă; *Constanția* îi apare, ca în vis. Dar nici ea nu-i poate spune ce voește cu el regele. Acesta apare însoțit de Izabela și ducele Don Enrico. Cine-i femeea pictată pe corabie? Ioan: Este femeea mea! Și copilul cela? Copilul nostru! La întrebările Izabelei căpitanul trebuie să răspundă însă și de când, și cum a cunoscut pe soția sa? Ioan răspunde clar și

sincer: Pe mare, în lupta cu corsarii; cine este? ea nu mi-a spus, dar o chiamă Constanția; Ines a fost cu ea. Regele știe acum că soția lui Ioan este chiar fiica sa; din gura *lui* află Ioan cine-i soția sa! Melodrama crește: Acum Ioan chiamă pe Constanția la revederea lăcrimoasă cu tatăl său. Este (dramaturgic) isteț că tocmai acum granzii țării sosesc la palat și că regele trebuie să-i primească. Surprînșii, sguiduiții, rămași în scenă, se pot explica. O nouă surpriză-i tulbură, însă. Se cere (nobilii cer) ca Ioan să plece înainte, pentru ca apoi granzii și regele să hotărască succesiunea la tron. Un ofițer apare, să-i despartă pe cei doi soți; dar nu regele îi poruncise aceasta, ci intrigantul Don Enrico. Cum soții se opun, trebuie să fi fost o satisfacție pentru burghezii anilor 1827—1837. Don Enrico însuși apare și-i desparte, totuși Enrico auzind că ea-i soția lui, amenință chiar cu moartea, dar ea pleacă la tatăl său, să-și apere bărbatul.

Actul are o culminație reușită.

Actul III. Ioan se află la închisoare; Izabela povestește Constanției în ce fel Enrico a încercat s'o piardă, prin granzii rău informați; Constanția este gata să plece oriunde, numai să fie cu Ioan și cu Alfonso. Prin contrast Enrico și Uvaro desfășură înainte planurile de perire: a lui Ioan, a lui Alfonso, care trebuie să fie isgoniți din capitală, pentru că Enrico să poată fi chemat la tron. La această faptă Enrico târguește și pe Rustan, căruia (în cel mai bun sens de roman tenebros) îi dă ordine. Însă Rustan este amicul lui Ioan și al Constanției! Ce va face el? Într'aceea Alvaro lucrează; o scrisoare a lui Ioan, găsită, îi înlesnește răpirea copilului; dar acesta ajunge în mâna lui Rustan! Alvaro și marinarii lui pleacă acum spre Ioan, în vreme ce Constanția rezistă intrigei purtate înainte de Enrico, zâmbitorul disprețuitor. Izabela sosește cu știrea că marinarii lui Alvaro erau tâlhari plătiți, cumpărați de Enrico. Și copilul? Este la mine! liniștește Izabela pe mama lui. Dar și Ioan a scăpat din mâinile preținșilor marinari; și acum vine bărbătește, să-și găsească copilul și soția. Rustan nu-i lipsește nici lui, abia acum explicându-i pentru ce a ținut la el, pentru ce l-a servit fidel ținându-se de urmele lui.

Trei scene scurte precipită sfârșitul: Demascarea lui Enrico și Alvaro, arestarea acestuia, pedepsirea aceluia, oprirea la palat și a Constanței, și a lui Ioan, și cu atât mai mult a lui Alfons, care va moșteni tronul. Nici Rustan, tainicul amic, chipul credinței tăcute, nu este dat uitării: Ioan și Rustan își strâng mâinile în timp ce cortina cade peste o acțiune de excitantă senzație.

În cazul *Constanței* putem admite că Ioan Barac a fost un privitor foarte emoționat al dramei date de mai multe ori în Brașov.

Din colecțiunea de afișe teatrale culese de Trausch, pe care am consultat-o în biblioteca liceului « Honterus » din Brașov ¹⁾ reiese că piesa s'a dat întâia oară în 25 Aprilie 1815: *Iohann von Calais oder Das Bild am Admiralschiff. Ein neues hier noch nie gegebenes Schauspiel in 3 Aufzügen; noch im Manuscript*. Piesa s'a mai dat în 14 Iunie 1829; pe afiș cu însemnarea că este prelucrată liber după original francez, de autorul *Tinereții lui Henric al cincilea*.

Piesa din urmă cu titlul german *Die Jugend Heinrich des Fünften, Kronprinzen von England oder das Rendez vous in der Taverne*, are, însă, ca autor pe Alexandru Duval (1767-1842); iar traducătorul german este pe afiș A. von Kurländer. Duval era un autor pe atunci cultivat de trupele teatrale germane. În 1832, în Ianuarie, *Henric al cincilea* s'a repetit; s'a mai dat și *Regele fals Stanislaus*.

În anul 1838 în 11 Decembrie *Ioan de Calais* se dă din nou în Brașov. Cu aceeași indicație: Liber din franceza autorului lui *Henric al cincilea ca tânăr* ²⁾.

Toate piesele acestea lui I. Barac i-au fost, de sigur, cunoscute.

Pe Ioan de Calais, adică pe *Constanția* sa — identitatea am verificat-o prin numele persoanelor de pe afiș, — Barac în Brașov a simțit-o: senzațională, cum îi plăcea să-i fie modelele; și morală cum cerea ca fiecare operă a sa să mai fie.

¹⁾ Sub Nr. 69a; mai multe volume.

²⁾ Pe Duval nu l-am găsit, deci n'am verificat afirmațiunile afișelor teatrale săsești.

Despre reprezentarea lui Ioan de Cale din 11 Decembrie, *Gazeta Transilvaniei* din 1838, p. 92 a scris o părere: « Aici se vădiră câteva intrigi de ale Curților ». Atât!

Pentru a indica și lucruri de care Barac de sigur nu-și da seamă, mai adaog câteva informațiuni, care ni-l arată — fie și inconștient — ca transmițător de motive foarte depărtate.

Povestea portugheză a lui Jean de Calais a istorisit-o o franceză (Madeleine Angélique Poisson), soția nobilului Gomez, moartă la anul 1771, în vârstă de 80 de ani.

Scrierea în care s'a publicat povestirea a fost tipărită în anul 1723 sub titlul *Les journées amusantes*. Scriitoarea spunea că a luat-o dintr'o carte cu titlul *Histoire fabuleuse de la Maison des Rois de Portugal*. Să fi fost un Vasconcellos, cum credea Liebrecht?

O *Histoire de Jean de Calais* s'a mai publicat în Paris, la 1770. Nisard mai citează (în *Histoire des livres populaires* etc. 1854) ediții din 1849. R. Köhler (*Kleinere Schriften zur Märchenforschung*, 1898, pp. 12—18), dela care am împrumutat știrile acestea, citează chiar o ediție, adică o prefacere și mai nouă: 1856.

La originea motivului drama fusese, așa dar, o *poveste portugheză*, despre care, dacă Barac și-ar fi publicat opera, poporul român ar fi luat cunoștință cu destulă plăcere.

XXVI. VICLEȘUGUL FETESC ȘI VICLEȘUGUL FEMEESC

Din ce autor își va fi tradus Barac *Vicleșugul*? încă nu știu. Până la verificarea mea sau a altuia sunt sigur că a fost un autor *german*, din care i-a rămas numele unei persoane Şirling (= Schirling) care este doctorul din piesă.

Cuprinsul piesei este: Logofătul Gheorghe voește să se însoare, ca să nu fie silit a-și lăsa avuția moștenire celor ce râd de el și beau șampanie, pe când el bea apă.

Nepotul său Faur s'ar însura, și el, dar nu are banii ce-i trebuiesc. Dacă va fi cuminte, logofătul va avea bani și pentru el.

Ca să înainteze, logofătul își chiamă servitorul, pe Stoica. și-i poruncește: «Să-mi aduci paroca și rocul cel negru», Sluga răspunde că șoarecii au smuls din ea un *șnekâl* (?).

Totuși logofătul se duce, să-și vază mireasa tânără.

Doftorul mijlocește: Mama vrea, dar Frusina nu-i încântată, să-și petreacă viața (« veacul de fer ») cu un slut de 69 de ani.

Frusina iubește pe Faur, căruia îi și spune îndată că unchiul lui o cere soție!

Și se înțeleg ce să facă.

Se și face în actul al doilea.

Logofătul și doftorul așteaptă vizita Frusinei și a mamei sale. Ele vin; logofătul o cere; dar ea începe a-i vorbi despre sărbări, despre haine nouă; etc. Speriat sgârcitul își întoarce gândul: « Că muerile sunt răul cel mai mare din toate făpturile ».

(Prescurtat).

Faur: Eu nu pricep ce zici.

Logofătul: Eu aș vrea să nu mă pricep nici eu.

Faur: Dacă d-ta ai zis astăzi dimineață că vrei să te însori —

Logofătul: Am zis o nebunie —

Apare un jidan, care ofere lucrurile de cumpărat pentru madama cea frumoasă: Ai greșit casa, îi zice logofătul.

Apare un șelar, să ofere o calească: Ai greșit casa.

Apare un boltaș: Ai greșit!

Logofătul este amețit: « Aici e scump sfatul bun »¹⁾.

Cu sfatul bun vine Faur: S'o ieau eu! Numaidecât! în-deamnă logofătul.

Pe deasupra apare și Stoica, sluga, în livrea bălțată și frizat!

Speriat și rău logofătul strigă: Nepoate, ia-ți mireasa!

Iar doctorul încheie, potolit și potolind, că totul a fost o comedie.

Despre aceasta « scurtă comedie » d-l Colan a scris un rând spunând că « e fără îndoială tot o prelucrare »²⁾.

Într-o lucrare a lui Császár despre influențe germane în literatura maghiară am întâlnit un titlu despre care cred că ne servește o pistă de urmărit: După *Weiberlist* scriitorul Bodnár László a scris *Az asszonyi fortély*, adică: *Vicleșugul femeesc*³⁾.

Este sigur că d-l Colan nu a cetit cu atenție nici *Vicleșugul fetesc*, pentrucă, cetindu-l n'ar fi putut afirma că *Vicleșugul*

¹⁾ Nemțism: Hier ist guter Rat teuer.

²⁾ Pagina 54.

³⁾ Császár, *L. c.*, p. 77.

femeesc « face parte din puținele scrieri *originale* ale lui Barac ». *Vicleșugul femeesc* este numai o transpunere în *poemă satirică* a comediei traduse!

Aici mama fetei devine Elenca, o văduvă căpităneasă; logofătul, Crișanul, scriitor; fiica rămâne Frusina; iubitul ei, tot Faur, căpitanul; toate raporturile sunt aceleași.

La cât a extras d-l Colan din poem mai adaog ceva: ¹⁾

Iar fie-sa îi răspunsă:
Maică, eu doară sânt tunsă,
Ca să iau un om bătrân,
Gârbov și cărunț și spân?
Dar gândește mai departe
Că de cine să am parte;
Un fecior așa frumos
Nu va rămânea pe jos —
Eu pentru bani, maică dragă,
Nu mă las să mă mai tragă
La târg ca pe caprele,
Să mă vînză babele —

Nepotul apare; fata cere multe, Crișanul se sperie.:

Se făcuse negru-verde
De părea că mințea-și perde
Păru 'n cap i s'au sculat
Ca la un ariciu umflat
Ci ș(i)-au luat sănătate
Cu podoaba cea din spate
Și pân' acasă frumos
Era mai să cază jos.

Vine și aici jidanul ²⁾.

Vine șelariul ³⁾.

Vine nepotul; șiret el zice:

Eu ca să vă fac o pace
Pentru Dumnezeu aș face
Ca să-ț(i) iau de după cap
Pre fată și să te scap.

Faur petrece damele:

Cu manir de supsiori
Mergând întră dooa flori
Și mergând zicea Frusina
Acum a oat găina, etc.

¹⁾ Manuscrisul academic 208, fila 128.

²⁾ Fila 132.

³⁾ Fila 133 v.

Ca și în comedie, doftorul (votrul) constată, și aici, că-i pare

Ca o comedie mare
Acest lucru, cum au curs
Potopul unde s'au scurs.

Constatăm, așa dar, că Barac, având nevoie de un subiect, în care să între epic-satiric un personaj probabil existent odată în viața noastră, a trebuit să și-l ia dintr'o comedie germană, destul de simplistă, și ca fond, și ca formulare ¹⁾.

XXVII. VÂNĂTORUL DELA MATRA ²⁾ (Cazimir și Leonora)

Despre opera aceasta — o prelucrare — pot da numai o schiță a conținutului.

Orientându-se după schiță, poate, altcineva îi va găsi izvorul (*unguresc*).

La o moșie vine într'o zi un tânăr, Ivan, vânătorul, aducând doi epuri și o căprioară. Ivan este un tânăr foarte trist. La întrebarea domnului moșiei: Pentru ce este trist? el tace; spânzură în cuie vânatul și pleacă iarăși în pădure.

Etelca cea de 17 ani, fiica domnului, ține mult la Ivan, care la o vânătoare, într'o vale, o scăpase de înnec.

Acum *ei* îi adusese Ivan căprioara; ea văzuse la el, în sân, o « cadră » de aur; și-l cinstea; ceea ce Barac spunea într'o formă stângace așa:

Că ea din acea minută,
De când cadra cea văzută
La Ivan au cunoscut,
Că el trebuie să fie
Din înaltă seminție
De părinți de sus născut.

Și Ludvig — numele-i semn că-i prelucrare din nemțește? —, fiul cel mai mare, fratele Etelcei, îl caută în pădure.

¹⁾ Vezi și *Anexa* despre Barac și Crișanu.

²⁾ Manuscriptul academic 209, f. 142.

Ivan are acolo un moment de triste aduceri aminte, de o iubire, pentru o Leonoră neuitată, al cărei chip îl poartă în sân:

Leonoro! Leonoro!
Ah cum ți-ai călcat tu, soro,
Jurământul dreptului.

El vorbia în somn ori în reverie: să-l fi auzit Ludvig? Dar acesta, însuși amoretat, logodit, gata de nuntă, înțelegea suferința lui Ivan:

Că inima simțitoare
N'are leac unde o doare,
De-ș(i) jeleşte patima ¹⁾.

Etelca se gândia mult la Ivan. Părinții găesc că, deși o păziseră bine de ispite, ea iubește. Și-i caută leac.

Deunăzi trecuse pe la casa lor Giulhas (ungurește?), călare; Etelca îl privise din fereastră; și curând s'a pomenit iubind-o. Părinții l-ar voi ginere pe Giulhas; dar ea se gândeste încă la Ivan.

Ludvig vede iarși pe Ivan, pierit, în pădure: Care-i taina ta?

Acum Ivan spune: Eu nu-s Ivan, ci Cazimir Ucraineanul. Tatăl meu a fost un viteaz, Valentin. Rămas orfan de un an groful Iarca m'a luat, să mă crească. Groful, plecând în Boemia, să se însoare cu o văduvă, a vândut, însă, moșiile și lui Ivan nimic nu i-a dat. Groful avea o fiică frumoasă ca Etelca; era Eleonora, pe care a iubit-o, care l-a iubit; pe care Iarca a silit-o să ia de soț un francez. Ivan, căzut în « enat » ²⁾ fuge în lume, la un prieten. În loc să facă un proces pentru avere, cum îl îndemna prietenul, el fuge și dela acesta și se tocmește slugă aici, pe moșie.

Acum Etelca și Giulhas se hotărăsc a fi miri.

Dar Ludvig nu-l putea uita pe Ivan. Și se duse iarși pe la el.

Se întâmplă atunci să se facă o vânătoare în pădure; și printr'o vale umflată să treacă doi călăreți, unul după altul; era vorba de o fată. Fata era chiar Eleonora lui Ivan; ea se înneacă în valurile în care Ivan se aruncă prea târziu, ca să o mai poată scăpa.

¹⁾ Fila 149.

²⁾ Fila 152, 153 v.

Pentru ca să nu fugă după Cazimir, groful orânduise o mie de argați, s'o păzească. Dar ea a putut să scape și să fugă călare. Groful pornise după ea; și o ajunsese. Valurile o înneacă scăpând-o de grof.

Lângă valea Tarna un mormânt cuprinse și pe Leonora, și pe Cazimir.

Sfârșitul: Etelca ia pe Giulhas de bărbat; contele Iarca scrie contesei sale, să vie și să-și răsplătească vinovăția îngrijind de mormântul celor doi nenorociți.

Nu am nici măcar vreo bănuială despre autorul, pe care îl cred un neamț prelucrat în ungurește și apoi prelucrat ca mai sus, de Barac.

XXVIII. « LA MIEZUL NOPTII ? »

În manuscriptul 209, la fila 300, începe o povestire fără titlu. « La miezul nopții » titrează numai un capitol. Al doilea capitol: *Terezia cea săracă* cuprinde și numele eroinei.

Povestea *Tereziei* este foarte simplă; și o spun pe scurt: Peste drum de casa tinerei Tereze locuia un profesor bolnav, cu numele Willibald Bergold: semn clar că originalul povestirii a fost *nemțesc*. Cum era singur, Terezia se hotărî să-l îngrijească.

Trecând gangul cel lung au intrat în casă.
Bolnavul fu singur, nu să deșteptasă,
Unde o candelă îi ardea pre masă,
În casă nimenea nu să întâmplasă.

Ea îl lecuește; el îi strânge mâinile; și visează sentimental. Terezia, săracă fată de preot, cade însă în bănuiala că ar fi omorît pe cineva, pe care un Lipold și un Rantul l-au ucis. Din închisoare profesorul primește știri aduse de un Albul.

Se descopere adevărul; Terezia este iarăși liberă.

Fiind Terezia acum hotărîtă
Să iasă din casa legii cea urîtă
I-au deschis ei ușa, că-i nevinovată,
Întâiul comisar dela judecată
Și au mângăiat-o cu prea dulci cuvinte,
Să nu se supere d'acum înainte.

Nevinovăția răsbunată mai primește o răsplată:

Trecând zile, iată iară
I-au mai venit de afară
O scrisoare de folos
Dela nobla neștiută,
Doamna cea necunoscută,
Cu prezent de bani frumos.

În povestire apare și un baron Feldek (în original va fi fost Feldegg), amoretat de Terezia, care îl respinge. Și acest nume indică un original nemțesc.

Subiectul mediocru și versurile arhibanale ne dispensează de a mai cerceta originea Tereziei¹⁾.

XXIX. PRUNCII PĂRASIȚI

În notița sa despre Barac, publicată în *Transilvania*²⁾ P. Milian a citat și titlul (lui Barac) *Pruncii cei lăsați pe timpul revoluției franceze*. Pruncii ar fi, după d-I I. Colan, o operă de pus la îndoială, fiindcă « n'avem de unde ști » că el a scris-o.

Doi prunci părășiți i-au fost cunoscuți lui Dimitrie Iarcu³⁾, care-i determină așa (la anul 1830): istorie morală, de Leopold Chicani, din fr. și dă ca autor pe păr. Ioan Teodorovici (Budapesta).

Pe Chicani al lui Iarcu îl chema, în realitate, Chimani L.; așa îl găsim într'un catalog de librărie din Brașov, unde se oferia scrierea lui *Eusebia oder Frauengröße und weibliche Tugend, in rührenden Geschichten dargestellt*. (Wien; 1824).

Însă Teodorovici-Teodori, publicând *Doi prunci părășiți*, dă și titlul nemțesc: *Die verlassenen Kinder*, și numele autorului:

¹⁾ Citând versurile

Când miezul nopții cu o răsurare
Bătu doisprezece în turnul cel mare

d. I. Colan explică versul al doilea, în (p. 49), așa: « Biserica neagră din Brașov, probabil ». Aceasta ar voi să zică că numai versul al doilea este gândit ca o impresie brașovenească? sau că (consecvent) toată povestea Tereziei s'ar fi desfășurat unde se afla acea biserică neagră? Ipoteza din urmă nu-i cu puțință; întâia este o afirmație nemotivată; de-altfel ca și nota 3 depe aceeași pagină!

²⁾ 1893.

³⁾ *Repertoriu biblio-chronologic* (1865), p. 32.

Leopold *Schi(e)mann*. Povestirea lui s'a publicat în Buda, la anul 1830.

În această povestire este vorba despre niște prunci, încredințați șerbilor credincioși Difont și Bergere, care în revoluția cea mare îi apără de tirania poporului.

Schiemann s'a cetit și la Brașov. El a putut să cază și în mâinile lacomului de lecturi Barac; și, pe cât îl știm, iubitor de senzații sentimentale-morale, îl va fi tradus și el.

Probabilitatea există; până la siguranță trebuie să așteptăm descoperirea manuscriptului sau alte știri, mai multe și mai clare.

În tot cazul dacă au fost și ai lui Barac, de sigur *Pruncii* au fost tot ai lui Leopold Schiemann!

XXX. SCRIERI MĂRUNTE

Ioan Barac, dacă îl judecăm după manuscriptele sale, după felul de a le scrie, de multe ori pripit, pare a fi fost un spirit neodihnit, fără să fi fost și inventiv, inteligent și fantasisat, adică merit producției bogate.

Deși nu este, așa dar, acel distins spirit care să-l așeze printre cei ce rămân în literatură — nu în istoria ei, care este cu totul altceva —, totuși culeg și părțile mărunte ale scrierilor sale, întregi sau fragmentate; pentru ca icoana lui să fie cât mai completă și să completeze, din parte-și, icoana culturală a *Ardealului în anii 1800—1848*.

A) *Critică socială*

I. Este interesant să se știe că Barac cugeta uneori și abstract. Și, în special, că și-a pus chiar problema mare: Ce este adevărul?

Soluția sa se află în poezia *Adevărul*, o colecție de indicațiuni figurate ¹⁾.

Adevărul

Adevărul e o pâine
Pentru dinții ca de câine;

¹⁾ Manuscriptul 209, fila 365 v.

Ca o carte părăsită
 Și fără voie cetită;
 Ca o urită mireasă
 Ce la vedere nu iasă;
 Ca bucata neplăcută
 Și fără poftă făcută.
 Adevărul lucește,
 Ca soarele strălucește,
 Soare de cu primăvară,
 Când es mugurii afară;
 Și pân' floarea bobocește
 Bobocii gândaci clocește.

Cu alte vorbe: Adevărul greu se află. Ca să-l poți mușca, trebuiesc dinți de câine; el nu se cetește bucuros, este neplăcut; dar strălucește ca soarele.

II. Rezultat al căutării adevărului sunt *sentințele* ce și le înscrie ¹⁾.

Două pisici nu pot prinde însoțite
 Un șoarece fără a fi învrăjbite.

Doi câini nu pot roade la un os d'odată,
 Supt masă împăcați, ca să nu să bată.

Doao mueri nu pot ședeă într'o casă,
 Ca bărbații, fiind și zece la masă.

Trei mueri în adunare
 Fac un târg de țară mare.

((Iscălite: I. Barac)

De cel bogat nimic nu să prinde hulă,
 De și-ar pune titvă 'n loc de căciulă.

Vorba lesne zboară,
 Dar te mai omoară.

III. Căutarea adevărului (practic ori moral) este un punct central, dela care același fel de lumină se revarsă asupra tuturor fenomenelor sociale; la Barac fie în snoavă, fie în satiră, fie în critică povățuitoare.

a) Drept *critică* povățuitoare adun ce Barac a lăsat scris despre *ignoranța de care se vedea înconjurat în Transilvania*.

Invățând mai multă carte
 Din Români acum o parte
 Foarte mult se străduiesc

și

Mai multe cărți tălmăcesc ²⁾.

¹⁾ Manuscriptul 209, fila 265 și 365 v.

²⁾ Manuscriptul 209, fila 36c.

Se gândia la sine?

Dar *orășenii nu cetesc*; ei se țin de mode; merg la teatru; joacă cărți; petrec în «cafană ce se zice cafinea».

Tinerii se iau după Afrodite.

Preoților «nu le mai trebuie nimic»¹⁾.

Rău fac toți; ei ar trebui să cetească, pentru că din cărți se cunosc faptele ca urmări ale patimilor; cărțile învață omenia.

În forme naive Barac exprima astfel un umanism întemeiat pe cunoștința pasiunilor omenești.

La aceleași idei Barac revine și aiurea²⁾: Autorii vreau să fie ceteți; cetește, Române! Mai ales preoții:

Dar puțini din preoțime
Își cumpără mai multime (!)
De cărți pentru-ai săi nepoți:
Nu le place să cetească —
Că *Românii* știind carte
Nu caută mai departe,
Să mai învețe din cărți;
Nu se uită înainte
Ce fac celelalte ginte
La sate și 'n alte părți.

Românul? merge la cârciumă, se îmbată, se bate și se taie în cuțite.

Și popii lor? i-a descris mai sus.

Barac se simția deci luptător contra ignoranței și înapoerii.

IV. Barac are și două poeme *didactice*, care expun cadrul în care i se așeza lui lumea.

*Moașa Eva*³⁾ nu-i o glumă; ei îi urmează imediat Cain. Se pomenește veacul de aur, care nu-i rău descris:

Iarnă nu era în țară...
Sufla numai boare lină,
De toată dulceața plină;
Vântul nu mai șuera.

După veacul aurului, veni al argintului, apoi al ferului.

Cum s'au ivit vrajbele în aceste epoci Barac explică cu basmul lui Prometeu, cel pus la cale de necuratul *Die*! Prometeu își

¹⁾ Manuscriptul 209, fila 251.

²⁾ Manuscriptul 209, f. 354.

³⁾ Manuscriptul 208, f. 183.

făcuse o muere; ca să-i dea viață, a furat foc dintr'o stea strălucită, și a înviat lutul. *Die* îi dă cutia; femeia (singură fiind) deschide, iar din cutie năvălește în lume vrajba, furtișagul, etc.

După această (confuză) mitologie grecească, urmează biblicul potop; apare și Moise cu ai săi 40 de ani, în care timp multe a tras Moise.

În sfârșit vine Isus și scoate pe Adam din iad:

Prin Maica cea fericită
Fu și Eva slobozită
Și ertată de păcat

Botezul sporește creștinismul.
Acesta cere muncă; nu lux, căci

— n'ar avea cale,
Madamele mai vârtos
Să poarte tot flori pe poale
Să jure că stă frumos ¹⁾.

Dumnezeu vede toate. El vrea progres.
Progresul este: mașină, vapor, etc.
Credința în Dumnezeu ne poate aduce iarăși veacul de aur:

Crezând în sfânta Treime
Lumea cu a sa multime
Poate să facă minuni,
Alt veac de aur să facă,
Că lumea nu e săracă
Dacă sânt oamenii buni ²⁾.

În acest veac creștinesc va fi (se repetă): drum de fier; nu va mai țese omul, ci aburul; mașine de abur va avea și țăranul; și va mai fi ceva de necrezut:

Să vază ce n'au mai fost,
Niciun om în lume prost.

Veac de aur va fi; dar, totuși, pe Barac îl apucă, la urmă, îndoiala: Veacul va fi stătător ori va fi numai coada veacului?

Versul din urmă ne-a readus la primordialul *adevăr*: Acesta va fi general, când nu vor mai fi oameni proști. Însă, cum ei nu vor pieri niciodată, îndoiala lui Barac era motivată ³⁾.

¹⁾ Fila 192.

²⁾ Fila 193.

³⁾ Din totalul expus reese că pretinsul « fragment » la d-l Colan (p. 56) este un întreg; și că nu are o « tendință » religioasă, ci *este* religios.

În textele citate Barac a introdus figura lui Moise; acelaș lucru îl făcuse și preotul ungar Viski ¹⁾. Barac a complicat veacurile cu idei de religie creștină; acelaș lucru îl făcuse și Viski. Prin urmare putem să admitem idea că, cel puțin în parte, poema analizată este un reflex desvoltat din *Az Arany Idő* și *Az Ezüst — Réz-és Vas — Idők* ale lui Ovidius-Viski ²⁾.

Cercul timpului ³⁾ reia tema; în alte forme; în fond aceeași. Cercul timpului nu este lucru închipuit.

Ci din ceriu, din înălțime,
Înalta sfântă Estime ⁴⁾,
D'acolo s'au rânduie,
Dumnezeu au dat ființă
La toate —
Zic unii într'o greșală
Că inima ne înșală
Cu *umbră* de năluciri;
Că n'ar fi statornicie
Supt soare, la vecinicie
În păreri și zăpăciri;
Și că natura lucrează
Ca tot schimbări să se vază
În lume neîncetat —

Este așa dar ceva *constant* în lume; constantul apare în schimbările sale; și este « osândă » a zice

Că omul ar fi din fire;
Și sfânta Dumnezeire
Zidindu-l s'ar fi jucat ⁵⁾.

Dumnezeu l-a făcut pe om să fie stăpân, nu să moară. Dar l-au înșelat muerea și mărul cel furat!

Vorba se întinde acum asupra raportului dintre sexe. Aș putea zice că pentru Barac aceasta-i o temă centrală a veacului de aur viitor. Ceea ce reiese din simplul citat:

Amândouă secsurile
Socotindu-și *drepturile*,
La una să chibzuim:
Virtute și vrednicie,
Cu bună cuvioșie,
Așa să le socotim.

¹⁾ În prelucrarea lui Ovidius (Cluj), p. 16 (în *Tanuság*).

²⁾ Paginile 3—16.

³⁾ Manuscriptul 208, p. 202.

⁴⁾ *Estime*, nemțește das *Sein*, existența, ființa.

⁵⁾ Fila 202, v.

Iar o tânără muere
 Cu bătrân bărbat se cere
 Pre el a încăleca — ¹⁾
 Ochii văd, inima cere;
 Apoi tânăra femeie
 Ședea-va lângă cuptoriu?

În sfârșit, după o capricioasă deosebire între neveste (tinerele), femei (frumușele) și muieri (născătoare), care rabdă durerile, urmează:

Muerile, floarea firii,
 Ele sânt ca trandafirii,
 Floare sânt muerile ²⁾ —
 Îngeri sânt, că sânt miloase,
 Cântărețe și frumoase
 Și cu chipul îngeresc,
 Drăgălașe porumbițe,
 Iubite diavolițe,
 Cu duh mândru fămeesc.
 Muerile, ca poeții,
 Covârșesc pe cântăreții,
 Poeți sânt muerile;
 Ele-ț(i) cântă și-ț(i) descântă
 Și dacă te înfierbântă
 Iț(i) cântă scăderile;
 Muerile sânt ca banii
 Iubiți și purtați cu anii,
 Bani buni sânt muerile;
 Banul în cursă te prinde
 Te cumpără și te vinde
 Și-ț(i) schimbă averile.

La tema feministă Barac revine și aiurea, cu mărunte fleacuri³⁾.

V. În sfârșit tot aici socotesc critica prin snoave: Una contra unui polițaiu care impusese să se poarte haine după rang (snoavă democratică) ¹⁾; alta contra tânărului care își doria o mireasă cu toate perfecțiile; a treia despre niște negustori nătângi, cari, din prostie, pierd banii. Ultima-i concepută după Iunie 1844; niciuna n'are nicio valoare literară. A-l compara pe Barac de ex. cu Anton Pann ar fi o îndrăzneală mare ⁴⁾.

VI. Mie mi-a fost de ajuns ca Barac să vorbească iarăși despre *veacul de aur*, pentru ca tot aici să grupez poema despre holeră (1831).

¹⁾ Fila 212.

²⁾ Manuscriptul 209, f. 353.

³⁾ Obiceiul de-a impune portul pe clase era, în Ardeal, la Sași, obiceiul vechiu.

⁴⁾ Manuscriptul 309, f. 369, 370 și 375.

În *Holera* se găsește prins efectul molimei care invadase și Brașovul ¹⁾.

Molima Barac a conceput-o ca o pedeapsă a Domnului, pentru răutatea oamenilor:

Au sărit preste virtute,
Au întors cele trecute
Prefăcând dreptățile;
Din fală și sumeție
Și-au aflat o măestrie
Toate răutățile.

Credința pretinească
Începând să lăcomească,
S'au făcut fățarnică;
Dragostea cea deodată,
Foarte mult încreștinată,
S'au făcut mitarnică

O lume, falnică lume!
Cât ești de mare la nume!
Mare și puternică;
Dar ești aruncată sorții
Și de tot supusă morții —
Apoi ce ești vrednică?

Ce-ț(i) ajută jocurile
Ce jucai în focurile
Lui Bah celui desfrânat? ²⁾
Când moartea, ca o nălucă,
Fără veste îț(i) apucă
Sufletul înverșunat?

Dar după astfel de versuri, bune unele, altele tolerabile, urmează brutalitatea:

La Sodoma și Gomora,
Curvind fratele cu sora
Și alte mai mari făcând;
Astăzi mai pre sus să face;
Ca porcul, în tină zace
Omul în păcat zăcând.

După o descriere a ce atunci s'a văzut în Brașov, urmează îndemnul la rugăciune, care nu mai este critică socială ³⁾.

¹⁾ Manuscriptul 208, filele dela început.

²⁾ Bah, zeul grecesc-antic.

³⁾ Scrierea are și-o rugăciune mult inferioară rugăciunii lui I. Eliade, care-a scris-o din același prilej: *Hymnu pentru Holera*. Se află în *Culegere din scrisorile lui I. Eliad*. București, 1836.

Fulgerând c'o reprivire fragmentele citate, adunându-le într'o judecată generală, putem spune că Barac ne apare ca un mic burghez preocupat de neperitoarele defecte ale firii ome-nești, pe care, prin credință înnoită, ar împinge-o bucuros spre o stare de progres moral. Tendința sa nu se sprijinește, însă, pe nicio adâncime de simțire pasionată, viforoasă; nici motivarea nu are nimic sociologic; orice popă de sat ar fi putut vorbi ca el, deși nu orice popă ar fi găsit cele câteva versuri frumoase ce le-am subliniat ¹⁾.

B) *De-ale amorului*

După Barac dragostea este un mister delicat. Iar felul cum spune aceasta este destul de isteț (întrebare și răspuns) și plastic. Citez, deci, fără comentariu ²⁾:

Ce sânt dragostele ?

Umblând oarecine, ca să ispitească
 Firea nevestelor și să chibzuiască
 Până unde merge mintea femească,
 Au îndrăznit acest cuvânt să grăiască
 Cătră cocoanele cele măritate
 Să-i spue, cu dreptul, cele adunate:
 Ce sânt dragostele cele înfocate ?
 Și ce va să zică dragoste curate ?

Și i-au răspuns una cu minte din ele:
 Dragostele noastre sânt adânci și grele,
 Că sânt niște foarte scumpe floricele,
 Ochilor plăcute și prea frumoșele.
 Nu le poate vedea tot omul supt soare,
 Din care răsufală cea mai dulce boare!
 În lume nu mai e asemenea floare,
 Atâta sânt de dulci și mirositoare,
 Însă nu suferă mândrele greșale,
 Cu nicio ispită ca să le înșale.
 Și cu astfeliu de flori nu este cu cale
 Nici nu putem slugări tocma Dumne(t)ale.

Pe-o hârtie cu data tiparului (de pe ea) 18 Februarie 1846, deci la bătrânețe, Barac reușește, însă, să fie *odată* dragălaș:

¹⁾ Aduc aminte că în prefața *Constantinei* Barac a vorbit (1842) despre niște mici scrieri « toate în versuri *moralicești* lucrate ». Moraliceștile scrieri erau ceva obișnuit în Austro-Ungaria acelor vremi. Erau un rest de ev mediu, alegorii miștice, parabole, moralizări în proză și în versuri. Să-i fi fost scrierile analizate aici ?

²⁾ Fila 365 din manuscrisul 209.

anacreontic veritabil; însă *odată* nu dă dreptul la înscrierea lui printre elevii lui Anacreon ori ai contemporanilor săi din Muntenia: Christopol și Alecu Văcărescu.

Aici este vorba de-o Bălașe ¹⁾ ori de-o Bălă, cântată în versurile ce urmează:

Eșind Băla pătimașe
Din grădina drăgălașe,
Zbrențuită la cămașe
Și cu mâna păgubașe,
I s'au părut de a frânge
Trandafirii și a-i strânge;
Însă începu a plânge
Cu mâna plină de sânge,
Zicând: O tu trandafire,
Tu ești ca mine la fire
Cu spinul tău cel supțire
Pân' la a ta mirosire.

Spre vătărescism adie simplele versuri (scrise după 2 Octombrie 1845):

Nu te poci urî pă tine
Că m'ai fermecat pă mine,
De te iubesc așa tare
Cu dragostea cea mai mare ²⁾

Uneori cântecul de amor al lui Barac a luat o notă populară.

I-a plăcut și a însemnat versuri ca *Unde-i casa cu trei fete* ³⁾ și *De când nu mai cântă cucul* ⁴⁾. *Ceva* din această parte, *ceva* din ceea ce era poezie curentă la București, de unde trecea în țara Ardealului, la Brașov, s'au împreunat, ca să dea versuri bune ca acestea ⁵⁾:

O dragă luniță
Varsă-m(i) luminiță,
De sus peste mine
Caută cu bine,
Că-mi e săgetată
Inima mea iată.
Eu mă rog de tine
Scapă-mă pe mine
Dintr'o zăpăceală

¹⁾ Manuscriptul 209, f. 352; și 208, f. 283 v și 284 v.

²⁾ Manuscriptul 208, f. 279. De pe aceleași pagini (f. 278 v.) culeg cuvântul: *Sânurile bulbucoase*. Vedeă și Barac!

³⁾ Manuscriptul 209, f. 362.

⁴⁾ Fila 364.

⁵⁾ Fila 359.

Care cu greșală
Mi-au fermecat firea
Și toată simțirea —

Sau :

Lună strălucită,
Însă, cu oftare,
Te rog foarte tare
Să-mi iai o durere,
Dacă ai putere;
Ce mă bântuești,
Inima-m(i) căznești?
Și trage să moară
D'un ochiu de fecioară
De care dodată
Fusă deochiată;
Însă ea nu știe,
Că ce-mi este mie —

Pe-o hârtie cu data (de tipar) 10 Septemvrie 1845 Barac a scris un vers elegic. Citatele de mai sus vor fi fost și mici oglinzi ale tinereții. Elegicul vers de sigur despre ea vorbește, simțitor ¹⁾:

Unde sunteți, zile bune;
Cine, unde poate spune,
Zile bune, desfătate
Și pline de sănătate?
Tinerețe petrecute,
Cum v'ați petrecut de iute!...

C) *Satirizând amorul*

Respectul de «muiere» — cuvânt la Barac cu alt *ton* decât cel de astăzi, la noi — nu l-a împiedecat, însă, a satiriza darul lor cel drag: amorul și, în special, dragostea sexuală.

Relativ la tema aceasta găsesc la el două poezii caracteristice; una e populară, cu sfioasă prelucrare din parte-i; alta e a lui și-mi pare a fi o imitație.

Poezia populară zice:

Dorit-am de măritat,
Ca să-mi capăt un bărbat;
Mai nimic nu mi-am fetit
Bată-l piatra de iubit!
În brață m'au aruncat,
Bată-l piatra măritat!
Dac'am zorit de bărbat,
Până 'n gât m'am îngropat.

¹⁾ Manuscriptul 208, f. 277.

Unde-s acum fetele,
Să-mi jelească zilele?
În ce grije m'am băgat,
Bată-l scârba măritat!
Că mi-au dat dorul de cap;
De bărbat nu pot să scap.

A doua începe cu o situație obișnuită în poezia contemporană, și la Nemți, și la Unguri: *Filis doarme* ¹⁾.

D-l Colan a tipărit, din eroare, *Filitis doarme* ²⁾; însă afirmând că poema este « fragmentată » a dovedit că nici nu a cetit-o. Conținutul este chiar bine rotunjit.

Filis (nimfa) doarme. Dormind Amor îi fură inima. Apoi:

Deșteptându-se sărmana
Cu durerea și cu rana
Au curs după el îndată,
Alergând ca o săgeată.
Și cu blestem ajungându-l,
La casa lui ocărându-l,
I-au zis: Furule haine,
Amoare, ce ai cu mine?
Dă-mi inima, n'o ascunde,
Că ce cauți, n'ai de unde.
Nu glumi, că n'ai cu cine!
Nu-ți găsești tu loc la mine?

Amor avea, însă, la sine o colecție mare de inimi; pe a nimfei o va alege, deci, dintre ele și i-o va da.

Alegerea este un pretext ca el să facă un catalog lung al felurilor de inimi și să rostească o satiră. Toate caracterizările lor n'o opresc, însă, de a-și cere inima.

La urma urmelor poema se rotunjește așa:

Amorul, râzând, arată
O inimă înghețată
Și numai din ochi făcea —
Iară Filis, necăjită,
Și cu blestemul pornită
Cerea și nu mai tăcea!

Dacă Barac ar fi fost artist, putând să izoleze și să măsoare efectul de produs prin drastice, scurte zugrăviri, bucată aceasta ar fi putut însemna un bun succes.

¹⁾ Manuscriptul 208, f. 208.

²⁾ Pagina 56.

Am impresia că ea este o dezvoltare a vreunei anacreontice într'adevăr scurte, reușite ¹⁾.

Odată satira îmbracă haina cântecului vesel ²⁾:

Iarna lumea mângăia
Frumos a să săniă
Trallom, trillom, trallala...
În Brașov, după jurnal,
De trei ori se face bal.
Trallom, trillom, trallala

Altădată se scoboară mult mai jos decât s'au scoborît eroticii moldo-munteni, cărora uneori le-a fost preferit ³⁾:

Un tâlhar de purece,
Când sare pre pânțele,
Și sare ca un voinic,
Găsându-să la buric,
Duh negru, întunecat
Că pe unde s'au urcat,
Ca să sugă sângele
Incunjură țâțele;
Că el pretutindenea,
Necruțând pe nimenea,
Umblă noaptea ca un fur
Sub cămașe împrejur.

D) *Un poem romantic*

O curioasă poemă, fără titlu, cu nume și idei care indică un izvor străin se află în acelaș manuscript ⁴⁾; începe așa: *O Servinul meu iubite!*

¹⁾ În sec. XVIII și la începutul sec. XIX clasicul pseudonim Filis (Phyllis), acoperind numele adoratei, nu apare numai în apus mereu, ci și în Ungaria! De ex. la Faludi (1786): *Phyllis la izvor*, cu situația inițială dela Barac, dar cu altă dezvoltare.

²⁾ Manuscriptul 208, f. 283 (Zis poate la vreun pahar de vin, între prieteni?) Colegul (ungur) Kristof, întreat dacă-i este cunoscut vreun *Trallom trillom*, unguresc, mi-a dat spre comparare versurile din Arany János (însă din 1850):

Ez a szoba, hol én most
— Tillaárom haj!
Pusztitom a papirost,
— Tillaárom haj!
Se nem csapszék, se nem bolt,
Czismadia műhely volt.
— Tillaárom haj!

³⁾ Manuscriptul 208, f. 285.

⁴⁾ Manuscriptul 208, f. 221.

Și Lila adormi.
 Cunoscuiu apoi îndată
 După albul genunchiaș
 Că Lila mea-i fermecată
 De iubetului ei unchiaș.
 Oh, *Astramoande* nebune! ¹⁾
 Iubeț groaznic și dușman,
 Ție nu se va supune
 Mielușica de un an;
 Nu mă biruești pe mine
 Cu arme de farmece...

Totuși farmecul începe.

Pe un stâlp de marmoră neagră apare un cocoș. Deși laudă-rosul cel pățit se teme de Astramond, se aruncă pe cocoș și sboară cu el pe deasupra norilor; dar cocoșul îl trânteste într'o fântână.

Unde-i acum? Într'un labirint cu « aleiuri » minunate. Nimfe îl încunjuară și-l poartă printre flori « umblânde »; vin și alte nimfe; și ele joacă perechi.

Apoi, ca în vieța cavalească, în epica ei, eroul face baia; și după aceea vine la masă.

Acum îi cântă horul Elelor.

După masă casa se schimbă.

I se păru că este iarăși unde văzuse pe Lila sa. El, deci, este vesel:

Că zărind-o adormită,
 Cu un genunche golit
 Și la sin cam lenevită
 Cu Lila o-am potrivit ²⁾

Cine n'ar fi zis ca mine,
 În credința ochilor,
 Întocmai văzând eu bine
 Albeața genunchilor?

Dintre nimfe, una mai albă decât Junona îl strânge în brațe. Sărutările-i păreau ciudate.

Una îi ofere patul ei. El fuge din brațele ei.

Ca din flacăra cea vie
 A Creusii am eșit

Și a rămas neînduplecat. Ea l-a ocârit: Ea era *Salmadina*, măeastra *strigoilor*.

¹⁾ Numele Astramond se află și la f. 166.

²⁾ Fila 226.

După ce-l trec printr'o peșteră (teroare ?!) și-l slobod iarăși, nimfele îl servesc din nou; și-i zic: Primește pe Salmadina, că-ți vei prelungi zilele și pe Lila o vei uita.

El nu primește.

Vrăjitoarea lucrează acum, ca să-i schimbe firea.

Nu reușește; deci:

Du-te și fii un balaur!
Și fugi dinaintea mea!
Pân îț(i) vei găsi de aur
Fată, să trăești cu ea.

Vrăjitoarea îl atinge cu varga ei la cap. Și o nebună goană începe, prin păduri, până iese soarele.

El ar fi voit să moară; dar Lila n'a voit:

Că dânsa, cu tolnemanul,
M'au făcut iar cum am fost.

De sfârșit:

Atunci și eu voi mai spune
Precum am spus oarecând
Șeharaendi minune
Sultanului său făcând.

Șeharaendi este numele (schimosit al) povestitoarei din *Halima*. Versurile îl privesc, deci, pe Barac; dacă bănuiesc bine, atunci încercarea aceasta trebuie datată după 1838, după *Halima*.

De altă parte, povestea nu este originală. Numele din poveste (Astramond, Salmadina) ne îndreaptă spre Italia. Trebuie să fie, iarăși, o enucleare a unei povestiri, poate scrisă în versuri (?)¹⁾.

E) *Maria și Isus*

Odată Barac a cântat și nașterea Domnului:

Infricoșată minune —²⁾

Pe Maica Domnului el o vede în « peștera » care s'a aprins de lumină: Maria, ieslele, nașterea.

¹⁾ Motivul lui Barac: Statua (din Roma) sub care se găsește un palat vrăjitoresc îl aflăm și în *Gesta Romanorum*. Dunlop-Liebrect (*Geschichte der Prosadichtungen*, Berlin 1851, pp. 202—203), îi atribuie o origine orientală. Povestea citată de Dunlop are, însă, alt sens, mai vast, deși tot simbolic.

²⁾ Manuscriptul 209, f. 350.

Și Barac scrie bine, frumos o strofă într'adevăr vrednică de reținut, pentru întinderea ce reușește a-i da sentimentului:

Iar păstorii dela turmă
S'au adunat mai pe urmă
Tot cântând și fluerând;
Și părea că cântă norii
Impreună cu păstorii
Și cu îngerii în rând.

Deasupra sclipia steaua. Reușita strofă mi-este dovadă că creștinismul lui Barac era simțit.

D) *Eliezer*

Gr. Alexandrescu traduse un *Eliezer și Nephtali*. Eliezer, figura biblică, l-a interesat și pe Barac:

Eliezer, slugă dreaptă,
La fântână când așteaptă
Pre Rebeca — ¹⁾

Subiectul nu pare a fi fost dezvoltat complet.
Să fi fost o încercare *după* Gr. Alexandrescu?

XXXI. ÎNCHEIERE

După ce am sfârșit expunerea cercetărilor mele de până acum despre Barac, să rezumăm impresia ce ele o lasă!

Literat fără originalitate, Barac nu se înalță peste rostul de traducător mediocru al operelor ce *întâmplător* îi cad în mână.

Cunoștința celor trei limbi îi înlesnește destulă lectură; însă din latinește nu traduce nimic complet; este probabil că nici prea multă latinească nu știa; și astfel el rămâne deplin tributar limbii ungurești și limbii nemțești, prin care se strecoară până la el și alte literaturi streine.

Cu ajutorul celor două limbi el reușește a fi, totuși, un *importator de motive literare* în acel Brașov, în care se opriau și cărțile Apusului, nu numai « lipscănia » adusă de caravanele negustorești.

¹⁾ Manuscriptul academic 208, fila 280 v.

Ajutat astfel de Nemți, Sași și Unguri, Barac a putut tipări o parte bună din acel import de « închipuiri poetice »; și a fost, de sigur, o satisfacție binevenită într'o lume literară foarte naivă și foarte lăncedă.

Desvoltarea limbii literare-românești Barac nu a ajutat-o cu nimic. Câteva versuri reușite, câteva pagini de proză nu fac un scriitor din ce era un simplu tălmăcitor neglijent, fără simț pentru estetica limbii românești, fără niciun ideal stilistic, ca de pildă acel contemporan care apăruse, conștient, în Moldova: Conachi. Cele câteva mici poezii fericite nu pot schimba impresia generală.

Dacă n'a putut fi un literat de valoare, a fost de sigur un om interesant în regiunea sa; și va fi fost dintre cei căutați pentru meșteșugul de a și spune ceea ce scria; va fi fost un felinar prin întunerecul epocii sale, ce-o descrie (și el) ca foarte înapoiată.

Erau pe atunci, în Ardeal, și alte centre; dar în ele nu se aflau și alți Baraci; de aceea, făcându-i parte de o muncă ce abia a meritat-o, eu l-am descris mult mai amănunțit decât va părea poate necesar. Fiindcă, totuși, am voit să arăt până unde pasiunea cetirii, puțin simț pentru poezie și destulă dragoste de neam și de ceva câștig bănesc au putut condensa o figură literară-românească într'o epocă moartă ca a lui Barac; ori a împăratului Francisc II!

ANEXĂ:

BARAC ȘI CRIȘAN

În manuscrisurile « poetului » Ioan Barac, păstrate de Academia Română, se află o satiră la adresa unui scriitor român Crișan.

D-l Ion Colan a publicat-o în *Viața și opera lui Ioan Barac* (1928, p. 73) fără să încerce vreo explicare.

În satira sa Barac « vierșuia »:

Chibzuind Domnul Crișanul
Bogăția sa cu planul
Că marele scriitoriu
Cum că n'are ajutoriu

Și cum că ar fi cu cale
 La bătrânețele sale
 Să se 'nsoare și să-și iea
 O soție tinerea, etc.

Crișan era, deci, un « mare scriitor », pe care Barac pare a-l fi cunoscut. Așa îmi sună mie tonul strofei sale.

M'am întrebat: Cine să fi fost « marele scriitor Crișanu? »

El a putut fi numai profesorul dela Cluj, care pare a fi fost un mare ridicul.

Despre el a scris câteva rânduri T. Cipariu, tot ridiculizându-l. În *Principia de limba* (1866, p. 317—321) Cipariu a zis: « Alte scrieri ale lui, după moarte, se par a fi fost vândute de piperiu »; adică băcanilor, pentru ca să vândă piperiu în « tocuri », făcute din paginile lui Crișanu! (Vezi și *Archivul* lui Cipariu, 1870, 15 Septemvrie, p. 745).

Cipariu a vorbit despre ortografia lui *Crișanu*. Noi în aceeași operă am căutat și altceva ¹⁾.

În *Orthographia latino-valachica* (Claudiopoli. Impress. Typis Coll. Reformatorum Anno 1805), la pag. 11 începe opera:

LUNTRE a de ANTE a
 întórsa
 dòpa
 GESNER
 in
 Romanie
 pr'in
 S. CH.

După acest titlu urmează o prefață:

Romane!

Vediand quôt de chiár, inált, si sulléget extralucésce acest Nome, dòpa ce l'am desbraccat d'in flócce le lui Cyrilla, si l'am imbraccát in vestmente romanèsci; indegna te a pòrtà acest Nome spre addeveratà tà láuda: deprende te a ormà pássi ei

¹⁾ Cipariu repetează și în *Archiv*: « ci se zicea că după moartea autorului hartiile remase s'au vândut de piperiu ».

acellui popor, in quôt te lássa a tá le impregiorstari, quáre pr'in fácte le sa le neadjuns miráte, 'au implut Lume a co acest in vécc nepresussit laúdát Nome: deprende te ti a questigà no nomài scutu l Carne ei: ci si pre a anim'ei páscere, de no mái mult in quálete nomái o particèlla a viuaci' ei întorce: d' in quáre ti va adjuge, de no mái mult o 'ora, quá un judicatorio, ce mái vertuos qua un benevollitorio a Romanilor. Valeto: In Clus. Ann. 1805. di a 26 a lui Máio.

Apoi urmează nuvela lui Gessner din care transcriu ceva în ortografia și pronuncia actuală:

« Trecură oarecâți triști ani, de când scena lui *Milon*, într'o noapte cu cutremur o-au mânat vogelitoarele valuri din locul său, rumpându-o de uscat. Spațiul între scena lui și între uscat l-au înghițit marea ».

Milon, soția sa *Semira* și fiica lor *Melida* rămaseră singuri pe insula acum izolată; societatea lor erau paserile și oile. Pe deasupra Milon muri. *Semira* și *Melida* trăiră înainte, tot singure pe insulă. În viața aceea idilică *Melida* se simți deodată tulburată de adieri amoroase, de care nu-și da seamă. Un tânăr de pe uscat, din fața insulei, zărind-o de departe vine și îi lămurește sentimentele, și el rămâne cu ele, ca soț al *Melidei*.

Așa povestea Gessner.

Iată acum și probe de stil — « poetic », la Crișanul nostru:

1. « Niciodată nu-mi pot țipa din minte, că și a noastră soarte » etc.

2. « Părul ei cel serin deoparte așa se împrăștia pre umere (le) ei, precum cură laptele în toate laturile pre marmora cea lucidă; de alta era în chică în batjocură legat cu pene de myrt ».

3. « De acum înainte mai de multe ori mergea la țărmure, decât până aci; în afunde *suspınamente*, cu crâncene *cugetături luctând se ședeá pre arena mării* ».

Cred că atâtea citate ajung! « *Suspınamente* » și « *cugetături luctânde* » erau într'adevăr vorbe foarte ridicule.

I. Barac, poet popular, nu-l va fi putut suferi — așa pare — pe acel prețios literat, și — știind, poate, și ceva despre viața lui — l-a satirizat.

Crișan era profesor în Cluj, Barac era student în Cluj; Barac l-a putut vedea; și a înțeles că despre un astfel de monstru

literar-ardelenesc nu se poate vorbi altfel decât numai în batjocură.

Latinizând și italianizând Samuil Crișanu, firește, fugia de Slavi, de Ruși. El zicea *insola*, ca să nu zică « după rusie, *ostrov* » (p. 1); însă pe Venere o explica (4), totuși ca zeița *dragostei*; *corabie* îi era cuvânt rusesc, el propunea, deci, *navi* și *navita* (corăbier)!

Incercând a « navita » în literatura română, imitând pe Unguri (la care slujia ca profesor) și traducând și el pe Gessner, care era foarte popular în Ungaria și în Ardeal « marele scriitoriu » român a naufragiat strajnic. Cipariu l-a trimis la băcăni cu piper; înaintea lui Cipariu Barac l-a însurat c'o fată tânără, care... etc. etc.

VERIFICAT
2007

VERIFICAT
1987

VERIFICAT
2017